

Tijl's oog op den puinhoop

Juul Filliaert

bron

Juul Filliaert, *Tijl's oog op den puinhoop*. Filliaert, Nieupoort 1939

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/fill002tijl01_01/colofon.php

© 2016 dbnl / erven Juul Filliaert

I.

Begin April 1920.

Mijnheer de Minister,

De kogel moet door de Kerk!

Sinds zóó lang, martelde de gedachte: ‘Waarom den heer minister niet geschreven’, mij werkelijk af. Maar ja! Een minister bereiken, al is het ook bij middel van een stuk papier, is geen kinderspel. Dat schijnt toch de opinie te zijn van ‘mijn gebuur’. Die woont daar ergens achter een stinkend vaartje, op een vijf minuten gaans van mijn ‘woning’, in een betonnen hol. Dat hij mijn gebuur is en vijf minuten gaans van mij huizeniert, zal u ongetwijfeld niet zeer logisch voorkomen; maar als u zult vernemen dat in heel de verbuischte en verwoeste stad er slechts een paar honderd menschen wonen, dan zult gij, die weet hoe kameraadschappelijk, gedurende den oorlog, alle vluchtelingen met elkander omgingen, al dadelijk begrijpen dat die paar honderd menschen allemaal gebuurs onder mekaar zijn. Er is echter een spreekwoord dat zegt: Het hemdeke hangt nader dan het rokske, en ik noem hem mijn gebuur omdat hij dat was gedurende den oorlog. We woonden immers, daar ergens diep in Frankrijk, in 't zelfde dorp in dezelfde wijk, en wij zijn ook samen afgereisd.

Mijn gebuur houdt, in zake brieven-schrijven aan een minister, er een heel eigenaardige meening op na.

- ‘Schrijven naar een minister, zegde hij mij, wat gij toch in uw koker steekt! Van twee zaken een: ofwel wordt uw brief doodeenvoudig ongeopend in de scheurmand gegooid; ofwel wordt uw brief gelezen en indien gij durft schrijven wat gij op het hart liggen hebt, dan moogt gij u er aan verwachten, hier in de eerste dagen, een paar gendarmen vóór uw spelonk te zien opdagen, om u propertjes “in den bak te draaien”...’

En toen heb ik gezegd: we zullen eens zien! In den bak gedraaid worden, om de waarheid te zeggen, dat kan niet. 't Heeft echter dagen geduurd vooraleer ik mijn opzet heb kunnen ten uitvoer brengen. Ik ben immers niet alleen op de wereld, Mijnheer de minister. Ik ben getrouwd en Nele, mijn vrouw, spreekt graag haar woordje mede, niet alleenlijk in huishoudelijke zaken, maar ook in aangelegenheden die er slechts van bij of van ver mede in betrekking staan. Gij zijt ongetwijfeld ook gehuwd, Mijnheer de minister, en gij zult dus begrijpen dat de vrouw, niet zoo gemakkelijk te overhalen is om haar toestemming te geven in een zaak waarvoor zij niet veel voelt. Niet dat zij er zelf persoonlijk zooveel graten in vond, maar de kinders! Dat lag opperst. Kinders die een vader in 't gevang hebben: een schandvlek voor het heele leven. Ten minste toch in de oogen van de gewone gemeenschap. Toen heb ik haar bewezen dat het feitelijk om 't welzijn van de kinders ging en bijaldien ik hierom zou moeten 'zitten,' zulks veeleer als een groote eer zou moeten aangezien worden; de gemeenschap mocht er dan nog anders over denken. Zij heeft zich ten slotte laten overtuigen en gewonnen gegeven, maar mij wel op 't hart gedrukt, heel beleefd te zijn. Dat kunt gij denken! De beleefdheid hebben we weliswaar allemaal een beetje, gedurende den oorlog, verleerd, maar dat zal nu de gepaste gelegenheid zijn om ze te herwinnen.

Gij hebt nu al kunnen besluiten Mijnheer de minister, dat ik kinders heb en met mijn huisgezin een spelonk bewoon. Mijn geboor noemt dat zóó, maar een eigenlijke spelonk is het niet. Het is meer dan dat. Het is een spelonk met een toren er boven, en een kelder beneden!

Het spelonkhol meet zoo wat acht stappen in de lengte en acht in de breedte. De muren zijn opgetrokken in beton van een meter en meer dikte. In de Westzijde zijn kleine openingen aangebracht, die dienst moeten doen voor licht- en luchtgaten. De binnenruimte is in vier vakken ingedeeld met een gangetje in 't midden. Door dit gangetje bereikt men den

trap naar den kelder en komt men in een soort van kulp terecht. Die kuip is feitelijk het voetstuk van den toren. In den betonnen wand zitten ijzeren trapkes gehaakt en met een beetje lenigheid komt men, met behulp van handen en beenen, nogal gemakkelijk boven op een platform, dat afgeboord is door een borstwering waarin kleine gaten als zoovele oogen naar alle kanten schouwen. Van hierboven heeft men een prachtig, maar triestig, zicht op het landschap, kameraad! Pardon, mijnheer de minister, wil ik zeggen.

Ik mag naar de vier windstreken uitzien, het is al nieuw, akelig nieuw, voor mij. Het gewest, waar ik geboren werd en zolang geleefd heb, is onkennelijk geworden. Is dat nu de nieuwe wereld waarop en waaruit ook nieuw leven moet groeien en weelde en vreugde schenken?

't Lijkt van Oost tot West, van Zuid tot Noord, één baaierd, als had een aardbeving, vier jaar lang, onder den bodem gewoeld en de bovenste korst geschud, geborsten, ingezogen of uitgebult, uren en uren wijd, zoo ver de oogen reiken kunnen. Geen huis daarop. Alleen hier en daar een hoopje steenen, groen geworden van de regens, of een klompje muur, zwart beroekt. Geen boomen daarin; maar afgeschilferde, stuk geschoten en onthoofde tronken met stukken ijzer die in de Oosterflanken priemen. Allenthenen, meterhoog, riet en onkruid, met heele bressen verroeste prikkeldraad daar tusschen, dat overal krinkelt, als een reusachtige slang, rond ijzeren weerhaken en hooge piketten. Kuilen ontelbaar, groote en kleine, met stinkend geelachtig water op den bodem. Als een zilveren snoer slingert, in een wijden boog, de stroom daar tusschen zijn bedding naar de zee toe. De stroom is gelukkig, want hij kan zijn hart en ziel, gevuld met de verlangens, de verzuchtingen, de beden, de vervloeking, de liefde en den haat van duizenden en duizenden die in zijn stinkend slijk hun leven lieten, ongeweten en onbevroed, uitstorten in de oneindigheid van de zee. De zee gonst dààr, op geringen afstand, dag en nacht dóór. Is dat niet de onophoudelijke biecht van den stroom in het oor van moeder de zee?

Wat taalt de stroom sinds jaren, dag uit, dag in, aan de zee? Hij vloei­de vreedzaam, in loomen gang en stille eenzelvigheid zijn waters naar de oneindig­heid; en droeg, als groote zwanen, de zeilende binnenschepen naar vreemde gewesten. Toen kwam de oorlog over 't land. Duizenden en duizenden jongens streden op zijn boord en duizenden levens kenden er hun vroegtijdig en nutteloos einde. Met ieder gulp bloed; met elk armengezwaai, molenwiekend boven het hoofd; met elk lichaam dat in den stroom terecht kwam, stierf een ziel. Een ziel en een geest. Een hoop en een kracht. Een bede en een vervloeking. In het zwaar geheim van zijn donker water heeft hij alles opgevangen, alles opgeborgen en alles heen gevoerd naar de zee. Sinds den oorlog, klaagt de zee toch zoo eindeloos droef. Uit de onmetelijke vlak­te stijgt tot tegen de ongenaakbare horizonnen en tot de oneindige hemelen, dag en nacht, de laatste kreet van duizenden door niemand gekend, door niemand begrepen.

Hier rondom en onder mij: de stad, of liever de plaats waar eens de stad heeft gestaan. Nù een vormelooze reusachtige warboel van steenen en aarde, overgroeid met de ongebreidelde weelderigheid eener vreemdsoortige warande. Een brok kerktoren steekt boven alles uit. Hij was, voordezen, een machtige toren die op trotsche wijze geheel de streek beheerschte. Nu is er slechts een stuk muur van over gebleven, hoog genoeg echter om ook thans als een zinnebeeld boven deze geheele vernieling, uit te steken. Dit stuk muur, eindigt, afgerond in 't profiel van een menschenhoofd. Midden dit hoofd heeft een granaat dwarsdoor een gat geboord. 't Is als het doode oog van een gebroken heerlijkheid, dat nog steeds op vreemde wijze, indringerig en taai, de menschen en de dingen schijnt aan te staren: de menschen die overal ronddolen en de dingen die, vastliggend, vernield zijn. Een wonder oog, dat star en strak, de verte peilt als om iets te ontdekken dat niet opdagen wil.

Uit dit doode oog straalt een fascineerende blik. Een blik die doorpriet; een blik die aanlokt en verleidt, onweerstaan-

baar. Hoe kan een dood oog toch zoo machtig zijn, zulke aantrekkingskracht uitoefenen? 't Is nu weken en maanden dat ik naar dit oog opstaar en telkenmale doorhuivert mij een koude beroering. Van dit doode oog gaat een wonderlijke bekoring uit. 't Is eender waar men zich bevindt, steeds ziet men dit oog en dit oog ziet u. Het achtervolgt het wederkeerende leven en het bewaakt het doode offer. Het is een wenk en een vermaan. Een wenk om nooit te wanhopen; een vermaan om steeds bereid te zijn de verre reis te ondernemen. Een granaat schoot dit groote oog in 't voorhoofd van den toren. Het is ongetwijfeld het eenig goed dat een granaat heeft kunnen bewerkstelligen. Want wake en wacht blikken thans gestadig over 't landschap. Een oogappel is er niet, maar 't licht van den dag en de schemer van den nacht vullen de groote oogholte. De zon schittert er door den heelen dag, brandt er door bij avondzinken. 't Gepinkel van een ster straalt, 's nachts, als een wondere ziener, scherp over de donkere zware vlakte. Dit oog weerspiegelt, tot in 't oneindige, al wat op deze ellendige wereld gebeurt. Het is als 't oog van 't kadertje, dat in de voorkamer van ons huizeke hing, vóór de gruwel uitbrak. Dit oog was dood, maar 't leefde op zijn wijze en 't leefde bestendig. Voor grooten en kleinen was het steeds de vinger die wijst! Bijna alle zulke kadertjes werden vernield, maar die granaat boorde een zulkdanig oog in den kapotten toren. Het landschap heeft een oog noodig en zelfs de gruweltijd schonk aan 't verbuischte land toch nog een ziel. Het oog is immers het venster der ziel. Heele dagen zie ik naar de ziel van dit landschap op. En die ziel weent haar bloedige tranen door dit oog, om al het schoone, het heerlijke, het innige van dit mooie land dat te niet is gegaan. Weliswaar strekt de streek haar vlakke landouwen nog immer tot in 't oneindige, maar de ranke zinnebeeldige torens zijn er niet meer, om zonder oponthoud, de jaargetijden van 't leven aan de gemeenschap te verkondigen. Er gaat geen jubel meer door de lucht omdat een kind zijn intrede in de wereld deed; menschenparen kunnen hun

vreugde: vereenigd te zijn en elkander gevonden te hebben voor 't deelen van den dagelijkschen last en de nachtelijke liefde, niet meer laten weergalmen in een triomfkreet van mannelijke verovering en vrouwelijke overgave; en de uitvaart van een leven van zwaar werk, van noesten arbeid en van volbrachten plicht wordt niet meer aangekondigd als de bekroning van ieder menschenbestaan.

Het land vlakt nog steeds als een tafel waar voortijds heele geslachten ten male werden genood op den rijken oogst van zware korenvelden en 't malsche vleesch van weelderige keurdieren; maar waar nu een warande van onkruid als een vloek vlecht tegen 't beginsel en 't doel van ieder levensrecht.

Handel en nijverheid van het ijverige en nijverige stadje; 't schoone genot ook na de volbrachte taak; de rust en 't plezier van de Zondagen; 't ligt alles bedolven onder een ontzaglijken hoop puin; bedolven wellicht om nooit meer te voorschijn te treden. Het is er zoo akelig stil en gruwelijk eenzaam, zonder dat stilte of eenzaamheid innerlijk genot kunnen verwekken, of aan getormenteerde zielen rust en berusting kunnen schenken. Men zou hier zoo hartstochtelijk kunnen haten, ware 't niet dat overal, de grafterpjes uitbulten, met daarop eenvoudige houten kruisjes, en die allen die dit oord komen bezoeken of bewonen, pramen om een gebed en een traan; ware 't niet dat een groot, vreemd kerkhof, rond dien toren aangelegd, uit duizenden graven steeds om erbarmen en om vergiffenis roept.

Hier leeft men van 's morgens tot 's avonds met dooden naast zich. Hier wandelt men steeds voor de poort van de eeuwigheid. Het verwekt in u een vreemdsoortig gevoel van diepe gelatenheid en waar men niet haten kan of wil, gaat men in alle eenvoudigheid terug aan 't beminnen. De roep van 't verleden spreekt luid uit puin en uit graf. De vlakke is doordeesemd met den adem van 't ras en uit de aarde stijgt onophoudelijk de stem van 't bloed. Wie verwerpt, verloochent of miskent zijn bloed? En 't bloed schreit door de holte van dit wondere oog. Het schreit om bijstand in den

grooten nood; om leniging in de ellende; om herwording uit den ondergang. Wie zou kunnen onverschillig blijven aan die stem?

We hoorden die stem, ginder ver in Frankrijk, als de fabriekfluit de bepaalde bevrijding uithulde. Het werk viel met één slag stil. In elkanders oogen lazen we plotseling de groote begeerte van den terugkeer naar den thuis. We voelden ons, ineens, terug menschen worden, waar wij jaren naéén, als ballingen op een uitheemschen grond, het zure brood der vreemden hadden gegeten.

De drang naar ‘de streek’ prikkelde onweerstaanbaar. Wij moesten echter nog wat geduld hebben tot alles ‘daar in orde zou komen om ons te ontvangen en te herbergen’.

En als wij eindelijk op dien trein zaten, die ons terugvoeren moest naar den geboortegrond, sprong ons hart haast uit onze borst van blijdschap. Het wil iets zeggen: met vrouw en kinderen op den trein zitten die u terug naar huis brengt! Men had ons aangeraden slechts enkele beddingen en de onontbeerlijkste huishoudelijke voorwerpen mede te nemen. De ‘Huizeniering’ zouden we ginder vinden. We hadden die verzekering aanvaard als een punt van ons geloof. Niet zonder reden ook.

Gij herinnert u toch wel, Mijnheer de minister, dat enkele maanden voordien een machtig fonds, - het Koning Albertfonds - was tot stand gekomen, dat voor doel had honderden en duizenden houten huizekens te bouwen, om ze, dadelijk na den vrede, in de verwoeste gebieden ten dienste der vluchtelingen te stellen. 't Fonds was nog maar pas gesticht of daar liep reeds de mare rond, honderdvoudig herhaald door den mond van de honderden beheerders, bestuurders, zaakvoerders en oversten, dat duizenden ‘barakken’ reeds waren aangekocht. Ze stonden in Frankrijk, Engeland en Holland gereed, om dadelijk na de bevrijding, in het geteisterde land vastgezet te worden. De tijd om uw pakken te maken en als een duif naar 't geweste terug te vliegen! Wij zouden er niet te vroeg kunnen zijn. De barakken zouden er al staan om ons

te ontvangen. Een soort mirakel!

Wat er in 't laatste oorlogsjaar over die wonder-huizekens al geraziaand werd, moet ik U niet vermelden. Genoeg en zooveel dat wij, vluchtelingen, er het water in den mond van kregen. Dat zouden, alles wel ingezien, geen barakken meer zijn, maar villatjes en lusthuizekens: ruim, gerieflijk, waterdicht; open voor de warmte; geblindeerd tegen de koude; met rollende openschuivende binnenwanden om een keuken in een slaapvertrek en een best kamertje in een rommelkot, of een rommelkot in een ontvangstzaal te veranderen. Midden in de keuken zou er warempel een touw aan de zoldering hangen. Een trek aan het touw kon 't dak openzetten, waardoor wellicht de gebraden vogels, als van zelf, in uw mond zouden vliegen. Wij geloofden er alles van, niet alleenlijk omdat ministers met klinkende namen, edellieden met herkend blazoen, hoogstaande heeren met ronkende bijtitels en allerhande krijgslieden met ontelbare sterretjes bestard en een regenboog van lintjes bestreept, het ons in volle overtuiging voorzegden; maar ook omdat in dien oorlog wij van die dingen hadden gezien, waarop nooit iemand zou hebben durven peinzen, voordien.

Daar waren wel nuchtere menschen, die ongeloovig geschokschouderd hadden als zij al die mooie dingen vernamen. Dat waren echter, die eeuwige 'pessimisten', die met hun achterdocht, onverbeterlijk zouden blijven, hun leven lang. Trouwens, wie zou, per slot van rekening, het nog aangedurfd hebben, de vluchtelingen lolletjes op te vijzen? Hadden die schamelen niet alle ellenden, alle ongelukken, en den ondergang van een heel leven noesten arbeid gekend? Wie zou met opzet die menschen nog willen bedriegen? Die barakken bestonden! Dat zat vast als een klinknagel in het hout. Vluchtelingen hadden er een heel dorp gezien, daar ergens rond Le Havre; een dorp om het schilderachtigste stadje van heel Zwitserland, van schaamte in den diepsten afgrond van het Alpen-gebergte te doen wegzinken. En die 'villatjes' zouden, te gepasten tijde, van den grond geno-

men, op platte spoorwegwagens geplaatst, in één trek tot in Vlaanderen vervoerd en aldaar terug neder gezet worden. De menschen hadden dan maar den sleutel in 't sleutelgat te draaien om het tooverpaleisje binnen te treden. En oud en jong, 't zou al, in een rondedans, zijn vreugde uitjubelen, dat de houten beschotten er van zouden daveren:

Waar kunnen we nog beter zijn
Dan in ons moeders keuken!

Jongens! Daar zouden zij wat aan beleven! De stem van 't bloed zou mirakelen verrichten. Het levensrecht zou opnieuw zijn wetten doen gelden. En, precies als na den zondvloed, zou de wereld een nieuw gelaat verkrijgen.

Wij werden allemaal uit een bomvollen trein te Adinkerke uitgeschud. Was me dat daar een bijenkorf! Was me dat een vrouwengekake! Alle vijf voeten, liepen wij er een kennis tegen het lijf, of meenden dat 't een kennis was. Op een zijspoor stond een klein treintje te puffen. Een treintje waarop maar steeds mannen stapten die niet in de vluchtelingengemeenschap thuis hoorden. 't Waren reizigers met dikke overjassen, met beenderlingen of getten in zwijnsleder rond de gevleeschde braaien; met schoenen aan de voeten om, er mede, een boer van zijn paard te schoppen; met gekleurde mutsen op de glimmende haarbossen en in den mond geurige sigaren, waarop zij knabbelden als was het een stuk gesuikerde gummi. De geur van zoo'n sigaar pakte mij zoo verschrikkelijk aan, dat ik niet nalaten kon den man, in wiens mond hij stak, even bij de frak te trekken.

- 'Heerschap! Iets vragen, als 't u belieft.'
- 'Vraag maar op, vriend.'
- 'Ge moet met dit treintje daar, mêe? - Ja! Waarheen rijdt dat treintje?'
- 'Naar Brugge, alover Diksmuide en Kortemark. Een reis van 'n dag.'
- 'Dus door 't verwoeste gebied? 'k Dacht wel dat wij daar in 't luilekkerland zouden aanlanden.'
- 'In 't luilekkerland, vriend?'

Hij keek mij vreemd aan. Hij keek ook rondom zich. Wellicht zocht hij den stationoverste, ongetwijfeld om mij in verzekerde bewaring te brengen, want met een veelbeteekenend en gekend gebaar klopte hij met den wijsvinger op het voorhoofd, als wilde hij vragen: ‘Zijt u niet wijs in den bovenkamer?’ Ik stelde hem echter dadelijk gerust. ‘Nee, Mijnheer, dwaas of gek ben ik niet. Waarom vraagt ge dat? Zie ik er zoo krankzinnig uit?’

- ‘Dat niet. Maar waarom zegt ge dan dat het “ginder” ’t luilekkerland is?’

- ‘Stel u in mijn plaats. Vier lange jaren in den vreemde gedood en vier lange jaren den geur van een sigaar moeten derven hebben! Is ’t geen luilekkerland waar men sigaren van het kaliber dat in uw bek steekt, zoo overvloedig rookt? ’t Was eigenlijk ook maar om dien geur op te snuiven dat ik u aansprak.’

Schokschouderend trok hij naar zijn treintje; traagjes ging ik heel de familie terug vervoegen om ’t beddegoed en ’t keukengerief op ’t douanebankje te laten onderzoeken en na er een wit kruiske op gekregen te hebben, ’t boeltje in de wachtzaal te gaan dragen. Die wachtzaal geleek een echt mierenest of liever een soort vergaderzaal waar, in alle hoekjes en kantjes, hoofden van huisgezinnen onder elkaar aan ’t beraadslagen waren. Wat was er eigenlijk te doen om op de beste wijze de nieuwe wereld in te trekken?

’t Dorp lag vol bezet met teruggekeerde vluchtelingenfamilies. Wij oordeelden, na wikken en wegen, dat het verloren tijd zou wezen, ons hier op te houden. Mijn gebuur, dàar van over de vaart, en ik zelf besloten dan ook kordaat, met den volgenden vroegen morgen, onzen nieuwen thuis op te zoeken. Wij gingen dan ook, bij een man die al verschillende malen, vluchtelingen naar de ‘woestijn’ had vervoerd, een paard en een karretje in huur nemen. Onze boeltjes opgeladen en toen ging de tocht het Oosten in. De voerman, had, weliswaar, bedenkelijk het hoofd geschud, maar we verzekerden hem dat de barakken er al met honderden stonden.

- ‘Zooveel te beter, had hij geantwoord, maar in elk geval, we zullen toch zorgen dat gij “binnen zijt” voor dezen nacht.’

Hebt gij al een schilderijstuk gezien, waarop De Vlucht naar Egypte is afgemaakt, Mijnheer de minister? Ons karavaantje was zooiets in dien aard. Maar een beetje belangrijker. Jozef beschikte maar over één ezeltje, dat én Maria én Jezus én ook de voorraadbezatzse moest dragen. Wij echter waren veel royaler toebedeeld, en ons gezelschap was in alle opzichten, - de heiligheid natuurlijk buiten bespreking gelaten, - fatsoenlijker te noemen.

Vrouwen, kinderen, huisgerief, 't was alles op één kar geladen, die door een nijdig paardje werd voortgetrokken. Wij hadden een begeleider en als twee koningen stapten, mijn gebuur en ik, achter den wagen. Als we, vier jaar geleden, op de vlucht sloegen onder 't oorlogsgeweld, was het wat anders! Heel ons have zat in één zak en moeder de vrouw liep met de kinderen, huilend, door 't landschap, als een opgejaagd dier. Nu vingen we den terugweg aan, rustig en kalm, met paard en kar en zonder dat wij 't elkaar moesten vermonden, voelden mijn gebuur en ik, dat het verschil van toen bij nu, heel wat voordeeliger was te noemen. Een Vlaming trouwens is toch altijd met een kleintje tevreden en als dit kleintje een ietsje grooter wordt, weet hij dat steeds naar waarde te schatten. Dat was best te merken aan ons ‘Kakkernestje’, dat daar hoog op de kar, op moeders schoot te schudden en te wippen zat en met zijn armpjes almaar door gaten in de lucht sloeg. 't Was een mild en zacht weder. De lente zette prachtig in en langs weerszijden de baan schoten maar steeds leeuweriken de trillende lucht in, waar zij, heel hoog, zich blind gingen schuifelen in 't zonnelicht. De menschen klawierden naarstig, zoover de oogen dragen konden, op het land waarover de vruchten allerhande een schoon groen tafellaken openplooiden, hier en daar bezet met een groengrijzen tuil van samengetropte kopwilgen. Wij keken ons oogen uit naar die nieuwe weelde van het oude land.

Hier lag de streek nog in denzelfden toestand, zoods we haar destijds, verlieten en 't wil iets zeggen, na vier jaar afwezigheid, plots het onveranderde gelaat van een goed bekende terug te zien. We dankten 't land omdat het in zijn akkers ons zoo feestelijk welkom toeriep. Maar alras verdween die schoone stemming. We waren een groot dorp doorgetrokken, haast zonder het te merken en tusschen twee kammen van heuvelende duinen ging de tocht nu verder.

Bij een omdraai van den weg zagen we, plotseling, een rijzige toren zijn naald in de lucht priemen. Wat is een slanke toren toch mooi midden een vlak, wijd uitgestrekt land! Hij verzinnebeeldt rust én vrede én sterkte én goedheid. Hier echter stond hij aan den rand van een baaierd, want we kwamen, zonder geleidelijken overgang, of zonder voorbereiding, in een wereld die we nog nooit gezien en nooit vermoed hadden en wier aanblik op ons inwerkte als een onverwachte ramp op een uiterst gelukkig huisgezin.

Het land lag omwoeld in putten en buiten, doorwereld van pinnekensdraad waarrond en waardoor het weligste onkruid omhoog tierde in een bezetene begeerte om alles te overweldigen. De zoo schoone en nette huizekens van voorheen lagen overal stuk geschoten en de boomen stonden er zonder kruin, zonder hoofd, als schamele bedelaars die men uitgekleeft had tot op het vel. Aan den lijve zelf vodden wij al ineens het wee der ontzettende ramp. De kar hotste en botste over een baan die vol gleuven en diepe inzinkingen lag en bij iederen schok gilden de vrouwen en de kinders de stuiken van den daver uit. Wij zelf wandelden niet meer als koningen achteraan. Wij moesten gestadig links of rechts uitwijken; wat niet belette dat wij nu en dan toch een scheeven stap zetten, of in een put schoten en enkele meters verder, met de pijn van een omgeslagen voet, voortdenken moesten.

De zon zat nog steeds over 't land en de vogels vlogen rondom ons, maar we zagen geen zon en geen vogels meer. Ginder ver, ontwaarden we reeds de warrelklomp van de stukgeschoten stad, die als een verschrikking steeds nader

kwam. Was dat een vreemdsoortig monster dat opslokken zou?

Vooraleer wij de stad zouden binnentrekken, bleef de voerman staan; deed vrouwen en kinderen afstijgen. Best was het nu te voet te gaan, want spijs alle omzichtigheid kon het gevaarte plots in een verraderlijken opgevulden trechter terecht komen. En 't was niet geraadzaam ongelukken te zoeken waar 't niet nodig was.

Toen trokken we de stad in als een bende bohemers. Een akelige stilte woog zwaar als lood; deed onze hoofden als onder een onzichtbaar gewicht naar den grond neigen; snoerde onze kelen dicht.

- 'Waar moeten we nu eigenlijk naartoe?' vroeg de voerman plots.

- 'Wel, naar 't plein waar de barakken staan.'

Wij waren te midden de markt aangeland. Hij deed zijn gespan stilstaan. Keek ons aan met oogen die zeggen wilden: 'Houdt me toch werkelijk niet langer voor 't lolletje'. Beslist zegde hij dan:

- 'Weest nu allemaal eens verstandig. Er staan hier geen barakken. Maar ik zal u 'n goeie raad geven: er is middel om barakken op te slaan; materiaal ligt er hier voor 't rapen. Intusschen kunt ge huizenieren in een betonnen onderstand of in een kelder en verder... zult ge uw plan moeten trekken. Ik weet hier nog 'n paar model-abris of schuilplaatsen staan die tot voor enkele dagen vrij waren. We zullen spoedig gaan zien indien ze nog niet ingenomen zijn. We hebben geen tijd te verliezen. Vrouwen en kinders blijven hier, bij paard en kar, tot we terugkomen.'

Hij sprak als een generaal en, wat was dat toch?, we gehoorzaamden hem als automaten. Willoos, zonder tegenpruttelen en mak, volgden wij hem en... een uur nadien waren wij al bezig ons have en goed te bergen; ik in den betonnen vierkanten blok waarop de toren staat en mijn gebuur in een onderaardsche spelonk die hem den indruk moest geven, dat hij een man uit het voorhistorisch tijdperk was geworden.

- ‘Beter dat dan onder den blooten hemel te moeten vernachten, troostte de voerman. In de eerste dagen komt ge dan wel vanzelf op uw plooi.’

Een magere troost! Maar om de vrouwen en de kinderen niet te doen huilen; hebben wij, mannen, dan onze ellende maar steeds met een neusoptrekken, ingeslikt. Als 't boeltje afgeladen was, inspecteerden wij onzen nieuwen thuis. 't Was er nog zoo kwalijk niet. Alleszins geen vrees gestoord te worden in uw nachtrust. Meterdikke betonmuren met daarboven nog 'n zoldering van vijf voet dikke opeengetasten grond in kleine vaderland-zakjes. 't Was er al binnen een beetje donker en 't rook er naar vermomde vieze dingen. Een stankje dat de neus opkrullen en een hik naar de keel schieten deed.

A la guerre, comme à la guerre! Wij hebben dat allemaal buiten geschupt, den vloer overspoeld met water uit de vaart en ‘binnen’ waren we!

Ik was feitelijk nog ‘een gelukkige’ te noemen. Immers in een van de kamertjes vonden we een paar zeer primitieve beddebakken: vier houten pikkels met duimplanken aan elkaar genageld en waarover een stuk traliedraad gespannen was. Met het ledikant dat we medegebracht hadden, maakte dat een meubileering uit van drie bedsponden, zoodanig dat niemand van ons op den grond moest slapen! In een hoek, bij den ingang van den toren, ontdekten we een heele kist met ingemaakte eetwaren. We zouden dus in de eerste dagen van honger niet omkomen. Aan één wand zagen we, daarbij, twee dikke soldatenfrakken hangen. Die ontdekkingen echter deden bij ons 't vermoeden ontstaan dat ons hol bewoners had, die wellicht een wandelingske deden en ongetwijfeld met den avond hun schuiloord terug zouden komen betrekken. En waarlijk op het uur dat de zon haar gulden dagweelde als een zware vracht, zachtjes alover de bleeke duinen naar de diepten van de zee droeg en ik te midden de straat, als een nieuwe kluizenaar het wonder schouwspel van den dagdood op een puinenstad te aanschouwen stond; kwamen daar, twee

mannen aangewandeld. Mannen met jassen aan die tegen den grond sleepten en met baarden van maanden. Dat waren wellicht de bewakers dezer doode en vernielde stede. Ik dacht al dadelijk dat het best was met die kerels goed te staan en ik groette ze minzaam. Het kon volstrekt geen kwaad mijn tegenwoordigheid in dat hol te rechtvaardigen. Stout gesproken is immers half gevochten.

- 'Vandaag toegekomen, kameraden en daar de barakken er nog niet staan, hebben wij voorloopig, met vrouw en kinderen, hier onzen intrek genomen.'

Zij lachten goedig in hun baard, knikten instemmend; één schoot mijn thuis binnen, ging naar den wand waar de twee frakken hingen, zegde: 'Bitte'; haakte ze af, schoof weer buiten en zonder om te zien, in versnelden pas, traptten ze 't af. Zonder het te weten had ik kennis gemaakt met twee Duitsche krijgsgevangenen, die ergens ontvlucht, hier ronddoolden als twee honden die een pak slaag hadden gekregen. Ik heb ze niet meer teruggezien. Denzelfden avond zijn zij ongetwijfeld 'de heimat' verder te gemoet gereisd.

Gelukkig dat er geen andere kwamen én om de ledikanten én om de kist met eetwaren terug te nemen!

Wij hebben toen een wonderen nacht doorgebracht, Mijnheer de minister. Bijna geen oog geloken. En waar, in den dag alles dood, alles stil en alles eenzaam was, begon alles gedurende dien nacht te leven! Aldoor die dikke betonmuren hebben wij den wind hooren zingen over de puinenstad. Nu en dan weende en riep hij om hulp, wanneer hij ergens op een stuk muur openscheurde en een nachtvogel deed opwieken in de zwarte lucht. Af en toe heb ik een uil hooren krassen en rond middernacht robbelde een stuk puin, kletterend, in de straat. Vreemdsoortige geluiden, die van den stroom en uit de zee kwamen, drongen langs de spleten van de deuropening onze kluis binnen en almaardoor scharrelden en schijverden rattepoten over grond en muren buiten en binnen onze spelonk.

'k Was blijde als een kind, als ik bewust was, dat de dag

terug in de wereld gekomen was en dat ik uit mijn harde veeren mocht.

Heel vroeg was mijn gebuur er al. We hebben toen krijgsraad gehouden. Eerst op verkenning de stad in. En 't deed ons werkelijk deugd aan 't hart te bestatigen dat we de eenige bewoners van dat 'luilekkerland' en ook de eenige 'gefopten' niet waren. Geen spoor van de barakken die ze ons beloofden van uit Le Havre. De menschen huizenierden in kelders, onderstanden of in houten loodsen die zij zelf hadden opgetimmerd. Wij allen waren de 'villatjes' vóór geweest. 't Was nogal uitlegbaar, wist Pier Kotte, de palingvisscher, ons te zeggen. 'Die villatjes zullen achter komen. Dat spreekt. De koopwarentreinen rollen immers zoo rap niet als de "viageurs". En in den oorlog àl, waren de stations allemaal reeds, "geembouteilleerd". Dat zou eerst op z'n effen en los moeten komen. Wij hebben nu al vier jaar "patientie" gehad, we kunnen er nog een paar maanden bijdoen. En intusschen draait de wereld toch!' We besloten 't gedacht van Pier te deelen en in afwachting te leven.

En werkelijk de wereld draaide geweldig. Telken dage kwamen nieuwe menschen bij en zij die geen gepaste ondergrondsche huizing meer vonden, trokken terug naar meer beschaafde gewesten, Westwaarts, één, twee uurkens gaans van hier; waar ze ergens bij gediensstige menschen binnen zouden springen voor 'een letje', totdat de 'villatjes' uit de 'geembouteilleerde stations' zouden losgekomen zijn. De stoutmoedigen en de handvaardigen echter, verdoemden het terug te keeren en in een vloek en 'n haai en 'n draai sloegen zij hun eigen noodwoning, hun eigen schuilloods, hun eigen hok op. Hout en steenen en ijzeren platen en zakjes cement, 't lag er alles voor 't rapen, of te dolen te allenkante. En over dat het ging metsten of timmerden zij, alhier, aldaar hun huizeke op. Zonder bluf of blaai en zonder pretentie! De kap lag wel wat scheef; de muren stonden wel eenigszins krom; de kave stak boven het dak als de kop van een slak die uit haar torentje piept, maar 't ging toch. Er waren er zelfs die

kunstenaar speelden en ze legden vloeren - met tichels uit de puinen van de stad gescharreld - om de rijke lui over hun mozaïeken vloeren te beschamen. En toen kwamen er barakken af. Echter niet de villatjes door de regeering beloofd, maar barakken in den echten zin van 't woord. Ondernemende geesten, of zij die met 'negotie te drijven' wat geld hadden vergaard, hadden ergens achter 't front, of van den 'recuperatiedienst' van 't leger, zulke frontbarakken afgekocht en nu kwamen ze met paard en wagens af. Twee dagen nadien troonden die barakken als voortijds de kerken, in 't naakte landschap.

Maar hebben ze ons, gewone stervelingen, 'bij de pietjes gehad' met die villatjes, mijnheer de minister? Die kwamen maar niet los. Wij, die onder den grond leefden, hebben toen de bitterheid en de wrok voelen opwellen, omdat we voor de zooveelste maal bedrogen werden. Hadden die 'villatjes' wel ooit bestaan? In verbeelding misschien? Of waren het misschien de gebetonnerde holen waarin we nu verbleven? Menschen koejonneeren is maar een weten!

Villatjes met ruimte, licht en klaarte en hier was 't onmogelijk een voet te verzetten en licht en klaarte waren luxedingen die hier ontvindbaar waren; men moest in het gangetje een vuurtje stoken om zijn neus tegen de uitbuitende brokken der wanden niet kwijt te geraken.

Villatjes: gerieflijk ingericht; God bewaar-je!

Villatjes: waterdicht; dat wel, maar als 't regent, stroomt het water langs den ingang binnen en de wakte druïpt glinsterend langs de muren.

Villatjes: open voor de warmte; verbeeld-je maar; geen lucht- of lichtgat!

Villatjes met rollende binnenwanden om, naar beliefte, een keuken in een salon en een rommelkot in slaapkamer te veranderen; en geen honderd duizend mannen samen, zouden één muur verporde hebben.

Villatjes ginder achter 't front in de verbeelding, kerkers

hier, in werkelijkheid.

Om uit uw vel te springen!

Maar toen, al op één dag, gebeurde er een soort van mirakel. Een sterke riem werd ons onder het hart gesnoerd. Het nieuws van de grootstad kwam over ons gewaaid. Het kwam in den vorm van een stuk gedrukt papier, dat bij mij al dadelijk de gedachte aan de ‘vierde macht in den Staat’ oproep. 'k Heb een dagblad in handen gekregen en met een slag ben ik een ander mensch geworden. Ik wist wel, bij ondervinding, dat die ‘vierde macht’ ons steeds appelen voor citroenen had verkocht; maar wie hervalt niet eens in de zonde, bijzonderlijk als die zonde het gevolg is van 's menschen hoofdgebrek en erfelijkheid: de nieuwsgierigheid. Het vleesch is krank en de geest is gewillig. In de eerste dagen der schepping ondervonden Adam en Eva dat al tot hun schâ en schande. Gretig hebben wij allemaal naar die bladen gegrepen. Hoe was het, gedurende al die dagen en weken met de wereld vergaan? Wij leefden immers, als nieuwsoortige kluizenaars buiten de wereld en als gij voor het kluizenaarsleven niet geschapen zijt of de roeping er voor van jongs af niet hebt gevoeld, is het heel menschelijk dat gij nieuwsgierig zijt om te weten hoe het die andere menschen wel stellen mogen. De gave van deductie leidt er u dan heel werktuigelijk toe, om langs lijnen van vergelijking, het beste uit het slechtste te rapen. Wat mochten de menschen van 't binnenland wel over ons denken en schrijven? Was er onder hen wel iemand te vinden die zich om ons lijden en wroeten bekommerde? Was er wel iemand van al die groote heeren, nu de oorlog gedaan was, die zich verder nog zijne gedane beloften inzake noodwoningen en huisvesting der vluchtelingen herinnerde?

En toen reekten de letters onder onze verwonderde blikken tot een groote veropenbaring. Waarachtig! Dat stond er nu mooi gedrukt! Ik heb het echter tweemaal moeten lezen om het te gelooven. Met den aanbouw van barakken zou, binnen kort begonnen worden, en 't zou gaan rap en

zeere, 'lijk een vlieg op een plank', zoodanig dat elkendeen er over verbaasd zou staan!

En om ons nog dieper te overtuigen werden we opgeroepen naar een monstervergadering die zou gehouden worden, in een gemeente achter 't front, op den volgenden Zondag. 'k Ben er naartoe geweest. De zaal zat stampvol en op 't verhoog hadden de vertegenwoordigers van 't volk plaats genomen. Zij hadden elkander vóór den oorlog in alle omstandigheden in woord en schrift bevochten; nu zaten ze gedrieën broederlijk nevenseen. Een soort heilige drievuldigheid: in 't midden een lijvig zware heer, met een schoon open wezen en een patriarchalen baard; rechts van hem een zenuwachtige gedaagde man, met een hoofd dat zoo kaal was als een versch gelegd ei; en links een flegmatike jonge heer, gekleed naar de fijnste mode en die een prachtig glimmenden haarbos liet schaduwen over een glad geschoren wezen. En toen hebben zij alle drie gesproken. Eerst de heer uit 't midden. Een stem als van God de Vader, ernstig en schoon en die goedig het geduld aanpredikte, omdat 't geduld steeds wordt beloond. Dan de meneer links die op z'n kop sloeg, drie-, viermaal naeen, met 't platte van zijn rechterhand en uitriep: 'Heb ik geen haar meer op mijn hoofd, ik heb er toch nog op mijn tanden en 'k zweer u dat uwe barakken er komen zullen in 't korte of 'k neem mijn ontslag! Dat heb ik den minister gezegd!' En eindelijk de jonge man die een soort van oratorisch vuurwerk afschoot, waarnaar wij allen met open mond hebben geluisterd. Die kon het zeggen! Als 't met zulke mannen niet lukte, dan mocht men over alles een kruiske maken!

En werkelijk eenige dagen nadien kwam er leven in de brouwerij. Daar slierde op een voormiddag, een prachtige auto langs de kapotte stadsbaan en trompte de holbewoners buiten. Bij een groot plein, nabij de stad gelegen, stopte het gevaarte. Twee heeren, elk met een zwart lederen tesch onder den arm; een neusnijper op; verlakte schoenen aan die glanzend uitpunten op de rechtstaande plooi van een zwartgrijze broek, en een nieuwmodisch harig hoedje op het hoofd;

stapten uit. Een derde heer kwam al nekkeduwen van achter uit de limousine gekropen. Hij was veel eenvoudiger aangekleed: bolhoedje, zwarte jas en zware baggerschoenen.

Zij trokken alle drie het plein op. De twee heeren met den neusnijper keken rechts en links; stapten van Zuid naar Noord en van Oost naar West; openden toen hun tessen; haalden daaruit blauwe papieren en overhandigden ze aan den meneer met het bolhoedje. Met hun wijsvinger toonden zij hem daarop aan, enkele witte streepjes waarlangs witte vlakjes gereekt stonden. De meneer met den bolhoed stapte toen, op zijn beurt, van Noord naar Zuid, en van Oost naar West, kwam terug bij de heeren met de neusnijpers op.

- 'Donc, zegde toen een van beiden, die de oudste scheen, tot den bolhoedman, c'est entendu. Hier moeten de 'nissenhutten' gemonteerd en daar in die witte carrétjes de betonnen barakken gebouwd worden.'

Toen gingen ze alle drie terug naar de limousine, die al te daveren stond en eenige oogenblikken nadien spoeterde 't gevaarte over de baan weg.

Enkele weken na dien heuglijken en blijden inzet, was het plein vol bedrijvigheid. Daar stond een ruime houten loods waar men beton goot in de uitkaveling van lange ijzeren poutrellen. Onder een groot houten afdak waren menschen van de streek naarstig bezig beton-pekkel te mengen. Waalsche ambachtslieden, die bargoensch zwatelden, hielden toezicht of goten de vormen vol. Franschsprekende opzieners liepen, gekke gebaren makend, het plein af, als moest daar, naar hun doening te oordeelen, een nieuwe wereld geschapen worden. Ontelbare decauville-wagentjes, geladen met zand, steenen en materiaal, bolden en rolden over en weer dat het een plezier was om aan te zien. En in de tijdspanne van enkele dagen, stonden, ginder aan 't uiteinde van 't plein, plotseling vele vreemdsoortige loodsen opgetrokken. Op een vierkante klomp metselwerk, ter hoogte van één meter, waren halfronde gewelfde ijzeren platen samengevoegd. Ieder loods had het uitzicht van een reusachtige ton midden dwarsdoor

gesneden. Dat waren de ‘Nissen-hutten’.

En precies rond denzelfden tijd, als ware het zóó afgesproken geweest, kwam een vloot vluchtelingen terug de haven opzoeken. Die wederkeerenden behoorden meestal tot de werkersklas en hadden geheel, hun bezit aan de armen en op den rug geladen. Bij het binnentreden der stad, bleven ze een ‘poosje’ staan vóór 't plein, waar al die bedrijvigheid aan gang was en met hun arendsoogen - want nood doet uitzien! - ontdekten zij daar die reeks ‘Nissen-hutten’. Dàt waren nu wel de beloofde villatjes niet, - toch niet in uitzicht indien men de beschrijvingen mocht gelooven die achter 't front er van gegeven werden, - maar 't waren toch barakken! En vermits zij, langs de baan, reeds den galm vernomen hadden, dat het in de verwoeste stede zaak was zich uit den slag te kunnen trekken, stoof die bende 't plein op en nam stormenderhand die pas opgebouwde tonnen in bezit. 't Lokte natuurlijk een opstootje van belang uit. De heeren opzichters poogden, in een Vlaamsch taaltje met haar op, die menschen aan 't verstand te brengen dat daarin wonen een onmogelijkheid was; dat deze Nissen-hutten bestemd waren om 't getuig en 't gereedschap te bergen en ook al, om de vreemde arbeidskrachten tegen regen en wind te beschutten, in tijden van slecht weder!

't Kon al niet baten! En trouwens, als die tonnen konden dienen om gebeurlijk vreemd volk beschutting te geven, waarom zouden ze niet goed zijn om de wederkeerenden, in afwachting van iets beters, te huisvesten? Er waren geen barakken boven den grond, en al de ondergrondsche holen waren bezet. Dan maar van den nood een deugd gemaakt.

- ‘Beter een luis in de pot, dan geen vet, we kruipen daar binnen’, was hun besluit geweest.

De opzichters, tenden raad, maanden hen aan nog een beetje ‘patientie’ te hebben.

Maar spreek nu van ‘patientie’ aan menschen die vier jaar lang ‘patientie’ versleten hadden, zonder er het einde van te zien! De vrouwen kwamen voor die heeren staan; de

armen over hun buiken gekruist, op het wezen een uitdrukking van wrokkige koppigheid.

- 'Patientie, hadden zij toen gehuild, patientie! We kennen dat liedje. 't Schuifelt al vier jaar lang in onze ooren. We zijn het beu tot aan de keel met beloften gejudast te worden. Trekt uw barakken op. Ze zullen nog onder dak niet zijn of we zitten er al in. Of denkt ge misschien dat het in die tonnen zoo plezierig is?'

Neen, plezierig was het werkelijk niet. Ver van daar! Zij waren afgekomen, zonder tafel of bed, zonder kachel en zonder huisgerief. Zij vonden loopgraven-vuurtjes en zetten die midden de éénige beschikbare plaats. Zij sliepen op zakken stroo, in een hoek van de 'barak', op den killen blooten grond gegooid. En 't was er weldra een huishoudelijke schorremorie om de stoutmoedigsten van schrik terug te doen deinzen. In de ééne gemeenschappelijke plaats kookte, waschte en plaste en sliep men ondereen. 't Was er den dag door donker en groote menschen en kleine kinderen werden in den rook van een hout-vuur, gestookt in een haard van baksteen op elkaar getast, als hespen gespokkerd. 't Regende er binnen langs alle kanten en koud dat het er was gedurende de nachten! Om er een longontsteking op te doen in twee uren tijd! Daar was geen zoldering. Zij wisten echter voor alles raad en ze spanden, manhoogte, van ends tot ends, aaneengenaaide baalzakken om den vreeselijken tocht wat te temperen. En zij troostten zich ten slotte met de gedachte dat die miserie niet zou blijven duren, want de schoone zomerdagen waren in aantocht en vooraleer het winteren zou, zouden zij allang in een fatsoenlijke barak gehuisvest zijn! Een van die gerieflijke barakken die men daar, in hun onmiddellijke nabijheid aan 't optrekken was! Intusschentijd echter, beleefden zij er allerhande wonderlijke avonturen, waartoe o.m. het gemis aan gemakplaatsen aanleiding gaf. 't Was, den dag door, een geloop van vrouwen en mannen naar een bescheiden plaats achter een afgeknotten boomstam of in de holte van een obusput. De ontelbare kinderen, die, vóór die huis-

tonnen, beton in 't klein en op hunne manier aan 't fabricceeren waren, oogden die doening na en weldra klonk het regelmatig over het plein

Rood, Rood, Rood
Wantje zit er met haar gatje bloot!

Oprecht gesproken, zij hadden dat liedekje ook voor onze rekening kunnen zingen. Maar 't was moeilijker ons te ontdekken. Immers wij zaten, voor die onontbeerlijke menschenlijke bezigheid, ergens achter een hoog stuk puin of in een kapot huis op de route of 't gewelf van een kelder, waarin wij een aangepaste opening hadden doorgestampt.

Onbehaaglijke ervaringen mochten die Nissenhut-bewoners ook beleven. Zij waren geen schapraai of spindekas rijk en hun levensmiddelen lagen, voor 't grijpen, op een houten bankske. En 's nachts kwamen ratten-indringers, geruischloos, die etelijke waar, stillekens wegkapen. De tonnen stonden immers gereekt op den boord van een vaartje, waarin de waterratten krioelden. Om dit euvel te keer te gaan, bonden ze het brood en het vleesch en het potje smout, 's avonds, met koordekens aan de uitstekende bouten van de koepelende platen, waaraan het alles 's nachts, boven hun hoofd, veilig zou bengelen, buiten de greep van die roofzuchtige dieren! Dat meenden zij, maar lacy! De ratten kwamen ook 's nachts, in slagorde langs spleten en gaten en holen onder de grond, binnen gepatroeljeerd, en snaptten alles weg! Van danige voldaanheid om den onverhoopten buit, dansten ze dan nog een foxtrot of een tango op de lijven en de aangerichten der slapende bewoners.

Gij hebt ongetwijfeld, Mijnheer de minister, nog nooit ratten over uw buik voelen trippelen en langs uw wezen wegschieten? Als gij van eigenaardige gewaarwordingen houdt, dan moet gij maar eens, één nacht in zoo'n Nissenhut komen slapen om het proefondervindelijk te beleven. Dat scharrelen van die pootjes rond uw navel en 't slieren van dit vel over uw wezen, bezorgt u niet alleenlijk een zonderlinge kitteling, maar geeft u meteen de gelegenheid om, op een

woeste manier, uit een vreeselijke nachtmerrie te ontwaken!

Maar alle gekheid op een stokje, plezierig is het niet! Dat wisten de nissenhutters best en 't moet u dan ook niet verwonderen dat zij de opziens van de werken op 't plein dagelijks om bescheid gingen vragen, wanneer die betonnen barakken toch gereed zouden komen.

Over die barakken werden wonderen verteld en binnen een drietal maanden, precies vóór den winter, zouden er een vijftigtal ter beschikking gesteld worden van de wedergekeerde vluchtelingenfamilies. Uitvinders en ondernemers bezaten brevetten om die huisjes als bij tooverslag uit den grond te doen rijzen. En omdat de ellende maar enkele weken meer aanduren zou, troostte eenieder zich inschikkelijk in zijn lot.

Maar toen is er plotseling een hink in den kabel gekomen. De ondernemer had met de penarie te kampen en met een onvoorzien geval af te rekenen. 't Werk werd al ineens stopgezet, omdat de materialen niet toekwamen. Er waren geen middelen van vervoer en uit Brussel kwamen bevelen en tegenbevelen, alle dage een mande vol.

Intusschentijd zakten al maar aan de vluchtelingen af. Er waren er die bleven over dat het ging, timmerman en metser speelden en een houten kluis optrokken; de anderen echter keerden terug Westwaarts en gingen de onbewoonde villa's in de Duinen, al de kanten van Koksijde en De Panne, tegen dure huurprijzen bezetten. Gelukkig dat alleman een beetje geld in den vreemde had verdiend om het noodgedwongen rentenierschap te kunnen doorstaan.

Stillekens aan is het leven alzoó terug in de doode oorlogstad gekomen. Talrijke houten barakken staan hier en daar in de puinen rondverspreid, barakken die 't persoonlijk bezit zijn van de menschen die aldus hun stevigen houvast aan den grond en hun onverzettelijke wilskracht laten blijken. 't Is een zonderling en vreemd miniatuurstadje geworden. Er zijn al twee bakkers: één boven en één onder den grond; er is al een beenhouwer; er zijn een tiental herbergen en spijshuizen, waar de vreemde toeristen, op ruwe planken tafels,

een glas bier en een boterham komen nutten; er wonen een vijftal visschershuisgezinnen die paling visschen, in de havers, te nachte; en niet ver van de beroemde sluizen die door hun ‘verlaten’ vrijelijk het reddende water het land lieten inspoelen, legt men de laatste hand om een zestal barakken in 't droge te steken, waar de sluisbedienden hun intrek zullen nemen. Iederen dag komt de postbode een tiental dagbladen aan huis brengen en in verschillende huisgezinnen heeft de ooievaar al een nieuw kindje binnengebracht. Er is al mis gelezen geworden, alhoewel er nog geen kerk is. Dat was een heele gebeurtenis. Enkele dagen te voor was de oude pastoor, teruggekeerd uit ballingschap, een bezoek komen brengen aan zijn teruggevonden parochianen en had toen beloofd dat er, den Zondag daaropvolgende, missen in de stad zouden gelezen worden: een hoogmis door hemzelf en een vroegmis door den pas aangestelden vervangenden herder. Waar men die missen opdragen zou? 't Was dadelijk gevonden. Ginds op 't Arsenaalplein, had een oude, zeer oude kazerne, gebouwd in vervlogen tijden, met haar muren van twee meter; haar hoog gemetseld dak, waarop een dikke laag aarde was aangebracht geworden en 't gras welig tierde en alles stevig in mekaar nestelde; waaraan gedurende de oorlogsjaren nog gebetonneerd werd, aan alle obussen weerstand geboden.

In dien ouden tijd konden onze voorvaderen nogal iets uitwerken met mortel en truweel! Die oude kazerne had al vóór den oorlog den naam van ‘bommevrij’ gekregen en gedurende den strijd had zij haar faam hooggehouden. In de donkere ruimte van deze ontzaglijke sterkte werd een altaar opgeslagen. Iets in den trant der altaren waarmede de missionarissen in wilde landen zich moeten tevreden stellen: enkele ruwe planken op een stapel ledige voorraadkisten. Weerszijden een armzalig Kristusbeeld, stonden twee waskaarsen in schamele kandelaars haar pinkende lichtjes te flikkeren. De zeer enge vensterkens waren toegemetseld geworden en in dit donker bommevrij was 't er zoo luguber

als in de Roomsche katakomben.

Als een strooien vuurtje had het nieuws geheel de streek doorloopen. En van einde en ver waren de teruggekeerde vluchtelingen, die zich nog in de omstreken ophielden, dien Zondag, naar de puinenstad gekomen om die missen bij te wonen. 't Wil iets bedieden: een eerste mis hooren in de streek waar vier jaar lang de oorlog woedde; een eerste mis gaan hooren opgedragen in een donker hol, midden een stad vol puinen, waar overal de graven uitbulten boven den omgewoelden grond!

De vroegmis was voor de eigenlijke inwoners, de Hoogmis voor de zwervende bevolking. Die missen vergeet ik nooit. Een honderdtal geloovigen stonden blootshoofds en ingetogen den priester te volgen in zijn gebeden. Dicht bij het altaar schitterde het uniform van een Franschen kapitein, met aan zijn zijde, zijn in rouw gekleede gade. Zij waren het graf van hun zoon, officier in 't Fransch leger, en die hier sneuvelde, komen opzoeken; vernamen toen de mare van die mis en wilden er zijn om een eerste zielegebed voor één altaar te kunnen uitstorten. De oude pastoor zong met gebroken stem de misgezangen. Een vluchteling had een viool medegebracht, begeleidde 't gezang. Een meisje en een mannenstem antwoordden. 't Was te donker om op het gelaat van alle aanwezigen de hevige ontroering te bemerken. Hier en daar snoten mannen en vrouwen luidruchtig de prangende tranen weg. Of was het wellicht het uitwerksel van de prikkeling der lucht die nog stinkend van den poederrook rond de hoofden tochtte en in slierten in de donkere ruimte dwaalde? Midden de mis wanneer een pover belleke driemaal rinkelde, schreide die viool, zóó bitter, 't verlangen naar een ver genot uit en op de voorste rij snikte een moeder het ontzeggelijk leed uit van een gebroken hart en een kapotte ziel. Kaarsrecht en onbeweeglijk, nevens haar, in zijn schitterend uniform, bracht de kapitein den militairen groet.

Een zonderling gevoel heeft me dan omwoeld: ik had gewild dat die stonden eeuwig zouden duren en ik verlangde

tevens mijn ziel uit om buiten te zijn.

Op het plein vóór 't 'bommevrij' was het nà de mis een gekakel van belang. Nieuws vernemen, nieuws vermonden, elkanders lief en leed talen, verwonderd staan kijken naar vergrijsde haren en sprakeloos 't leed bevroeden op bleeke wezens.

De oude pastoor kwam iedereen opmonteren. Ze moesten er den moed maar inhouden! Van nu voortaan zou een jonge kracht hem tijdelijk vervangen; hen met raad en daad bijstaan en zorg dragen voor hun zieleheil.

't Zou alles beteren in 't korte!

En werkelijk er kwam, enkele dagen nadien, schof in de zaak en klaarte in de lucht. Waren het geschrei van die viool en 't gerinkel van dit belleke doorgedrongen tot Brussel en hadden zij er de geesten wakker geschud?

Zoowel en zooveel dat men op 't plein terug begon betonpekkel te gieten in de ijzeren vormen; dat materialen toekwamen en dat er een mirakel gebeurde!

Een tiental zware 'lorries' kwamen zekeren dag het groote plein opgeboid. Ze waren beladen met vrachten houten beschotten en vierkante houten vlaken. En in de tijdspanne van zes weken stonden daar nu al ineens een dertigtal barakken in hout, in twee reken gelijnd, een eindje verder dan de plaats waar de barakken in beton vervaardigd werden. Hoe was dit Godsmogelijk geweest? Geheel de puinenstad ging dien kunsttoer bewonderen. Een lange, gladgeschoren man, had die lorries doen ontladen, de beschotten en vlaken op stapeltjes doen leggen en als dat allemaal propertjes gerangschikt lag, wierf hij alle mannen aan, die wilden een handje toesteken. Hij ging toen van 't eene stapeltje naar 't andere; wees met den vinger dit beschot en die vlake aan; zei bij een misaanpakking 'no' en als 't goed was, 'yes' en in de tijdspanne van een vloek werden die beschotten en die vlaken dan in mekaar gevoegd en genageld en op een morgen stonden de barakken er en was de Engelschman verdwenen!

'k Ben toen rap gaan informeeren wat er diende gedaan

te worden om zoo'n barak in huur te krijgen. Maar daar wandelden twee gendarmen op en neer en, gelijk de engel in 't aardch paradijs, joegen zij alle aanvragers op de vlucht. Die barakken waren al lang besproken door menschen die aankomen zouden in de eerste dagen. De 'Nissenhutters' die gemeend hadden hun zelfde spelletje te kunnen herhalen, vloekten dat 't kraakte, maar 't was er ook al mede! Het 'poosje patientie' was nog niet uitgeput.

Maar alevenwel de verschijnselen van een vruchtbaeren arbeid werden met den dag meer bemoedigend. Aan 't ander einde van 't plein kregen de barakken in beton al den vorm van huizekens en naar 't zeggen van de opzieners, die nu met tientallen de streek doorliepen, zouden in 't korte de barakken oprijzen als paddestoelen uit den grond. Alle begin is moeilijk. Nu had men echter de zaak bij het goede eindje vast. De verschillende 'typen' noodwoningen waren in de maak en alles moest geleverd worden in de eerste maanden, op straf van schrikkelijke boeten! Nu zou 't rollen lijk een knikker over een arduinen vloer! En iedereen zou kunnen kiezen naar zijn goesting!

De administratiewagen was aan 't rollen gegaan. Dat werd men aan vele verschijnselen merkbaar. Men zegt dat iedere administratiedienst noch initiatief, noch doorzicht bezit. Ik geloof het niet, althans niet in verband met het persoonlijk belang van alle administratieratten. Een drietal maanden geleden was mijn aandacht gevestigd geworden op de doening van een ploegje werklieden, dat aangeworven was om barakken te plaatsen, maar bij gebrek aan barakken toch iets anders, al was 't maar om den tijd te dooden, moest verrichten. Dit ploegje werklieden nam een stuk land in bezit. Op de aanduiding van een vreemden heer, deelden zij het met een paaltjesafbakening in gelijke oppervlakten; begonnen toen den grond om te spitten en midden April waren ze daar bezig met groensels te zaaien en aardappelen te planten. In dien veien grond kwamen én salade én ajuintjes én worteltjes én erwten én boontjes én aardappels duchtig boven en 't stond

alles weldra zoo teergroen te fleuren, dat het als een blijde lachklad lag midden de verschrikking van den puinenboel. Vreemde heeren kwamen in auto's die prille groensels oogsten; deden in de ledige plaatsen een nieuwe note vruchten op en vermonden ondereen hoe blij zij waren de aardappels zoo prachtig te zien gedijen. En werkelijk 't waren schoone! Zonder krul of andere ziektekiemen te vertoonen, kregen ze hun vollen wasdom. En 't kwam toen uit waarom die hovetjes aangelegd werden. Op een dag laadden zware vrachtauto's, op die plaats, een vijftal barakken af, die in een haai en een draai opgetimmerd werden. Prachtige barakken waren dat! Elk met een pannendak bedekt! En twee dagen nadien zaten daar al vijf huisgezinnen ingeburgerd. Wie waren die lukkeboonen? Mijnheer de minister ik geef het u te raden. 't Waren bedienden van de barakkenorganisatie! Zij moesten de barakken die zouden toekomen, ter plaatse opstellen en onder de aanvragers toekennen. De verschillende vertakkingen van de geheele inrichting werden aldus merkbaar. In de groote steden woonden de opzieners, die het toezicht over een gansche landouw onder hun gezag zagen gesteld. In de mindere steden werden gewestelijke hoofdambtenaars gehuisvest, die een distrikt te beheeren hadden. Op 't front zelf kwamen ambtenaars zate kiezen die materiaal en barakken moesten in ontvangst nemen en verzenden en op de geteisterde plaatsen, waar men nooddorpen en toevluchtsoorden wilde oprichten, kwamen de laagste bedienden huizenieren, die den boel ter plaatse moesten beredderen. Zóó waren er verdeelers van barakken of barakken-koningen; bestellers van barakken of barakken-prinsen; ontvangers van barakken of barakken-graven; en plaatsers van barakken of barakken-barons werkzaam in minder tijd dan men 't uitdenken kan.

Af en toe kwamen heeren in luxe-auto's al die chefs de contrôle, chefs de division, chefs régionaux, chef de dépôts en chefs de place met een bezoek vereeren. Op breede tafels werden dan weidsche plannen ontvouwd en geganteerde vin-

gers duidden daarop aan de typen van barakken; het opslaan der barakken en 't plaatsen der barakken. Geurige havana-rook walmde rond de aandachtig luisterende hoofden der onderhoorige chefs, één uur lang, en de heeren vertrokken toen weer in hun luxe-auto's naar de grootstad.

De barakken zelf bleven achterwege en om hun tijd te dooden, speelden de bedienden nu hovenier en poelier. Ze kweekten hoenderen en konijnen; legden vóór hun deuren hoveetjes met bloemenperkjes aan; peuterden met een sinterklaasrakeltje in hun moestuintjes en schenen zich verder om geen barakken meer te bekommeren. De vluchtelingen kwamen in zwermen barakken bespreken. Onverstoord teekenden de bedienden namen en thuiswijs van aanzoekers op en zonden ze, met de belofte van in 't korte verwittigd te worden, beleefd wandelen.

Zoo verliepen nog een reeks dagen. 't Begon op een laatste ergerlijk te worden. Herrie ontstond op vele plaatsen. Geheel de streek zat vol geklaag en als 't op een uitbarsten zou komen, werd dan plots weerom een protestvergadering bijeengeroepen waar wij nog eens de heilige Drievuldigheid over bezadigdheid en kalmte hoorden spreken, over 'demissie' hoorden bulderen en in een vloed van welsprekendheid de mare hoorden verkondigen dat alles in z'n plooiën kwam.

Kurieus toch! Na die meeting kwamen de barakken af. Maar na enkele dagen bleek het alras dat er geen in voldoende aantal waren om alle aanvragers te kunnen tevreden stellen. Er moest geschift worden. Wie was er het eerst en het meest noodig voor de heropleving van de stad? Wie tnocht een voorkeur genieten? De bediende stond voor een moeilijke taak. 't Moet u niet verwonderen, Mijnheer de minister, want die bediende was vreemd aan de streek en kende er geen mensch!

Intusschentijd waren een tiental van die betonnen barakken in gereedheid gekomen. Stormenderhand wilden de 'Nissenhutters' ze innemen. 't Ging niet. De twee gendarmen bleven er over waken. Zij gewaardigden zich echter mede te

deelen dat deze ‘speciale’ barakken, ‘speciaal’ bestemd waren voor de administratiediensten van stad en staat! En werkelijk eenige dagen nadien heb ik toen in de puinen de nieuwe gezichten van de stad-mannen zien opduiken.

De barakken-bediende was er niet kwaad om. Integendeel. Hij liet de toekenning der barakken over aan de plaatselijke administratie, waar de vluchtelingen nu voor de tweede maal hun aanzoek konden indienen. 't Had een verheugend resultaat: in enkele dagen waren alle barakken bezet en tientallen huisgezinnen onder dak. Helaas! Er waren nog honderden woningen te kort en almaardoor hield de processie van barakkengangers aan vóór de betonnen huizenklomp, waarin de plaatselijke dienst was ingericht. Bij het hooger beheer kwamen die aanvragen als een vloed binnengestroomd en 't gevolg was dat de toekenning der barakken aan den plaatselijken dienst onttrokken werd. Men was te willekeurig te werk gegaan, naar beweerd, maar in feite 't ging te rap! De vluchtelingen vernamen nu dat zij zich tot een nieuw organisme te wenden hadden: de bureelen van den Koninklijken Hoogkommissaris, die daar ergens in de grootstad, drie uren van hier, nestelden.

Mijn gebuur en ik, Mijnheer de minister, hebben met een twintigtal vluchtelingen dien nieuwen kruisweg afgelegd. Oogst en September waren voorbij en 't vooruitzicht om in een spelonk den winter te moeten doorbrengen, lachte ons in geenendeele toe. Daar zou echter, naar we meenden, geen vrees voor zijn. Immers in die twee maanden had men almaardoor op het groote plein barakken aangebracht. Er stond al een houten kerk, en nu was men ijverig bezig om het nooddorp vóór den winter heelemaal in orde te hebben. 't Was dus alleenlijk nog kwestie zich te gaan aangeven en dan geduldig in afwachting te leven.

Met baarden van maanden, geleken wij allen op mannen die uit een andere wereld gekomen, langs de baan naar een onbekende bestemming trokken.

Die hoogkoninklijke bureelen stonden in een mooi park, dat

reeds op alle boomen de bronzen kleuren van den herfst liet glanzen. Koninklijk zagen ze er echter niet uit. Dat moet ik bekennen. 't Waren eenvoudige langwerpige barakken, in den aard van deze die we in den puinenstad hadden zien verrijzen.

Aan een soort portier vroegen wij, aan welke deur wij moesten aankloppen, om een barak te bekomen. 'Aan geen deur, antwoordde hij, kom maar alhier bij mij.'

Wij werden in een kamerke binnengeleid, waar een klein lessenaarke stond. Daarboven, vastgespeld in den houten wand, hing een lang stuk papier te waaien, waarop wij duidelijk de namen van gekende medeburgers konden lezen. Die waren ons dus al vóór!

In een hoek stond een verroeste kachel rood te gloeien en twee, drie stoelen volledigden de meubileering.

- 't Is dus voor een barak?'

- 'Ja 't mijnheer.'

- 'Goed. Hebt ge een briefje van het sekretariaat waarop vermeld staat dat ge de stad vóór den oorlog bewoondet?'

- 'Neen, dat hebben we niet. Wisten niet dat zulks noodig was.'

- 'We hebben het nochtans laten afkondigen.'

Wij hielden ons koes. Verbeeld-je; sedert zeven maanden de stad bewonen en nog niet weten welke formaliteiten te vervullen zijn om een barak te bekomen! 't Pleitte niet voor ons doorzicht.

- 'We zullen dan maar zoo'n briefje gaan halen, mijnheer. En moeten we dan terugkomen?'

- 'Zeker, want ik, en dit soort portier drukte sterk op 't woordje ik, ik kan er niets aan veranderen. Om u op te schrijven tot het in aanmerking komen voor 't verkrijgen van een barak, heb ik zulk briefje vandoen. Er zijn immers te veel onregelmatigheden gebeurd en ik moet uit de oogen zien.'

- 'En als we zoo'n briefje brengen, zullen we dan een barak bekomen?'

- ‘In de eerste plaats moeten we dan de lijsten opmaken, vervolgens controleren hoeveel aanvragen en hoeveel barakken beschikbaar zijn en dan zullen wij u verwittigen.’

Met dien mageren troost mochten we 't aftrappen.

Twee dagen nadien stonden wij voor 't zelfde ventje, in hetzelfde kamerke, met het tooverpapiertje in onze hand.

- ‘Laat zien.’ Hij nam de briefjes, las ze achteloos door, legde ze op een hoekje van het lessenaarke. Uit zijn rechter vestzak haalde hij toen een pakje ‘Capstan’-cigaretten, uit zijn linker dito een automatisch vuuraansteker. Terwijl hij met 't platte van zijn hand op het steentje vuursloeg en de cigaret aanstak, die hij tusschen zijn opeengeperste lippen gedrukt hield, en een oogenblikje nadien 't vlammetje doodblies met de eerste geweldige rookguld die hij had aangetrokken, vroeg hij toonloos en onverschillig:

- ‘Hoe is uw naam?’

- ‘Tijl, meneer, 't staat op 't briefje.’

Nu nam hij de briefjes terug op, las de namen, keek eens in mijn wezen, alsof hij zich wilde overtuigen dat ik wel wezenlijk de Tijl van 't briefje was.

- ‘Ja, Tijl. En met hoeveel personen zijt gij thuis man?’

- ‘De vrouw, en vier kinders en ik, zei de hond, dat maakt zes.’

- ‘Toch kurieus, dat bijna alle menschen van alhier meer dan twee kinderen hebben! Gij zijt dus met zessen?’

- ‘Ik geloof het toch.’

- ‘Gelooven! Maar ge moet het zeker zijn! Zijt ge wel zekerlijk met zessen?’

- ‘Maar mijnheer als ik er niet zeker van zou zijn!’

- ‘'t Is spijtig, want we hebben geen barakken voor huisgezinnen van zes personen. Dat zijn speciale barakken met vier plaatsen, maar die worden zoo spoedig niet geleverd.’

- ‘Maar mijnheer, breekt er uw hoofd niet mede. We zullen ons tevreden stellen met een barak van drie en desnoods van twee plaatsen. We zullen er drie of vier van maken bij middel van baalzakgoed. We zullen de ruimte verdeelen.

We zullen...'

- 'Gaaf niet man. 't Is in tegenstrijd met de regels van de hygiène, van de gezondheid!'

- 'Maar we huizen nu wel in een spelonk, in een "abri" en 't gaat ook.'

- 'Ja? Maar niemand heeft u gezegd van daarin te kruipen. Dat is op uw eigen risico! Maar ik, ik draag mijn "responsabiliteit"!''

God in den hemel! Zou alles nu in 't water vallen.

Mijn geuur keek mij en ik keek mijn geuur aan. Toen waagde mijn geuur te zeggen:

- 'Maar Mijnheer, er zijn toch al barakken met vier of vijf plaatsen op 't front en daar zitten huisgezinnen in zonder, ja, zonder kinderen.'

- 'Weerom een bewijs dat er zooveel onnauwkeurigheden zijn begaan. Kunt ge mij aanduiden wie zulke barakken bewoont?'

- 'Bedienden van de administratie, meneer.'

Was de donder in 't bureelke gevallen? Ik weet het niet. In alle geval, 't ventje trok zenuwachtig zijn sigaret uit den mond, draaide zich met een snak naar ons toe. We zagen zijn neusvleugels trillen van woede.

- 't Is hier geen plaats om ons voor den aap te houden; verstaan? Ge denkt toch niet met een kwakkel te doen te hebben.' En na een oogenblikje: 'Enfin, we zullen u dus opschrijven voor een six sur six.'

- 'Wablief meneer?'

- 'Dat ge een six sur six zult krijgen.'

- 'Maar mijnheer...'

- 'Wat hebt ge nog te maren?'

- 'Ik kom om geen, hoe noemt gij dat cies sur...'

- 'Ja! Een six sur six.'

- 'Om geen cies sur cies, maar om een... barak.' 't Ventje stoof van zijn stoel op.

- 'Nonde... Wat een kiekens zijt gijliên toch? Een six sur six is een barak met drie plaatsen, zes meter breedte, zes

meter lengte. We noemen dat een six sur six. Een six sur neuf is er een van zes op negen.'

- 'Kwestie van te weten! Noemt zoo'n barak een aandegat, of een hellepoort, 't is ons om 't even! We zullen er ons mede tevreden stellen. En wanneer kunnen we die barak, pardon, die cies sur cies betrekken?'

- 'Ge zult verwittigd worden per kaartje... Le suivant!'

- 'Wat zegt u mijnheer?'

- 'Dat ge moogt gaan. Ge zijt opgeteekend!'

In de eerste herberg die we zijn tegengekomen, hebben we twee glazen bier gedronken; 't eerste glas om onze alteratie weg te spoelen en 't tweede om onze vreugde te laten blijken. We mochten in de zoete verwachting leven welhaast de weelde te kennen van een barak.

Telken dage hebben wij dan een bezoek gebracht aan het groote plein, waar de barakken nu met tientallen gereed kwamen. En als wij er een fatsoenlijke hadden ontdekt, dan zegden wij tegen mekaar: 'Tiens, dat ware nog zoo kwalijk niet, en deze hier zou ook wel kunnen dienen.' Telken dage ook pieroogde ik de straat door, om den postbode te ontdekken die dat tooverbewijs moest thuisbrengen. En maanden verlieden zonder dat mijn gebuur noch ikzelf een briefje zagen. Middelerwijl echter moesten we tot onze ontstellende verbazing bestatigen, dat al de barakken dag na dag, ingenomen en bezet werden, zoodanig en zoowel, dat er nu in heel de puinenstad, geen enkele meer beschikbaar stond.

En toen, Mijnheer de minister, kwam de winter in 't land. Wij hebben aan den lijve gevoeld wat het zeggen wilde een winter op 't front doorbrengen! Nu nog ril ik van de koude, als ik er aan denk, hoe telken jare die winter inviel op de onmenselijke worsteling waarin de jongens met duizenden afgeslacht werden. Winter op 't front! Koude, vochtige dagen; eindelijk zware nachten; slijk en water en mooze en drupdruipe regens. Harde vorst met snijdenden wind. Witte vlakke met 't blikkerend ijs daartusschen, en hier en daar nog

de silhouet van een half stukgeschoten boom; de eenzaamheid uren ver; de akeligste stilte spijs 't grommen en brommen der kanonnen en 't gillen der kogels. Stinkende rook van vunzige kachels in naakte schutplaatsen en door 't lijf de onbarmhartige koude, die 't verlangen naar een gezellig vuur in moeders keuken, tot een vreeselijke marteling omschiep. Winter!... Vervrozen voeten, natte ledematen, tintelende vingers...

Ook zoo'n winter hebben we gekend. Een winter met van alles wat: vorst en regen en sneeuw en hagel; en hagel en sneeuw en regen en vorst. Vier maanden aan één stuk. Die winter is dezelfde gebleven als deze der oorlogsjaren. Wellicht nog kouder en zieliger. Dat hoort ook zoo! Barakken hebben in meest alle gevallen de schutplaatsen vervangen en daar de barakken ietwat meer gezelligheid bezitten, mag de winter harder nijpen. Dezelfde winter, maar met andere mensen, die eenzelfde koudefoltering onderstaan. De voortzetting van de oorlogsellende op de verlatenheid der Vlaamsche doolaars.

In onze schutkuis was het toch zoo onbarmhartig koud. We hebben toen, dagen naéén, rond een groot houtvuur, dat we midden de spelonk stookten, neergehurkt gezeten. Onze buiken en billen en aangezichten hadden het lekker, maar op onze ruggen trilde en bibberde de koude. Geheel gekleed kropen we in bed en 's morgens, voelden we op onze lippen, een laagje ijzel vastkleven!

Als in een troostvolle vergelding werd ons dan, in 't wisselen der jaren, in Januarimaand een nieuwjaarsgeschenk aangeboden.

In hoogsteigen persoon is de Koning, vergezeld van den president der Fransche Republiek, van ministers en maarschalken en generalen, midden de mooze en 't slijk, ons komen bezoeken. Voor 't kapotgeschoten stadhuis had men een verhoogje opgeslagen en er twee tapijtjes kruiseling over heen getrokken. En daarop zijn al die mannen dan gaan staan en een onder hen; - ik verwed dat het de eerste minister

van Frankrijk was, want zijn wezen geleek wonderwel op de prentjes die we gedurende den oorlog van hem dagelijks in de bladen te zien kregen, - heeft dan een prachtige rede afgestoken waarin de woorden sacrifice, héroïsme, honneur en liberté af en aan knetterden als vuurpijlen. Aan 't einde van zijn rede, overhandigde hij een stuk papier en een medalje aan de heeren van het stadsbestuur, die uit den omtrek haastig waren toegelopen, om een zwarte frak en een wit borsthemd te laten zien. Als geheel de stoet in de auto's terug was weggespoeterd, vernamen wij dat de stad vereeremerkt was geworden met 'la croix de guerre'. Wat het gemis aan barakken wel duizendmaal vergoelijken kon!

Maar dadelijk daarop heeft de winter ons terug in de nuchtere werkelijkheid doen verstijven. 't Werd een weder om er geen hond door te jagen, dagen en weken naeen. Natte, vochtigheid en vorst en sneeuw voor 't laatste. Een schoon laagje sneeuw dat én puinhoop én medalje van den oorlog veertien dagen lang, in een zinnebeeldige vergetelheid begraven hield.

Langzamerhand heb ik, met 't voorbijschuiven der dagen, dan die witte sneeuw zien smelten. De puinenstad kwam terug in haar verschrikkelijkheid bloot, grauw en grijs met donkere vlakken en sombere uitbultingen en van de stukken muur schreide de winter zijn afscheid uit de wereld. Het torenpuin kreeg zijn oude gedaante terug en 't wondere oog daarboven herleefde in den schoonen glans van de verrezen voorjaarszon. Alles wat, weken en maanden, toegedekt en toegesloten was geweest, kwam terug te voorschijn. Rond de kerk priemden de ontelbare graven hun terpjes weer boven de eenvormige vlakke uit; de kruisjes werden opnieuw kennelijk en schenen toen als de uitgestrekte armen van onzichtbare zielen die, na een wonderen kruisweg te hebben afgelegd, nu de erbarming van den Heer en het medelijden van de menschen afsmeekten. Allerwegen keerde de aarde terug haar gelaat naar den helderwordenden hemel toe. De menschen die mollen gelijk, al dien tijd, als verscholen hadden gezeten in de

sneeuwmanteling, liepen weerom buiten en stonden in de open lucht hun schouders op te trekken, als wilden zij de vracht van een voorbije jaar van zich afschudden.

Toen hebben wij een pijnlijke ervaring opgedaan. Weken lang hebben wij de wakte en de ziltige vochtigheid, die we in onze spelonk vergaarden, uitgebast en uitgehoest. De kleintjes kwamen het bijna niet te boven. De oude dokter, die zoo pas vóór den winter, terug in de stad was komen wonen in een barak, liep hier dagen naeen, in en uit. In een barak wonen is geen hemel, zegde hij toen, maar hier is 't onmenschelijk. De kinderen moeten hier uit. Ze houden het geen tweeden winter vol. Als men u geen barak geeft, schrijft naar den Koning.

Ik begin echter met u, Mijnheer de minister. Men moet immers al zijn geschut niet ineens afvuren. Ik vraag een barak, eerst en meest omwille van de kleine dutsen. Een barak met een stukske labeurland er bij, om 't een en 't ander te kunnen kweeken, om konijntjes en kiekens te kunnen houden, - een kleine opbrengst is immers niet te versmaden, - met mimte en licht rondom om te ademen, enfin een barak om ten slotte toch in al deze miserie op een min of meer fatsoenlijke manier te kunnen leven.

Dit is een heele brief geworden, Mijnheer de minister. Wat zal het gevolg ervan zijn? De scheurmand of een paar gendarmen? Ik weet het niet; 't is mij om 't even.

In bange verwachting zal ik verbeiden hoe 't uitdraaien zal. Echter zonder wroeging, zonder vaar of vrees, want zijn hart kunnen luchten en zijn galletje uitspuwen is een van die voldoeningen beleven die toch dagelijks niet gebeuren. En zoo'n voldoening is, meen ik, toch wel een brief, al is hij ook gericht tot een minister, ten volle waard.

II.

Mei 1920.

Mijnheer de minister,

Mijn gebuur is er het hart van in! Daar is trouwens ook reden voor! Zijn bewering, als zouden een paar rijkswachten mij zekeren morgen gehaald hebben, is niet alleenlijk tot zijn schâ en schand, maar tevens tot mijn groote vreugde, heel anders uitgevallen. 'k Heb hem gezegd zich, in 't vervolg, aan geen voorspellingen meer te wagen, bijzonderlijk niet in verband met ministerieele aangelegenheden!

De komst van twee gendarmen voorspellen als gevolg van mijn schrijven en in plaats hiervan, thans veilig en knusjes, een barak bewonen; ja, werkelijk 't is er naar om zich in 't vervolg aan geen enkele voorspelling of weddingschap nog te wagen. Nu bekent hij ronduit: dat er toch nog goede, gediensstige en behulpzame menschen te vinden zijn, zelfs onder de ministers. En dat wil wel iets zeggen!

Gij, van uw kant, zult ongetwijfeld reeds gedacht hebben dat ondankbaarheid 's werelds loon is, vermits ik, sinds mijn eerste schrijven van 'bertje gebaarde', waar het plicht was geweest, u dadelijk een bedankingswoordje te laten geworden, van zoodra door uw tusschenkomst de heele administratiemachine in beweging werd gebracht, om mij een barak te doen bezorgen.

Maar dat hoeft u precies niet te denken. Sinds weken loop ik met die goede bedoeling rond; maar de feiten volgden zich zoo snel op, dat ik werkelijk tot op heden, geen tijd heb gevonden om u op een ordentelijke wijze, mijn erkentelijkheid te vertolken. Het ware eigenlijk ondankbaar geweest u in telegramstijl dienaangaande te bescheiden, waar ge mij om advies en inlichtingen verzoekt over een heele boel aangelegenheden, waarop alleen met gezeten hoofd en zinnen kan

geantwoord worden. Gij vraagt mij immers de toedracht der zaken te beschrijven zooals ze zich hebben afgespeeld; gij wenscht mijn indrukken te kennen over barakken en barakkenmensen; gij oppert de gedachte, op de hoogte gebracht te worden van allerhande dingen, in verband met de levenswijze in een puinenstad; gij schrijft dat het u plezier zou doen een en ander te vernemen over huisvesting en heropbouw en dies meer.

Dat uw bewering alsof ik hiervoor de noodige bevoegdheid bezit, mijn eigenliefde gevleid heeft, hoef ik u wel niet te zeggen. Maar dat zulk 'werk' overdenking, nadenking en beredeneering vergt, zult u ook wel toegeven. In normale omstandigheden neemt dat reeds heel wat tijd in beslag, in abnormale beslommingen wordt het een soort van dwangarbeid. 't Wordt thans echter, met liefde en graag gedaan. Ik heb zoo pas de vensterluiken van mijn barak op de buitenwereld gesloten; en gezeten aan een tafel waarop het lampelicht zijn stillen en innigen glans straalt, terwijl dààr nevens mij, de kachel gezellig ronkt, heb ik die weldoende gewaarwording mij voelen aanporren om den duren plicht te vervullen. De kinderen zijn naar bed. Nele is ook te ruste gegaan nadat ze mij gezegd heeft: 'Toe, we zitten nu binnen, schrijf maar naar den Heer Minister; den heelen nacht hebt gij voor u.'

Daarbuiten is alle geluid uitgestorven. De donkere weelde heerscht over de wereld. Het dagelijksche leven ligt te slapen en in het enge kamertje van deze barak ziet de ziel van een denkend mensch, op het witte scherm der verbeelding, de voorbije gebeurtenissen, klaar en duidelijk, terug voorbijfilmen.

Hoe 't gebeurd is? Net als in een sprookje.

Zoowat een dag of tien na 't verzenden van mijn brief, zag ik op één morgen, den bode, tusschen de puinen, naar mijn kluis toestappen. Dat had hij andere dagen ook al gedaan. Ik heb mij immers de weelde veroorloofd mij te abonneeren op een blad uit de hoofdstad. Maar op dien morgen,

was zijn manier van doen anders als naar gewoonte, was zijn houding anders. Dat merkte ik van zodra ik hem te het oog kreeg. Hij bleef niet staan om een praatje te maken met de wandelende vluchtelingen of arbeidende mensdien; hij ging ook al niet een hoekje om, om een ander vóór mlJ zijn dagblad te bestellen en zij'n trantelende gang had plaats gemaakt voor een haast militairen stap.

Hij humde plechtstatig als hij voor de holopening mijner spelonk verscheen.

- 'Tijl, zei hij toen, 'k wist niet dat er hier zulke mannen met baarden woonden. 'k Zou eigenlijk mijn muts voor u moeten afdoen!'

- 'Bode toch! 'k Heb geen baard! En 'k vraag u: waarom zoudt ge wel uw muts moeten afnemen?'

- 'Moet ge dat nog vragen? 'k Heb hier een brief zonder "kopje" op. Een brief uit 't ministerie en 't schoonste van al, de minister heeft, hier in 't hoekje, zelf zijn handteeken gezet met de vermelding: persoonlijk te bestellen. 't Gebeurt niet alle dage! Hou je hand open, man, 'k zal hem daarin leggen als ware 't een relikwie!'

Nu hij den brief besteld had, scheen het mij dat hij al den tijd van de wereld te over had. Hij begon een praatje te slaan over koetjes en kalfjes, over weder en wind. 'k Raadde het al dadelijk, dat hij zoo benieuwd was als ikzelf om te vernemen wat die brief wel mocht vermelden. 'k Heb hem echter zoo wijs gelaten als voordien. Niet dat ik zoo trotsch was te willen den schijn hebben dat het uitsluitend mijn zaken gold, maar uit vrees, - vergeef me die achterdocht, Mijnheer de minister, - dat de brief wel de mare kon bevatten, dat ik een onbeschofterik was geweest en een opstopper van belang had verdiend.

't Viel echter heel anders uit. 't Was met trillende hand dat ik dien witten briefomslag opentrok. Nele stond te beven als ik luidop aap 't lezen ging. Maar hemel toch! Ze weende van geluk als ze 't hoorde! 't Was precies geen lange brief, en 't stond er al in op een ruimte van twintig regels, schoon

evenwijdig en netjes, getypt.

Mijnheer Tijnl,

Ik heb uw brief ontvangen. In plaats van hem in de scheurmand te werpen, heb ik hem van 't begin tot 't einde doorgelezen. En ik dank u omdat gij mij dien brief hebt gezonden. De gendarmen van uw gebuur zullen rustig in hun kazerne blijven; en ik verzeker u dat gij binnen enkele dagen uw spelonk zult verlaten hebben om een barak te betrekken. Indien gij in de eerste week, op de eene of andere manier, geen nieuws dienaangaande verneemt, dan verzoek ik u mij onmiddellijk hiervan op de hoogte te willen brengen.

Ik neem deze gelegenheid te baat om de kinders een voorspoedige gezondheid te wenschen; om uw vrouw Nele en uzelf aan te zetten het hoofd boven water te houden.

Ik zou u echter, als 't kan, iets willen vragen. Gij zoudt mij een groot genoegen doen met mij nog zulke brieven te schrijven, waarin gij uwe gevaartenissen vertelt; waarin gij mij alles wat gij weet en ziet in verband met de barakken, de stad, het leven en de menschen in uw puinenstad, laat vernemen. Geloof me, voor die taak zijt ge werkelijk opgewassen.

Met mijn dank bij voorbaat groet U, Mijnheer Tijnl, zeer hoogachtingsvol

De Minister.

Moet ik u zeggen dat wij als van de hand Gods waren geslagen? Nele, 't mensch, stond met haar voorschoot haar oogen uit te veggen en lachte doorheen haar tranen. En ikzelf, Mijnheer de minister, heb met duim en wijsvinger de verbouwereerdheid van mijn gemoed langs mijn neus uitgesnoten!

We stonden daar nog alzóó, wanneer mijn gebuur zijn hoofd binnenstak en zijn vraag van iederen dag op sarcastische wijze uittrampette:

- 'Nog geen nieuws van den Mi-ni-ster?'

- 'Mensch, zei Nele toen, genoeg gespot. Kijk eens, welken brief wij daar gekregen hebben. 't Is om uit zuivere te-

vredenheid, er nog een kind bij te koop. En in ieder geval aan niemand zeggen, hoor! Want anders wordt de Minister met brieven bestormd.'

Mijn geuur heeft driemaal in zijn haar gekrabbd; heeft evenveel maal den brief omgedraaid vooraleer hij hem tenden las; heeft eerst mij, dan mijn vrouw, met een paar oogen aangekeken als wilde hij zeggen: 'Ben ik nog wijs'; en is ten slotte tot de overtuiging gekomen dat er hier een mirakel was gebeurd:

- 'Wel! Wel! Is me dat nu een historie! Wie had dat durven peinzen. Maar voortvertellen, dat doe ik niet, daar is geen nood voor Nele, de menschen zouden het toch niet gelooven.'

Wie er eigenlijk de uitbeller van het nieuws is geweest, weet ik niet; want de gevolgen van dien brief waren twee dagen nadien al duidelijk merkbaar. Er zijn wel honderd vluchtelingen voor mijn spelonk getrokken. Was ik plotseling een wondermensch geworden? 'k Moet u niet zeggen dat het nieuws als een strooien vuurtje door de puinenstad was gewaaid. En hij die zulke gunst van een minister kon loskrijgen, moest wel een buitengewoon mensch zijn op aarde! Als ik nu een wandelingske deed, knikten de menschen mij allen vriendelijk toe. Ik was een meter hoog in hun bewondering gegroeid. En Nele, als ze uit winkelen ging, heeft wel dertigmaal 'die historie' moeten vertellen.

Dat was echter nog maar kinderspel in vergelijking met wat komen zou.

't Kwam een dag of drie nadien in 't geronk en 't getromp van een groote, prachtige auto, die zich als een glanzende rups door den doolhof der puinen wrong en in een gekrijsch van vastgezette remmen, vóór mijn betonnen spelonk stilhield.

Er stapten twee heeren uit. Een ervan herkende ik dadelijk. 't Was 't ventje van de Koninklijke bureelen, dat, nu maanden geleden, mij opschreef voor een six sur six. 't Was hem echter aan te zien dat hij thans niet veel meer in de pap te brokken had. 't Was de andere die 't zaakje voor zijn reke-

ning nam.

- 'Woont hier een zekere heer Tijl? Ja! Goed zoo. Welnu mijnheer Tijl, ik zou u eigenlijk moeten feliciteeren. Er zijn nog altijd spreekwoorden die in vervulling gaan. De Arabieren zouden hier zeggen: Gaat Mahomet niet tot den berg, dan komt de berg tot Mahomet.'

- 'Maar mijnheer ik ben geen Arabier... en er staat hier geen berg. En Mahomet moet ge toch hier niet zoeken!'

- 'Precies. Maar ge kunt best Mahomet vervangen. Enfin, we zullen er niet veel woorden aan verspillen. 't Schijnt dat gij een barak gevraagd hebt?'

- 'Sinds maanden mijnheer; die dààr kan het getuigen.'

- 'Ja. Dat weten we. Maar we beschikten over geen six sur neuf...'

- 'Ik zei toch dat we 't ook met een six sur six konden stellen. Maar zoudt ge niet binnenkomen om 't zaakje te klaren?'

- 'Niet noodig. We hebben daar zoo pas een zestal barakken geplaatst. Wilt ge eens medekomen om ons te zeggen of er daartusschen een is die u bevredigen kan?'

't Was een loopje ver. Werkelijk, ze stonden er, die zes barakken en dan nog op een ideale plaats. Ze keken allemaal met hun vensterkens op de groote baan en bij iedere barak lag nog een schoon lapke grond, waarop men hovenieren kon.

- 'Zie Tijl, ge moogt hier eentje uitkiezen. Maar zooals ge 't bemerken kunt, 't zijn allemaal six sur six. Wilt ge echter nog 'n maand geduld hebben, dan zullen we u wel een six sur neuf ter beschikking stellen.'

- 'Niet noodig, Mijnheer. Een Vlaming is met een kleintje tevreden en vermits gij nog al van spreekwoorden houdt, kan ik ook er een bij te pas brengen: Beter een vogel in de hand, dan tien die vliegen.'

Toen zegde hij tot het ventje:

- 'Teeken dus maar op. Die barak is voor mijnheer Tijl.'

En dan tot mij:

- ‘Mijnheer Tijn, proficiat met uw nieuwen thuis. En als ge nog iets noodig hebt, schrijf mij. Voor andere kleinigheden moet ge den Heer Minister niet verder lastig vallen. Die heeft het al druk genoeg.’

Vooraleer in de auto te stappen, heeft hij mij zijn naamkaartje gegeven en de hand gedrukt. En toen 't gevaarte wegspoeterde, zag ik hoe van achter het ruitje hij mij nog even vriendelijk toeknikte.

Werkelijk, hoe een dubbeltje toch rollen kan! Ik hoorde 't reeds zoo dikwijls rondom mij vertellen dat om te slagen in 't leven, men veertig procent kans aan zestig procent durf moet wagen; en wat ik nu beleefde heeft me in dit gevoelen ten zeerste gesterkt. Waar er durf is, kan het nog wel verkeerren, om Bredero's woord na te spreken.

Toen zijn we nogmaals aan 't verhuizen gegaan. 't Wordt zoo stillekens aan een wederkerende gebeurtenis, die best aan een periodieke of kronische ziekte te vergelijken is. Wij hebben in de laatste vijf jaren wel achtmaal al, geheel onze have van Kaiphaz naar Pilatus gedragen en nog zien wij 't einde van dien kruisweg niet. Een barak bewonen is immers maar tijdelijke zaak. Maar kom, één zorg per dag is al genoeg en met het ‘latere’ kunnen wij ook later wel ons hoofd breken.

Die verhuizing heeft in ieder geval niet veel tijd gevergd. Met de hulp van mijn gebuur was alles in een paar dagen opgeladen, vervoerd, afgeladen, opgeslagen, geschikt en geplaatst.

- ‘Tijn, heeft mijn gebuur dan gezegd, ge zijt een lukkeboone; maar binnen een weekje of zoo wat zal ik u niet meer moeten benijden. Ik krijg ook een barak.’

- ‘Ha bah! Ge zijt nog sterker dan ik. Ge krijgt alles zonder schrijven en zonder een minister lastig te vallen.’

- ‘Moet het niet gelooven. Uw brief heeft ook dit staartje gehad. Gister is 't ventje dat ginder ons “opteekende” bij mij geweest en heeft me een barak toegezegd. 't Loopt hier au gansche dagen rond en 't is vriendelijk met Jan en alle-

man. 't Heeft lijk 't vuur in z'n broek gekregen.'

's Anderendaags hebben mijn vrouw en ik inspectie gemaakt van ons bezit en onze nieuwe nederzetting. Wij ondervonden al dadelijk, dat de ruimte van een six sur six niet praktisch ingedeeld was om zes menschen op fatsoenlijke wijze te herbergen. Maar met een paar pannelatten en een rolletje baalzakgoed was dit euvel al spoedig uit den weg geruimd. Van de groote woonkamer en keuken hebben wij een paar vierkante meter afgespannen en op die wijze een slaapkamer bijgekregen. Wij beschikken aldus over een keukenkamer, twee slaapkamertjes en een rommelkotje. Is onze plaatsruimte binnenshuis betrekkelijk beperkt, ons buitenbeluik daarentegen is luchtig en lichtig. Wij kunnen daar de armen uitslaan en zelf op het lapke grond, dat achter de barak gelegen is, een wandelingske doen. Vooraan zullen de kinders kunnen spelen in 't zand. Dus alles tamelijk wel mede gevallen. Dat lapke grond heeft dadelijk onze gansche aandacht in beslag genomen. 't Is schoone zwarte grond om er een moestuintje aan te leggen; en 't is ruim genoeg om er een hoenderhokje, met een tamelijk beloop, in te richten. En de opbrengst van een tuin en een hoenderhok is in deze tijden niet te versmaden. Het perceeltje werd dan ook, na gemeenschappelijken overleg, op de meest rationeele wijze verkaveld. Een bloemenhofje vóór de deur, waar geraniums en steenbloemen, rood en donkergeel, de beloften van de Lente zouden uitbloeien. Een klad blijheid in 't leven, kan nooit geen kwaad. Achteraan de barak, eerst een plaatske waar we een graspleintje zouden aanleggen en waarop moeder de vrouw, de wasch netjes zou kunnen uitbleeken. Dan een beluikje voor de kiekens, met middenin het hokje. Dat hokje zou op zulke wijze in mekaar getimmerd worden dat het van onder het kweken van een paar nesten konijnen zou beschutten en van boven de hoenders tot schuilplaats zou dienen. En dan de eigenlijke moestuin: een striep vroege aardappels, en vierkante of langwerpige perkjes waarin vroege en late worteltjes, groote en kleine ajuinen, salade van alle slag, selder en porei,

spinazie, zurkel en postelein, suikerrijen en schorseneeren, boontjes en erwtjes en koolen allerhande, groene en roode, kabuis- en spruitkoolen, weelderig zouden gedijen. Ten slotte een ‘gewentje’ late voorraadaardappels. Alles zou er fleurig opschieten, want langs de noorderzijde is het hovekje beschut tegen de gure zeewinden door een hoogen muur, vóór honderd jaar tot steun en schutse van een kazerne daar gebouwd; en die, trots alle beschietingen, er blijven staan was, als de getuige van een onverwoestbaar verleden.

Eén donkere vlek echter in dit hoveke. Dààr tegen dien muur, staat een zwart kruisje boven een eenzaam graf, afgeboord door vier paaltjes waaraan verroest ijzerdraad is gespannen. Hij die onder dit kruisje rust, moet ongetwijfeld een van de eerste gesneuvelden zijn geweest. Het hout van 't kruisje is verweerd; de teer waarmede het werd overstreken, is door den regen uitgeleekt en uitgewaterd en van een naam, die er wellicht op geschilderd werd, is geen spoor meer te vinden.

Wij hebben, een lange wijle, voor dit armzalig kruiske blijven stilstaan. Wie mocht er onder begraven liggen? Een jongeling in 't fleur van zijn leven weggemaaid? Een volwassen man die reeds nakomelingschap in de samenleving had gebracht? Een rijke telg of een arme duts? Een droef en donker geheim onder twee stukskens hout, kruiselings aaneengenageld...

Om land te bebouwen en te bezaaien moet men beschikken over alaaam en zaden. Dan maar een paar uren ver gewandeld, naar de stad in 't Westen, om mij een spade, een houweel, een rakel en een collectie zaden aan te schaffen. Met te zoeken zou ik 't alaaam wel ter plaatse zelf aangetroffen hebben; maar de zaden waren niet te krijgen en ten slotte, 't was alles wel een voorwendsel, om alzo eens terug de streek af te zien, die ik nu een jaar geleden had doorgetrokken om alhier te belanden.

Eens de puinenstad uit, heb ik dan weerom het beeld gezien van die dolende vluchtelingenbenden die maar steeds den hei-

mat kwamen opzoeken. Er is echter meer vastberaden initiatief allerwegen aan te stippen. Moê te wachten, hebben velen onder de rampzaligen, hun laatste centen uitgegeven in 't aankopen van militaire barakken, die ze thans op groote wagens en karren naar de plaatsen brengen, waar vroeger hun huizeke stond. Langs de wegen en te lande is het overal een getimmer om met noodmateriaal en samenraapsel van schutplaatdeksels houten woningen op te trekken, die 't uitzicht hebben van paardenstallen of schuilloodsden. 't Waaide nogal geweldig dien dag, - dat gebeurt hier trouwens vaak, - en t'allengante was 't al geruttel van oud-ijzeren platen op waggelende gebinten van vermolmd of 'vierig' hout. Om 't in de lucht vliegen van die nieuwmodische daken te beletten, hebben velen ontzaglijke steenklompen naar boven gesjouwd, om ze daar, voorzichtig, op de platen vast te zetten. Wat eertijds diende om dekking en beschutting te geven aan krijgslui, dient nu, in vreedzame tijden, om arme stumperds, zoo goed en kwaad als 't gaat, tegen regen en wind te vrijwaren. Het aanschijn van dit noodlottig land verandert nu ten derden male; maar overal, blijft het nawee van den oorlog voortwoekeren in de uitwendige vormelijkheid der dingen, en 't bitsig gesakker van de menschen. Alleen de kerkhoven, die men in alle richtingen voorbijstapt, veranderen niet. De kruisen staan er nog, smeekend steeds, gelijk ze er stonden maanden her. De kruisen van de dierbaren, midden de groote en schamele naaktheid van het gemartelde land; als het akelig visioen van de heerschappij van den dood.

't Begon al te zomeren. Dat zag men aan 't bottend groen dat op verschillende tronken kwam piepen; maar dit begin van herrijzend leven, scheen als een vloek in 't wijde land, waar kruisen zwartten en puinen de weklacht van de vernieling in de lucht uithuilden.

Ik heb, nog eens, het leven door dit land zien trekken, het schrijnend leven! En in iedere gestalte, scheen de geest van den dolenden Jood te huizen, die van den morgen tot den avond en van West naar Oost, het eeuwige leed om 't derven

van een beetje geluk, te vergeefs nagejaagd, te vergeefs opgezocht, voorttrakelde. 't Is met den uitkomen, nu weerom, een algemeene verhuizing geworden. Waar komen ze toch allen vandaan? Ze brachten, hopen op betere tijden, meestal den winter door in de villa's en huizen langs de kust, die onbezet waren gebleven. Maar nu hebben ze allemaal aanzeg gekregen op te rukken om plaats te ruimen voor de bezitters. Wat zult ge nog barakken moeten doen optimmeren, Mijnheer de minister, om al die ellende te bergen!

Wat deed het pijnlijk aan, die dolende ellende van een dolend volk! 'k Heb zoovele gezinnen tegengekomen die, op Gods genade, het onbekende introkken. Zij stapten, nu, nogmaals achter voermanswagens, waarop de schamele meubeltjes geladen waren; op zoek naar een opgetimmerde spelonk of bedelend van 't een bureel naar 't andere om een barak. Waar zullen zij allemaal huizen en slapen dezen nacht?

Bij mijn thuiskomst, werd ik door mijne vrouw, op een veropenbaring van heel bijzonderen aard onthaald; die mij uit alle overwegingen, op de meest menschelijke en prozaïsche wijze, deed ontnuchteren.

- 'Tijl, zegde ze, wilt ge nu wat vernemen? We hebben een barak en een stuk land, maar 'k heb den heelen namiddag te vergeefs gezocht, ge raadt het in geen duizend keeren, gezocht naar een... gemakplaats.'

- 'Toch geen waar, Nele? 't Kan niet! Dat ware nu eens proper!'

- 'Proper! Proper! Ge zijt een goeie om dat proper te noemen. Overtuig u maar zelf.'

En werkelijk die onontbeerlijke 'huisvesting' ontbrak. Was dat nu een loutere vergetelheid, of was dat met alle barakken hetzelfde? Goddank dat we er dien nacht geen gebruik meer moesten van maken! En 's anderendaags, met den vroegen al, was ik de stad in op zoek naar den koninklijken bediende. 'k Ontmoette hem op het groote plein, waar almaaraan barakken aangevoerd en opgetimmerd werden. Er scheen nu werkelijk leven in de brouwerij te komen.

- 'Ha! Tijn, wat geluk u hier te ontmoeten. En hoe stelt ge 't in uwen nieuwen thuis?'

- 'Uitstekend, niets van te zeggen, maar, er is een maar bij.'

- 'Wat voor 'n maar?'

- 'We eten nogal veel tarwebrood, en ge weet: tarwebrood zet af. En we hebben te vergeefs het gemakhuisje bij onze woning opgezocht, en...'

- 'Dat wist ik Tijn; maar 't wordt verholpen. Vandaag komen de gemakputten en de gemakhuisjes aan; en ge zult een van de eersten bediend worden. Ge moet dat vergoelijken. De ontwerperder noodwoningen is ongetwijfeld soldaat geweest en in dien tijd heeft hij 't nut en de weelde van een gemakhuisje verleerd. 't Ging er toen heel primitief over een stok, dwars over een kuil geslagen. Voor een man, kan 't er nog al door, maar voor vrouwen en kinders, da 's wat anders. Enfin 't komt in orde.'

En, 'k moet het bekennen, na enkele dagen is 't in orde gekomen. Niet alleenlijk voor mijzelf, maar voor 't meestendeel van alle barakkenbewoners. Ditmaal werd er spoed bijgezet. Onnoodig te zeggen dat het onontbeerlijk was. Hunne principes over 'hygiène' hadden het anders leelijk te verduren gekregen. En zoo kwam ik, een week nadien, in 't bezit van een schildwachthuisje, boven op een betonnen put geplaatst. Wij hebben het enkele dagen daarna, wel moeten vastschoren en vastzetten met een drietal balkjes om te beletten dat het omverwaaien zou, maar dat had feitelijk geen belang.

Toen ben ik, slag om slinger, aan 't spitten gegaan. Geen kinderspel voor iemand die bijna nooit een spade ter hand had genomen. Ieder kwartier moest ik een oogenblikje verpoozen, om een ademtje te halen en mijn gekromde lenden terug in de plooiën te duwen; maar de moed zat er in en 't ging!

't Ging zelfs te wel. Den derden dag, - men gewent ten slotte aan alles! - stak mijn spade al zoo diep dat het om-

keeren van mijn grond, best kon vergeleken worden aan ‘t keerlanden’⁽¹⁾ van een braakliggend stuk akkerland.

En opeens, stak ik mijn spade bijna bot op een hard voorwerp. Wat mocht dat wel zijn? Toch nooit een koffer of zoo iets, waarin een schat kon verborgen zijn? Zooveel kostbare dingen werden immers, vóór de vlucht, in den grond gestoken!

Voorzichtig den bodem omgewoeld; ringsom rond een groote kuil gegraven en wat nu te voorschijn kwam, mijnheer de minister, deed mij van schrik achteruitdeinzen. Een geweldig groote obus was bloot gekomen. En daarnaast, stak een middelmatige nog zijn kop uit en een derde, deze van kleinere afmeting, liet het ropd gleufje van zijn achterwerk zien. Dat 't een onbehaaglijk gevoel verwekt zulken vreemdsoortigen drieling te ontdekken, zult u wel toegeven. We zijn weliswaar van geen obusje vervaard, - die dolen hier ten allen kante, - maar zulke ongewenschte gasten in uwe onmiddellijke nabijheid weten liggen als eenbestendig en groot gevaar, dat is wat anders!

Als mijn vrouw die helsche voorwerpen zag, huilde zij. Verbeeld' je: zoo'n tuig bijna vlak tegen uw achterdeur, - pardon, nu bestatigden we ineens dat de barak een achterdeur miste, - tegen den achterwand van uw barak, met het vooruitzicht dat, door de een of andere onvoorzichtigheid, de heele boel in de lucht kon vliegen. Was het niet om te schreien? Had mijn spade dien kop afgestekt, wie weet wat er zou gebeurd zijn! En dan de kinders! Dat was 't ergste. Kinders spelen liefst met ongekende en gevaarlijke dingen, al ware 't maar, om de onbezonnenheid van hun kind-zijn eer aan te doen.

't Werd een heele herrie. Heel het huis stond op stelten. Er werd beraad gehouden. De obussen terug onderdelven? 't Kon niet. Ze uitdelven en op een min gevaarlijke plaats gaan leggen?

(1) Keerlanden: een stuk land twee spaden diep ompspitten.

- ‘Begint er niet aan, gebood Nele, voor geen goed van de wereld, begint er niet aan.’
- ‘Wel, dan moeten die “speeldingen” er maar blijven liggen.’
- ‘t Kan ook niet. Ze moeten weg!’
- Schoon te zeggen: ze moeten weg. Maar hoe?
- ‘Loop naar de gendarmerie, Tijn. Daar zullen ze toch wel raad weten.’
- ‘Raad gaan inwinnen bij een gendarm; bestaat niet, vrouw!’
- ‘Wie weet? Met die mannen een schoon keerske te lichten, verneemt ge wel iets...’
- ‘Enfin, we kunnen 't wagen.’

Verloren gewaagd. Die heeren gendarmen hadden het uitdelven en het wegbrengen van obussen, niet in hun ambtelijke werkzaamheden vermeld gekregen. Konden dus niets aan de zaak veranderen. Een onder hen, was zoo goed, toch eens mede te komen, om te zien hoe alles ineenzat en hij troostte ons met de gedachte, dat het weliswaar treffelijke ‘castars’ waren, maar vermits ze gedurende maanden en jaren wellicht, daar onontploft gedolven hadden gezeten, er nu toch geen onmiddellijk gevaar kon bestaan!

Die magere troost kon ons echter niet gerust stellen. De stadsheeren dan maar opgezocht. Maar ook de stadsraad kon er niets aan veranderen. Hij beschikte over geen ploeg werklieden, hiervoor speciaal aangeduid of aangenomen. En ten slotte een obus min of meer, 't kon toch de rekening niet maken! Er doolden immers tientallen en honderdtallen van die gevaarlijke tuigen in en rond stad. Die toestand had zelf aanleiding gegeven, en oorzaak geweest, om een speciale nijverheid te doen ontstaan, namelijk, het uitdelven van obussen en obuskoppen! Best ware 't een tweetal zulke uitdelvers op te zoeken. Maar intusschen, liep ik op het Koninklijk ventje en nadat ik hem op de hoogte van de zaak had gebracht, beloofde hij mij het noodige te doen. Hij zou zich in betrekking stellen met den bevoegden dienst en aandrin-

gen op een spoedige opruiming.

In die afwachting verlieden een achttal dagen. Dagen zonder rust en vol vrees. De kinders mochten niet buiten piepen of we moesten hen achterna.

Op den negenden dag gebeurde 't wonder. Drie mannen delfden de obussen uit; namen ze, voorzichtig en met vaardige bedrevenheid, als kinders in de armen en gingen ze dan nêrleggen op den boord van den weg. Ze bekeken ze nog een wijle en de leider zei toen:

- 'Dat kleintje nemen we mede. Die twee andere wegen te zwaar. Morgen worden ze, met den specialen wagen, afgehaald.'

't Gevaar was in alle geval van een kleine derde verminderd. Nog een nacht geduld en de schrik en de vrees zouden opgeruimd zijn.

Maar 's morgens zag ik tot mijn groote verbazing en ontsteltenis dat de twee obussen er nu, kaarsrecht, tegen elkaar stonden. Wie had die streek uitgehaald? 't Gevaar was verdubbeld. Een voorbijrammelende lorry kon er tegen botsen. Kinders konden er op loopen. 'k Heb dan, omzeggens, den dag dóór, de wacht rond die twee 'meneeren' gehouden en 's nachts zijn wij allen naar bed gegaan... zonder den 'specialen wagen' te hebben gezien!

En zoo zijn zij er twee, en drie en vier dagen, meer dan een gansche week blijven staan.

Ware 't niet dat uw geduld te veel op de proef zou gesteld worden, dan zou hier wel de gelegenheid geboden zijn, een heele boel wijsgeerige bespiegelingen neer te schrijven over 'twee gevaarlijke obussen die langs de baan staan'.

Zij hadden, in de eerste plaats, veel beziens. Wandelaars stonden er voor stil; wisten 't een of 't ander te vertellen over maaxsel, grootte, kracht van ontploffing en dies meer. Zij bleven echter, allemaal, op een eerbiedwaardigen afstand van die gevaarlijke dingen, waarvan er eene, zoo maar, ongeveer een meter hoogte bereikte.

Hadden die obussen veel beziens, zij verwekten daarenbo-

ven, ook veel last. De lorry-voerders moesten kantje-steken om ze niet omver te rijden; met het gevolg dat een te nauwoplettende voerder, haast met zijn lorry en de duizenden kilo barakkenmateriaal die hij aanbracht, in een stuk overgebleven ‘boyau’ of loopgracht terecht kwam. De obussen bleven onverstoort onder de vlaag vloeken, die neerdonderden.

In 't dagelijksche leven van de puinenstad stonden die twee obussen weldra in 't teeken van de levendigste algemeene belangstelling.

Werklieden die naar hun werk trokken of er van terugkwamen, onderbraken, bij 't zien der tuigen, een oogenblikje den gang van hun gewoon gepraat, om zich ondereen de bedenking over te maken dat zulke obussen, uitgedolven op een zekere plaats, zonder twijfel moesten voortkomen van een munitiedepot; en dat er wel nog andere in den grond konden zitten!

Een bediende van stad kwam kwansuis eens informeeren over 't verder verloop der zaak en was van oordeel dat het best zou wezen, voorloopig, rondom de obussen een haagje prikkeldraad te spannen, om alle onvoorzichtigheden te vermijden.

Een drietal vroege toeristen bleven ze vol bewondering aanstaren. De groote obus bijzonderlijk, scheen hen veel belang in te boezemen. Ik hoorde, een onder hen, de meening opperen, dat zulk tuig een mooi versiersel zou zijn in 't midden van zijn hof en tevens een prachtige ‘souvenir de guerre’. Hij vroeg zelfs, desbetreffend, mijn advies.

Ik beaamde zijn gedacht ten volle. Ging zelf verder en gaf hem royaal en vriendelijk de toelating om het ding mede te nemen. De beide stukken zelfs, als hij 't goed vond.

- ‘Akkoord, besloot hij, ik zal ze morgen of overmorgen doen weghalen, gij kunt ze intusschentijd ontladen.’

Onnoodig te zeggen dat ik hem hartelijk voor deze karwei bedankte.

Den tweeden dag werd, ikzelf, bijna in contraventie ge-

nomen!

Eep groepje kinders, op weg naar de schoot, die enkele weken geleden op het plein in een barak geopend was geworden, kwam, in klas, een uurke te laat. De obussen hadden die speelzieke kinderen als gefascineerd. Ze waren er eerst blijven voor stilstaan; hadden dan onder mekaar de wedding aangegaan om van ver, elk met een steentje, hun miken smijtkunst op die tuigen te beproeven. Twee, drie kinders kwamen de dingen betasten en zagen dat er een tuitje lood stak uit den kop van den kleinsten obus. Zij wezen mekaar dat tuitje lood aan en hij die 't treffen zou met zijn steentje, zou als de behendigste onder de bende, geklasseerd worden. Een paar blokken trokken 'n diepe schreef over den weg, een twintigtal meters van de obussen af. En elk op beurt nu, staande op die schreef, gooiden zijn hun steentje om het tuitje lood van dien obus te treffen. Bij Gods gelukken vlogen de projectielen er, haast allemaal, naast. Zij waren nog altijd lijevijk doende, denkend noch op school noch op klas, als ik, aldoor het venster, het spel in de gaten kreeg. In een vloek was ik buiten; deed die kinders als een bende musschen uiteenstuiven. In klas vernam de meester de oorzaak van het te laat-komen. 's Middags kwam hij, ter plaatse, inspectie houden.

- 't Is Gode getergd, zegde hij mij, zulke dingen op zulke plaatsen te laten "schilderen". 't Is genoeg om een heele wijk in de lucht te doen vliegen.'

En een uur nadien kwam de overste van de rijkswacht al mijn barak binnengestapt, op ondervraging en op onderzoek.

- 'Maar 'k ben toch bij u geweest om te informeeren, of er geen mogelijkheid bestond, die gevaarlijke "meneeren" weg te ruimen?'

- 'Ja. Maar ze zaten dan in den grond. Dàar konden ze niemand kwaad doen. Maar op den openbaren weg. Dat is wat anders. Met wiens toelating hebt gij die obussen daar geplaatst?'

- 'Ik? Geen kwestie van. Ge moet u richten tot de Koninklijke bureelen. Daar zult ge bescheid krijgen.'

- 'Ze zijn toch van uw eigendom afkomstig. Ge moet zien dat ze wegkomen. Anders krijgt ge proces-verbaal!'

Als hij vertrokken was, heb ik toen die obussen bekeken met een paar oogen, om ze terug, diep in den grond te bliksemen. Zij gebaarden echter van geen eentje en lieten, koud en onverschillig en ongestoord, den geweldigen toorn van mijn gemoed over de gladheid van hun ijzeren flanken glijden.

Tot zelfs de dieren ontdekten die obussen en vonden er een buitenkansje in, om hun noodwendigheden er tegen uit te lossen. Een hond kwam ze besnuffelen; vond ze waardig om gedoopt te worden; hief een zijner achterpooten op; bezag dan met zijn hondenoogen welk effect de daad op het ijzer had verricht; scheen voldaan en trok verder. 't Had voor gevolg dat een karavaan honden zijn voorbeeld volgde.

Er was voor ons geen oogenblik rust meer. 's Avonds van dienzelfden dag beleefden wij echter het hoogtepunt! Een aantal boeren, die in de naastbijgelegen stad, recuperatiepaarden op hun oorlogsschade waren gaan halen, kwamen langs hier, met hun dieren naar huis. Daar was een 'zot' paard bij. De menner had al de moeite van de wereld om het in toom te houden. En 't moest er natuurlijk om doen. Juisf dit 'zot' paard zag, als een verschrikking, die twee obussen langs den weg staan. 't Zette zich schrap; kreeg een opsnakking; steigerde vervaarlijk en botste ze met zijn achterpooten omver. 't Gaf een doffen bons. Nele die 't zag en hoorde, vloog huilend in huis en viel bleek van schrik, te beven op een stoel.

Gedurende den nacht heb ik dan een heldhaftig besluit genomen. 'k Zou mijn gebuur gaan bewilligen een handje toe te steken, om die tuigen op te ruimen. Want zóó kon het toch niet blijven duren. In den voormiddag van den volgenden dag trok ik naar hem toe. Hij toonde zich een vriend in den nood om het gevaarlijk werk te helpen verrichten.

Toen we samen aan de barak kwamen, bleek het dat een

mensch in 't leven nooit moet wanhopen. De speciale wagen stond bij de obussen; en in een haai en een draai werden ze door vaardige handen opgeladen en weggevoerd.

Die obussen hebben een tiental dagen van mijn leven in nuttelooze angst en vrees doen verloren gaan.

Nu ze weg waren, hernam het gewone leven zijn normaal verloop. Maar om den opgedanen schrik weg te weren heb ik, in de eerste plaats, toch eens willen herademmen en ben voor één dagje, de stad rond, op wandel gegaan. Barakken heb ik daar met de vleet gezien. In en rond de stad staan ze, als uitgezaaid en uitgeschud uit een overgrootte zeef. Ze staan in hoeken en kanten waar men plaats vond. Ze staan, op 't grootte plein, in reken, met in- en uitsprongen, met hoekjes voor wandelende honden en gangetjes voor verliefde paren, 't Is een heel dorp geworden met school en kerk en gemeentehuis en gerechtszaal, met postgebouw en administratiebureelen. 't Staat alles dooreen geplaatst. In- en uitsprongen moesten er komen om 't eentonig uitzicht te breken; om verscheidenheid te brengen in de eenvormigheid van constructie. Ze zijn immers allemaal in denzelfden geest opgevat. Men is ongetwijfeld de spreuk indachtig geweest: un beau désordre est un effet de l'art. Of die bedoeling werkelijk werd uitgewrocht is moeilijk te gissen. Veeleer is aan te nemen dat men in dit 'voorloopige' de beginselen van het nieuw bouwkundig slagwoord: urbanisme, heeft trachten in werkelijkheid om te zetten. 't Heeft z'n goeien en z'n slechten kant gehad. Den goeien kant hebben de menschen zelf er aan toegebracht. Waar 't maar eenigszins pas gaf, of mogelijk was, werden de hoekjes en de kantjes, de in- en uitsprongen in moestuintjes en bloemenhoveetjes herschapen. In zijn geheel beschouwd, laat het nog geen zoo'n kwalijken indruk na. Alhoewel het algemeen uitzicht nogal bevredigend kan geacht, moet toch bekend worden, dat in esthetisch opzicht, de boel veelal is spaak geloopt.

Als men nu zoo'n nooddorp in zijn onderdeelen gaat ontleden, dan doet men de bevinding op, dat na een tijdstip van

lang treuzelen en talmen, van tasten en voelen, de heele zaak op een drafje is afgehandeld geworden.

Er zijn barakken van groote en kleine afmetingen, vierkantige en rechthoekige en ronde. Er zijn er in gewapend beton, in hout, in plaatijzer. Er zijn er met enkele wanden aaneengeschutteld, of met dubbele beschotten in mekaar getimmerd. De dakbedekkingen zijn massief of prutselwerk: pannen in cement of asfaltpapier; 't eene om de barak onder 't gewicht te doen instorten; 't andere om, in tijden van onwêer, het gevaarte met dak en al, in de lucht te doen vliegen. Er zijn barakken in den vorm van kazernehuizekens of met het koude uitzicht van kloostercellen. Er zijn barakken die precies gelijken op reusachtige wijnvaten, die middendoor werden doorgesneden; er zijn barakken die een vergroot model van badkabantjes of strandhokjes verbeelden. Bijna alle barakken in hout zijn van dezelfde afmetingen. 't Zijn 'six sur six' die men overal ziet. Men was ongetwijfeld, van hoogerhand, de meening toegedaan geweest dat de huisgezinnen met talrijke kinderen, alvast in Vlaanderen niet thuis hoorden. Hier en daar staan er 'six sur neuf'. Daar wonen de begenadigden in. Het gros der vluchtelingen heeft het met de 'six sur six' moeten stellen. Om daarin, op een min of meer betrekkelijk ordentelijke wijze, te huizenieren hebben ze allemaal zelf raad geschapt. De tamelijk ruime keuken werd veranderd in keuken en slaapkamer. Wat baalzakgoed op een houten geraamte getimmerd en klaar was de scheidsmuur. Zoo verkreeg men plaats genoeg om te draaien en te keeren; den hoed aan den kapstok te hangen; een stap te doen om aan de tafel te zitten; de beenen in te krimpen om doorgang te verleenen aan moeder de vrouw, aan 't eten of de wasch bezig, en stil te zitten tot de tijd zou komen om naar bed te gaan. Ge moet geen trap opgaan om de slaapkamer te bereiken. Eventjes de arm uitgestoken, een deur opengedraaid en, met een sprongske, zit ge in bed. 's Morgens kan iedereen zonder veel moeite en op z'n gemakje, zijn ontbijt in bed zelf, opgediend worden!

Van zoldering is er natuurlijk geen spraak. Even, boven uw hoofd, is er wel een zoldering aangebracht, maar 't is geraadzaam er niet op te klauteren of er een stap op te wagen. Die zoldering bestaat immers uit een viertal vladen, in gelijke afmetingen met planken van driekwart duimdikte in mekaar gevoegd. Ze dient eigenlijk maar ook, om zooveel mogelijk, de warmte binnenshuis te houden. De weelde van een keldertje moet men er niet zoeken.

Al deze kleinigheden op zij gelaten, dan heeft de bewoner van zoo'n villa, zich toch, ten slotte, zoo erg niet te beklagen.

Maar daar zijn ook barakken die vier meter breed en vijfen-twintig meter lang zijn. Men heeft ze, met een houten wand uit duimplanken vervaardigd, in twaalf woongelegenheden ingedeeld. Ieder huisgezin dat zich met zoo'n compartimentje moet tevreden stellen, heeft een keukentje en een slaapkamertje, elk vijf vierkante meter groot, te zijner beschikking! In 't eene woonvertrek kan men hooren, wat, lijze, in 't nevenstaande gefluisterd wordt. Die twaalf aaneenpalende woonhuizen werden al dadelijk, door den volksmond, de 'twaalf apostels' gedoopt. Hoogerhands had men het, ongetwijfeld, fatsoenlijk geoordeeld den dertienden 'apostel' uit te schakelen. Die had wellicht alles, wat in de twaalf ander woonstgelegenheden gebeuren zou, kunnen verraden!

En daar gebeuren er veel, zeer veel 'aardige' dingen, in en rond al die barakken. Ik zegde u alreeds dat mijn barak de gerieflijkheid van een achterdeur miste. En dat is feitelijk hetzelfde geval met al de barakken, die werden geplaatst.

Een achterdeur aan een woonst! Gij kunt onmogelijk beseffen, Mijnheer de minister, wat het beteekenen wil een achterdeur te bezitten. Of beter gij beseft het maar al te wel! Lezen wij immers niet steeds in ons dagblad, dat, ter gelegenheid eener verkiezing, heer Volksvertegenwoordiger of heer Senator, langs een achterpoortje zijn binnengeraakt? Ik weet niet wat voor een achterpoortje dat is, maar wat ik

weef, 't is dat men in Brussel binnenkomt langs het achterpoortje en dat men hier, langs een voordeur, bij gebrek aan een achterpoortje, alles moet buitendragen wat men liefst voor onbescheiden blikken verbergt. Tot wat al keukenvondsten dit aanleiding geeft, moet niet nader omschreven worden. Zoo kunt ge, bij voorbeeld, op ieder oogenblik van den dag, vóór de barakken waar vele kleine kinders wonen een raar spektakel aanschouwen. Huismoeders steken omzichtig het hoofd buiten en zoeken den omtrek af, om te zien of geen onbescheiden blikken in de nabijheid pieroogen. Als er geen onraad te merken is, schieten ze dan buiten, een pot of emmer onder den voorschoot geborgen. In een ruk en een zwaai loopen ze de lengte van de barak om, naar de achterplaats toe!

Dat men zulke en andere 'kleinigheidjes' uit het oog verloor, wanneer de barakken in mekaar gestoken werden, zal wel, ten slotte, door niemand kwalijk worden genomen. 't Is toch alles zoo rap en spoedig moeten afgehaspeld worden! Dat is trouwens best te merken geweest aan de barakken zelf. Ze staken allemaal nog in het eentonig-grijs kleedje van de eerste verflaag, waarmede men 't rauw hout overschildert, als het den werkwinkel verlaat. 't Gaf een koud en killig uitzicht, nog verscherpt door de donkere kladden der asfaltdaken die er boven op, zwart, uitvlekten. Als 't regende, glimden de daken als gesmolten pek. Nu is men bezig een blijer gelaat aan al die noodwoningen te geven. Een eentonige grijze kleur is geen kleur. Kleurenweelde montert en vroolijkt de menschen op, de vrouwen het meest. En als de vrouwen tevreden zijn, dan mogen de staatsmannen gerust op hun twee ooren slapen.

De mannen die 't dorp in een nieuw kleurenkleed moeten steken, zijn er waarachtig 'geen duts op'. De betonnen barakken worden hel-geel gekalkt. De houten barakken krijgen een kladdering van oker op groen, van rood op blauw, van vermiljoen op geel. 't Zal een soort regenboog worden, om de gezapigste stier er bij hoorndol te doen worden!

En toch, spijs alles, biedt dit barakkenleven een oprecht

goeden kant; het geeft een inwendige gewaarwording van voldaanheid, een gevoel van tevredenheid omdat iedere menschaardigheid door een barak is gelijk gesteld en op een zelfde lijn is geplaatst. Wat de Fransche omwenteling, spijs moord en brand, geweld en onderdrukking, spijs krachtleuzen en ronkende slagwoorden niet heeft kunnen bereiken, dat bewerkstelligt een schamele barak.

Een paar duizend menschen zijn nu al in hun stad teruggekeerd: menschen die in alle maatschappelijke standen thuishooren. Er zijn arme luidjes en treffelijke of kleine burgers; er zijn hooge oomes en gewichtigdoende mijnheeren; er zijn werklieden en boeren en ambachters en aannemers en groote en mindere staatskluiwers of parasitaire kaaswormen. Er zijn mannen die bevelen en mannen die gehoorzamen. Er zijn veel menschen die schaars rondkomen en enkele anderen die een betrekkelijken welstand genieten. Er zijn handarbeiders en geestesbedienden. Er is een geneesheer en een apotheker, een notaris en een pastoor. Er zijn ontvangers van gelden en sekretarissen om dooreengewerrelde zaken, met geduldige pennetrekken, in 't reine te brengen. Er zijn schoolvossen en gemeenteraadsleden.

En Jan en alleman bewoont een barak. De eene is wat beter gehuisvest dan de andere, maar hij bewoont toch maar een barak. Er zijn geen verdiepingen of groote stoepen of balkons al buiten te zien; en al binnen treft men geen marmeren trappen en prachtschoorsteenen, of rijk wandpapier aan. In hun vorm, in hun uitzicht zijn de barakken eenvormig gelijk, en de menschen die er in wonen kunnen, door geen uitwendig vertoon, de superioriteit van hun stand of maatschappelijke positie verkondigen of uitbellen. En niemand, die zijn huizeniering in de bevoegdheid en de vaderlijke bezorgdheid van den Staat stelde, kan er op pochen 'een gevel op straat' als teeken van welstand te bezitten. Ze wonen allemaal in een barak die ze in bruikleen hebben gekregen. Ze zijn, in den letterlijken zin van het woord, gelijkgesteld voor de wet.

Het besef van deze gelijkheid, wordt best begrepen door de doodgewone eenvoudige gemeenschap. De tijdelijke pastoor der parochie is thans veel op ronde en op bezoek en waar hij bij die brave lieden binnenkomt, wordt hij negenmaal op tien, na de eerste woorden van kennismaking of begroeting, onthaald op de vraag:

- 'En woont gij ook in een barak? Ja. Wel, wel meneer pastoor toch! Wie had dat kunnen of durven peinzen?'

Dit barakkenleven heeft ook een geest van broederlijkheid, een atmosfeer van menselijke saamhoorigheid geschapen. En in deze tijden van nood en ellende is dit niet te versmaden. Integendeel! Jammer dat er nog geen barakkenheilige is, men zou hem wel een keerske van dankbaarheid mogen branden. Die barakken hebben immers, alzó, een uitstekend werk van barmhartigheid tot stand gebracht. De eene moet den andere niet beklagen of benijden en die toestand verbant, als vanzelf, vier van de zeven hoofdzonden uit de zielen der meeste bewoners. Hoogmoed en gramschap, haat en nijd, zijn voor 't oogenblik woorden die tot de legende schijnen te behooren. De werken van barmhartigheid integendeel, krijgen, door dien barakkengeest, een nieuwe fleur en beleven een wonderen bloei. Iedereen, van klein tot groot, betrapt zichzelf, wel tienmaal daags, op overwegingen, die, in den vooroorlogschen tijd, tot de uitzonderingen in het dagelijksch zieleleven behoorden. Men vraagt zich steeds af, hoe deze of gene, met al die kleine kinders, toch kan huizenieren in zoo'n kleine plaatsruimte; men is bekommerd met dat oudje, of dien jongen man, die gedurende den winter kou hebben gevat en nu te hoesten en te bassen zitten, in die barak. Men loopt alhier, aldaar, eens binnen om nieuws te vernemen en naar den gezondheidstoestand te vragen. Men ontdekt onvermoede ellenden en lenigt in stilte lichamelijke of zielenooden. Komt de ooievaar ergens in een barak, dan weet iedereen het reeds van 's anderendaags en draagt men er geen geschenken, men brengt er opbeuring, opmontering en een sprankelke blijheid. 'Schept maar moed, vrouwtje, zegt de pastoor dan, dat is ten minste een

die later zal kunnen zeggen dat hij langs de voordeur is binnengebracht.' Wat zeggen wil, dat hij met al de liefde die een mensch kan bezitten, verwelkomd en aanvaard is geworden.

En de vreemdelingen herbergen! Wel, de menschen zonder uitzondering, zouden zich allemaal in hun onderbroek of onderrok zetten om dit werk van barmhartigheid op hun levensboek te schrijven. Want vreemdelingen komen hier ook, Mijnheer de minister, en vele! Vreemdelingen van alle slag en pluimactie. Vreemdelingen om de puinen te komen bekijken die ze grootsch, formidabel, chaotisch vinden. Maar die moeten niet geherbergd worden. Die blijven slechts een oogenblik truntelen en toeteren verder. Doch, er komen ook vreemdelingen, wier naam niemand kent, maar wier ziel voor iedereen bloot ligt. Bleeke vrouwen en meisjes in zwarte kleederen; mannen met grijze haren en gebogen ruggen. Menschen, allemaal, met doffe oogen en diepe groeven in 't gelaat Zij bemerken geen puinen. Zij zoeken een kruisje op een graf geplant, midden het groote kerkhof tusschen de duizenden kruiskens; of ergens eenzaam en verlaten, twintig, dertig centimeter zwart uitstekend boven een terpje in 't wijde, oneindig wijde land. Zij zoeken een man, of een zoon, of een verloofde; zij zoeken allemaal hetgeen overgebleven is van het leven dat zij gegeven of verwacht hadden. Wat overgebleven is? Ach! Zij vinden twee stokskens hout en een terpje aarde. Bij iederen stap dien zij doen, zakken de hoofden dieper, bukken de schouders dieper, beven de handen. Waggelende gestalten met huilende zielen. Kapotte menschen, die zich ergens neersmakken, als wilden zij de aarde kussen en een kruis omarmen. Zij komen daarna, in een barak, een slokje water, een teugje koffie vragen. Zij vragen dat doodeenvoudig, als ware het 't laatste dat zij nog in hun leven wenschen en begeeren willen. Rap wordt een stoel bijgeschoven. Dra ronkt en zingt de moor. Warme, versche koffie moet het zijn voor die menschen; koffie met een goed klontje suiker. Versterkende, bloedaanjagende kof-

fie, in een schoon spoelkommetje. Het echte 'potje troost'. Zullen ze overnachten? Zij maken een vaag gebaar als wilden zij zeggen: wat kan het allemaal ons nu nog schelen. Na een oogenblikje rust, staan zij op, vertrekken zwijgend, maar danken met een forsche handgreep. Een greep die 't gemoed ommekeert, die de ziel uit het lijf doet springen. Woorden van troost en medelijden hooren zij naruischen: 'Gotteke! Gotteke, die schamele jongens toch! Wie heeft dat uitgevonden om ze in 't fleur van hun leven weg te vagen. Het waren toch allemaal moeders kinders!'

Die zonderlinge gemoedstoestand door den 'barakkengeest' verwekt, kan men best, in zijn uitwerkselen, nagaan in de dagelijksche doening van zijn onmiddellijke omgeving zelf.

Uw geburen zijn niet alleenlijk vriendelijk, minzaam, bekommerd om 't lot der kinders, behulpzaam en steeds vaardig om een handje toe te steken; maar ze stellen zooveel belang in uw doen en laten dat ze werkelijk uw eigen leven schijnen mede te leven. Als geburen heb ik een kunstschilder, een teekenaar bij den dienst van Bruggen en Wegen, een schoolmeester en de dienstdoende pastoor. De mikrobe van het 'urbanisme' heeft ons allemaal ook te pakken gekregen. En wij willen ons kwartier als model doen dienen. Aardappelen kunnen wij allemaal planten. Dat vraagt geen groote bevoegdheid. Maar hoveetjes aanleggen dat het werkelijk moes- en lustuintjes zijn, dat is wat anders. Daar heeft de meid van den pastoor een handje van weg. Zij is van boerenafkomst en vóór den oorlog reeds, beging zij in stad den tuin van haar meester, op waarlijk kundige wijze. En de pastoor en zijn meid hebben, bij de geburen, een bezoekje gebracht, om hun les te geven over groententeelt, over 't indeelen van stukjes grond waarop twee 'kweeken' of 'noten' ineens kunnen getuind worden; hebben zulk soort zaad aangeraden en een ander als minderwaardig verwezen; weten hun te vertellen hoe zij vroege salade tusschen de opkomende ajuintjes moeten uitdunnen; hoe zij radijsjes tusschen jonge

worteltjes moeten zaaien en hoe zij 't aanleggen moeten om stevige zurkelstruiken te verkrijgen. In de wereld, zegt de meid, mogen wij niets laten verloren gaan en 't beste mestprodukt is wel, de beerput nooit met rust te laten. Voor de eerste begieting doet gij er wat water bij, kwestie natuurlijk de teere vezeltjes der plantjes niet te verbranden. Wij worden alzoo, gratis, ingewijd in de geheimen van de tuin- en hofbouwkunst. Die meid heeft ook nog andere snaren op haar viool. Zij heeft een modelhoenderhok en kiekenperk ingericht en zich al een konijnenbok aangeschaft, God weet waar, om de beste orie voort te brengen. Zij zal voor ons, ten gepasten tijde, een hen te broeden zetten en wij moeten maar trachten ergens een paar konijnenjongen te krijgen, die zij, op het gunstig oogenblik, zal doen bespringen. Langzamerhand zullen wij alzoo, een moestuin, een peerhof en een konijnenfokkerij bezitten; waarvan de produkten op een zeer waardeerbare wijze, ten goede zullen komen van ons levensonderhoud.

De kunstschilder en de teekenaar zorgen voor den aanleg van onze voorhovetjes: de lusttuintjes, enkele vierkante meter groot, van aan den voorgevel der barak tot aan den boord van de groote baan, die voor 't oogenblik nog een slijkstraat is. Of zij in hun opzet geslaagd zijn? Vraag het eens aan alle wandelaars die hier voorbijtrekken! Als het volop zomer zal wezen, dan staat ons kwartier in één bloemenbloei. Een bloemenbloei ingedeeld in perkjes die afgeboord zijn met witte, roode en gele steentjes en waarin bloemen van alle slag: geraniums, violieren, kalvermuiltjes, anjelieren, penséetjes, belle margrieten, en zoo meer, zullen fleuren als een weelde voor het oog en een genot voor de ziel. Midden ieder hovetje moet een prachtige dahlia opschieten: rood bij den kunstschilder; malve bij mij; wit bij den teekenaar en geel bij den schoolmeester. Die heeft voor die dahlias zorg gedragen. De kliesters of knollen is hij gaan halen, uren Westwaarts ver, bij een collega en bij zijn thuiskomst heeft hij ze broederlijk verdeeld. De pastoor huizeniert een beetje innewaarts,

en zijn hovetje moet niet 'geurbaniseerd' worden, vermits haast niemand het kan zien.

Gij kunt allicht raden, dat die broederlijke mededeelzaamheid en hulpvaardigheid, den vriendschappelijken omgang onder elkaar, ten zeerste heeft bevorderd. We wonen met vijf families op één plekje grond en 't is of wij feitelijk maar één huisgezin meer uitmaken. Bij u, is uw huis van het huis van uw geuur afgepaald door een hoogen muur. Die muur heeft niet alleenlijk twee eigendommen, maar ook twee levenswijzen, twee levensverhoudingen en twee levensopvattingen gescheiden. Bij ons is hiervan geen spraak. Bij ons bestaan geen scheidingsmuren en deswege zijn de beslommeringen, de betrachtungen, de verzuchtingen, de nooden en de vreugden van 't dagelijksch leven, gemeenschappelijk goed geworden.

De pastoor wandelt, een pijp rookend, zoowel in mijn hof en in den hof van mijn geuur als in den zijnen en waren er de vrouwen en de kinders niet, dan zouden wij, mannen, den indruk niet kunnen wegnemen dat wij wereldsche paters zijn geworden, die een nieuwsoortig communisme aankleven en belijden.

Dit allemaal scheidt in ons een gevoel van gezetheid, van menschelijke ongeneerdheid. Wij vergeten het, 's morgens, een halsboord aan te doen of groote aandacht te schenken aan onze kleederdracht. Wij leven los en vrij. Als wij buiten zijn, kunnen wij de armen uitslaan en ons hemd open laten waaien op ons borst. Wij beseffen en waardeeren de deugddoende weelde van een paar blokken aan de voeten; van een pijp in den mond om als begenadigden te genieten van Gods milde lucht. Wij zijn als primitieve menschen die de natuur ontdekken. Nù zien wij vele dingen die anders onopgemerkt of verloren gingen. Nù voelen wij ook den polsslag van het leven door de wereld gaan!

Vier jaren lang heeft men, op alle mogelijke helsche manieren, getracht het leven van de aarde weg te vagen en in den grond te stoppen; heeft men het aangedurfd in razende

verbetenheid de schoonheid van zielscheppingen en de waarden van geestesvernuft vaneen, weg of in brokken te schieten. Het land werd omwoeld en omwenteld als wilde men 't laatste zaadje opdelfen om het op de vlucht van de winden ver weg te dragen, 't zeegat in, waar het versterven zou. Hier wilde men geen leven, geen uitbeelding van 't leven, geen vrucht van 't leven meer. Hier moest alleen nog verschrikking in de gruwelijkste eenzame verlatenheid heerschen. Hier zou het land der vervloeking ongenadig alle begin buitenweten en alle opstanding beletten. En 's morgens, als ik mijn vensterluikjes open, zie ik een musch, blijmoedig op de luttele takjes wippen, die al uit de kapotgeschoten boomen van de laan opschieten. Een oogenblikje zit ze stil. Kijk! 't is een prettig mannetje met een bruin bovenkleedje en grijs onderbuikje en een zwart lapke onder 't bekje. Als die musch tjlpt gaat het zwart lapke op en neder. Ik hoor gezang van vogelen, die 't luchtruim bevolken; 't geloei van een koe daar ergens over den stroom, een koe die roept dat ze wil de menschheid te nutte zijn; en ik zie een zwarte merel, met z'n fonkelende oogjes, rustig neerzitten op het dwarslatje van het kruiske, dat daar op het terpje, tegen den muur, geplant staat. Waarom verkoos die merel dat dwarslatje om op te rusten? Was hij daar gesteld geworden als de zwarte waker over een eenzame ziel? Of moet hij ons allen leeren dat uit den dood het leven stijgt? Als hij mij gewaar wordt, schudt hij de veeren en wipt de ruimte in. Ik kijk hem achterna en bemerk thans pas hoe heerlijk de zon gerezen is en hoe die merel, als een zwart zielevaantje glinstert en pinkelt in 't licht van den dag en wapperend klimt, de oneindigheid in.

In de pastorie kakelt en kraait het ontwakende leven dat het een aard heeft. De meid loopt rond met een voorschoot vol voedsel. Ik zie een gulden haan zijn vleugels wetten op zijn sporen; zijn staart slepen langs den grond en dan in zot gebaar opspringen, als wilde hij een vijand, die zijn beluik is binnengedrongen, te keer gaan. Ik hoor de meid lachend roepen: 'Allei! allei! wees braaf en zoet, gij truntaard,

't gebeurt geen kwaad.' Neen, waarachtig niet! Dat weten die enkele blinkende duiven, die, plots uit den hemel gevallen, neerstrijken in mijn hovetje en al trippelen het kiekenhok van den pastoor bereiken, alwaar een handvol graankorrels voor hen werd weggegooid.

Ei daar, gij glimmend zwarte poes, bederf toch de weelde van dezen morgen niet! Op den rug van den dikken muur zit zij er knusjes, stil, met ineengedrongen lijf, den staart tegen den flank aangekruld, te gluren naar die argelooze duiven. Zij zit er roerloos, langen tijd. Nu kromt zij, bijna onmerkbaar, den rug; trekt de achterpooten wat in, rekt haar kop en... zal zij springen? Waarachtig, daar gaat ze! Te laat echter. De duiven zijn opgefladderd, kringen weg over de stad. De gulden haan kraait van vershot⁽¹⁾. Poes trekt het haar alles niet aan. 't Was maar voor de leute!

Wat is dat? Om haar heen gonst een glanzende vlieg. Poes wipt op; snapt er naar met haar gekrulde voorpootjes; wordt boos omdat zij haar niet te pakken krijgt; vindt het ineens koddig dat haar staart zoo lang hangt. Zij krult dien staart in een schoon vraagteeken; bekijkt den top er van met een nijdigen zijdelingschen blik; slaat met haar voorklauw naar 't uiteinde; mist hem; draait plots als een tol rond. Een straathond komt op de baan voorbijgewandeld; krijgt de draaiende kat in de gaten. Niets dat meer prikkelend op een straathond werkt, dan een speelzieke kat. Met hondenoogen staart hij dit tafereeltje aan als wilde hij zeggen: 't is nu genoeg, zottemuts; grolt plots vervaarlijk en blaft geweldig als om een gendarm op de vlucht te jagen. Draaiende poes schiet uit haar kinderspel; vliegt den muur op en verdwijnt in den puinenwarboel. De hond wandelt verder, bewust van zijn waardigheid en macht; vindt het nu ook ineens vervelend al nietsdoen door de wereld te trantelen; schiet als een schicht de landouwen in. Een bende bonte kraaien stuiven op, dwarrelen de lucht in; gaan krijschend

(1) W.-VI. voor verschrikking, opschrikking, e.z.m.

zich neerfokken op de afgeknotte kerkmuren. Een paar zwaluwen scheren rakelings den grond, gaan een eindje verder in de ruimte verloren. Van waar komen die? Na vier jaar vonden ze den weg terag, die hen leiden moest naar de plaats, waar ze eertijds hun nestje metsten onder de boog van een venster, of in de warme herbergzaamheid eener landelijke schuur. Onder het uitspringend gedeelte van een barak-afdak zullen zij thans hun toevluchtsoord vinden. Kijk! daar zijn er weer een paar, die, rakelings, de bloemenstruiken in mijn voorhofje aanvleugelen en een gouden bij opjagen, die naarstig, al een opengebloeide violier aan 't uitzuigen was.

Wij zijn nog maar pas enkele stonden den dag ingegaan en reeds heeft het herboren leven, in al zijn uitzichten en vormen, de bestendigheid van onze opmerkingsgaven en de bevindingen van onze denkkraft, door zijn veelvuldige aanwezigheid in beslag genomen. 't Gebeurt allemaal zonder lawaai, maar ordelijk, als was het van vóór eeuwen dusdanig geschikt. De oorlog heeft een wijle den schoonen gang van dit leven onderbroken, vernietigd echter niet. De menschen zijn terug in den gezapigen gang van elk herbeginnen geschutteld en langs de baan trekt dit leven, nu ook, weerom voorbij in de dagelijksche uiting van het bestaan.

De melkboer heeft zich een klein karretje aangeschaft, dat voortgetrokken wordt door een hond. Hij steekt aan 't achterberd en brengt bij iederen klant, met een pintje voedsel, den groet van den nieuwen dag en 't bewijs dat de eeuwige natuur sterker is dan alle vernielingszucht.

Pietje de schuittevisscher, komt zijn nachtelijke palingvangst uitventen en weet wondere dingen te vertellen over de kalmte en de stilte doorglansd met sterren; die wel heel verre en ongenaakbaar te pinkelen zitten in een fluweelen hemel, maar in de eenzaamheid de zielen God toch zoo nabij brengen, en naar rustige oorden wenken.

Na hem loopen de broodbakker en de specerijleerder de deuren af. Ze verwerken of verhandelen allerlei waren, die door moeder de natuur hen ten dienste werden gesteld. Ze

doen ons beseffen dat wij allemaal maar tusschenpersonen zijn in het grootsche raderwerk van 't oneindige leven, dat ons, tusschen 't opgaan en 't zinken van de zon, de schatten van haar bezit en de uitbatingsmogelijkheden er van blootlegt en ter beschikking stelt, zonder dat we het uiteindelijk geheim er van ooit zullen kunnen doorgronden of bevroeden.

Wij zien en voelen den polsslag van 't leven werken, rusteloos en bestendig werken, tot in den schijnbaar dooden warreklomp van den stadspuinhoop zelf. Er bloeien viooltjes en allerhande gewassen op stukken muur en hardsteen. Denken we wel genoeg op 't feit van waar dit alles vandaan komt en welke beteekenis het heeft?

't Doorschouwen van 't levensgeheim en het bestaansvraagstuk, doet bij ons den indruk opleven dat wij allen toch zulke doodgewone menschen zijn. Wij voelen dit zoo wel aan, dat wij ten slotte geen meerder- of minderwaardigheid meer willen ontdekken in de personenrangschikking en dat wij alleen nog de evenwaardigheid van eenieder in de samenleving kunnen dulden.

Menschen beheerschen wordt hier én door de puinen, én door het nieuwe leven veroordeeld; menschen beminnen heeft alleen nog recht van bestaan. De zucht naar roem en naar macht leidt naar verdrukking en onderdrukking; heeft ondergang en dood voor gevolg; het beoefenen der liefde alleen schept voldoening; doet vrede heerschen en teelt het geluk. Groote en ikzuchtige meesters denken de heerschers te zijn; ze zijn alleen de knechten en de onderworpelingen van hun eigen onwaardigheid. Dienen is de dagelijksche daad der eenvoudigen en der liefhebbenden. Heerschezucht en hoogmoed scheppen kouden wrok en koelen haat; anderen door zichzelf gaan begrijpen en waardeeren, sluit hooghartig medelijden uit om innig medevoelen in de plaats te stellen.

Dit laatste beleven we thans hier aan den lijve, na het eerste op zoo'n onbarmhartige wijze in de ziel te hebben gevoeld. In al haar verschrikking, in al haar weerloosheid, in geheel haar pijnlijke verlatenheid, in haar ontzagwekkende vernie-

ling biedt de puinenstad aan allen die willen begrijpen, de les der schoone menschelijke waardigheid.

In al haar hulpeloosheid is zij de groote roep- en lokstem van alle schoone levens. Zij is meer dan dat: zij wil nog de schutsgeest zijn en blijven tot in den dood. Zij bergt niet alleenlijk reeds zoovele levens, die uitsluitend nog de opstanding verbeiden, maar zij trekt er nog andere tot zich toe, die in gewone menschelijke omstandigheden de eeuwigheid ingingen, maar die in den laatsten klopp van hun hart ook de gewichtige roep hoorden van de doode stad. De doode stad die eenmaal het sieraad van hun werk, van hun arbeidskracht en van hun kunde was. Het cycloopenoog van den verbuischten toren wenkt over de vlakke allen toe, die eenmaal den statigen toren aanschouwden als de verzinnebeelding van hun stadstrots en hun rasfierheid. Kunnen de lichamen de stad niet meer bereiken, ze worden dan toch er ten uitvaart heengebracht.

In al haar symbolische beteekenis hebben we, enkele dagen geleden, de magnetische aantrekkingskracht van de doode stad kunnen beleven in de teraardebestelling van haar laatsten burgervader. Als kind had hij haar gekend, als man haar bestuurd, als grijsaard werd hij, even als al zijn onderhoorigen door den oorlogsgruwel weggedreven; als banneling had hij in verre gewesten geleefd. Geknakt en gebroken was hij teruggekomen, te oud echter om in een barak het leven te behouden.

In de onmiddellijke nabijheid van zijn stad huisde hij bij familieleden. Van daar uit bestuurde hij voort tot zijn laatsten ademtocht. De stad waar hij onderkomen had gezocht, wilde hem op koninklijke wijze begraven. De doode stad eischte hem echter voor zich op. Het wondere oog van den toren belichtte zijne ziel en lokte hem herwaarts. In 't nederige barakkenkerkje werden in den laten avond zijn stoffelijke overblijfsels aangevoerd. De rijve verdween onder de kransen en de bloemen geschonken door de ziel der barakkenbevolking. Die ziel was eensgezind aanwezig in den plechtigen

lijkdienst en dan, door de nog in puin liggende straten, over den ontzaglijken warboel der sluizenwerken, aldoor de warreling van deze werken, op een klein decauvillewagentje, werd het lijk naar het kerkhof gevoerd. Er was geen staatsie of praal. Maar van uit zijn graf is de geest blijven leven in iedere barst of spleet van elk stukgeschoten huis; in de dakloze ruimte van het uitgebrande kerkeschip; in het wondere oog van den verminkten en verhakkelden toren.

Leert het leven hier ons vele zaken begrijpen, de dood ook openbaart ons wondere dingen! Wat onpeilbaar was voordien, ligt nu als een kinderziel voor elkendeen open.

't Is nu donkere nacht daarbuiten. Ontelbare dooden rusten in de zwarte aarde. Niemand ziet ze in de duisternis. Maar alle levenden voelen de groote, de ontzaglijke beteekenis die uit de schare verscheiden zielen straalt en de ruimte met de kracht der verrijzenis en den wil der hergeboorte vervult. Ik voel die kracht spelen in de wemeling van het licht mijner nachtlamp; ik hoor dien wil zingen in de ronkende vlam van mijn kachel. Die kracht is een licht; die wil is een vlam. Door een spleet van mijn vensterluik straalt het licht naar buiten, schiet door de duisternis. Waarheen? Door de schoorsteenpijp laait de vlam naar buiten, hoog op in de duisternis. Waarheen? 't Moet buiten een wondere nacht zijn, een nacht met doorgrondbare geheimen; een nacht die weelde en liefde en rust in zich sluit; een nacht die haat en nijd en afgunst met donkere banden de keel afsnoert; een nacht waarin alléén, en heel hoog, boven het bereik van menschenhanden en menschenbegeerten de verre sterren glansen, schitterend-wit, heerlijk-mooi als de lichtende vlammen der zielen die naar God zijn opgegaan.

Daar wordt op mijn deur geklopt. Een gedempt geklop als van iemand die bang is de stilte te storen of bescheiden hulp komt vragen of hulp komt bieden. Opengedaan. In 't deurgat vlekt de zwarte soutane van den pastoor.

- 'Nog zoo laat op? De nacht is zoo eenig schoon, dat ik 't over mijn hart niet kon krijgen naar bed te gaan, zonder

nogeens de sterren te aanschouwen. 't Is om den hemel door dien nacht op aarde te voelen dalen... Toen zag ik uw venster nog vol licht branden. Toch geen wake bij een ziekbed? Neen. Dan is alles wel. Dan keer ik terug.'

- 'Wat ge denkt! Eerst een letje binnenkomen. 't Is nog maar elf uur in den nacht. Ge kunt nog een pijp stoppen. 'k Heb goeie tabak, uit 't bovenste schof, Hollandsch merk.'

- 'Zoo! dan maar eens uw geweten onderzocht.'

Samen zijn wij weerszijden de kachel gaan aanzitten. Een Leuvensche buizestoof met ijzeren leuning. Ons ellebogen rusten op die leuning. Ik heb het kacheldeksel wat op zij geschoven, zoodanig dat wij de roode vlam in den pot zien dansen. Met de vingers van zijn ééne hand trommelt de pastoor op de oorstaaf van het deksel. Een gulpe tabaksrook gaat ergens in de spleten van de zoldering nestelen.

- 't Is zooals ge zegt: prima waar.'

- 'Vandaag, bezoek gehad van een vriend die mij een pak ten geschenke gaf.'

- 'Lukkeboone! 't Water loopt altijd naar de zee.'

- 'Best zoo! Anders krijgen wij overstroming.'

Een gulle glimlach monkelt in de hoeken van zijn mond. Zijn glinsterende oogen pinkelen achter de glazen van zijn bril.

- 'Papier en inkt op tafel. Weer aan 't schrijven? Wordt het een boek? Ja? Dan moet 't gij maar uitgeven.'

Ik kijk hem droogjes aan. De monkelplui is verdwenen en de oogen schijnen dof geworden. Of zijn het zijn brilglazen die bewaasd of bedoomd zijn?

- 'Ernstig zijn en niet gekschere. Uitgeven! om er mijn broek aan te scheuren.'

- 'Wat geeft het? Een scheur wordt dichtgenaaid. Geesteswerk is wel een scheurtje waard. Als gij het scheurtje ontziet, dan vergaat uw werk en blijft er niets van over. En wat de geest eens voortbracht en zonder verschijning vernietigd werd, wordt niet meer heropgebouwd. Tien jaren lang, heb ik op velletjes papier de vrucht van mijn arbeid neergepend. De

oorlogsdaver heeft het noeste werk dooreengeschied; hei vuur heeft alles vernietigd. Oud zijn we geworden onder den slag. De moed en de kracht om te herbeginnen zijn voor goed verloren gegaan...'

Hij neemt zijn bril af; veegt met de handpalm iets uit zijn oogen; vergeet zijn pijp aan te trekken; tuurt doelloos voor zich uit. We hooren beiden het zingen van de nachtlamp op tafel. 't Is een lange wijle heel stil. En in die stilte verneem ik duidelijk de stem zijner ziel.

Pijnlijk taalt ze mij hoe de tienjarige vrucht van geestesinspanning, van zoeken en zanten, van schiften en uitpluizen, zoo ellendig, op een enkelen dag, voor immer, verloren ging. 't Was de droom van zijn leven geweest: een gewrocht te schrijven over 't verleden, het glorierijk verleden, van diezelfde stad, thans in een puinhoop herschapeu. Al zijn vrije uren, een groot deel zijner nachten had hij er aan besteed of ervoor opgeofferd. Een benediktijnerwerk. Waar waren al die velletjes papier gevaren? Bij zijn terugkeer heeft hij nu en dan nog eens, als de krop hem te diep in de keel kwam, in de puinen gescharreld. Niemand heeft het gezien, tenzij zijn ziel...

'k Zie hoe de herinnering daaraan nu nog over zijn rug rilt. Die rilling voelt hij zelf. Wekt zij in hem andere gedachten? Is zij het vermaan om een anderen tijd met een nieuwe noodwendigheid in te zetten?

- 'Ja! kucht hij, 'k moet u nog wat zeggen. 'k Zou het haast vergeten. M'n meid heeft me gezegd dat ge over een goeie broedhen kunt beschikken. Haal dus maar een dozijn versche eieren, van kiekens die loop hebben, b.v. bij boer Vantlandt. 'k Hoorde daarbij dat, mits een klein toemaatje, hij z'n nieuwsoortig tuig voor den dag haalt om de eieren te keuren. Weet ge 't niet? Een soort slinger waarmede hij, zoo 't schijnt, tachtig maal op honderd met zekerheid de eieren aanduidt waaruit legkiekens, legpoeljen, gebroed worden. Eieren waarin een haantje zit, gaan naar de markt Toe, loop er morgen heen, dan kunnen we die broedhen zetten.'

- 'Maar 'k beschik nog over geen hok.'

- 'Niet noodig; een omgekeerde kist is voldoende. Al boven brandt ge met een gloeiend ijzeren priem, een viertal gaatjes, om lucht en licht door te laten, en al onder zaagt ge een openingje, om een teugje drinken of een schoteltje graan te kunnen zetten; en 's nachts vergeet ge niet dit openingske te sluiten. Want ratten durven alles. En intusschen kunt ge dan al beginnen uw hok op te timmeren.'

- 'In orde. We worden zoo waar, oprechte stadsboeren.'

Hij staat op, wenscht goede rust. Zijn donkere gestalte verdwijnt langs 't hoveke, in de richting der pastorie. Enkele oogenblikken later, schiet een straalke licht door het oog van de vensterblind, die zijn studeerkamer afsluit. Is die ziel terug in de herinnering opgegaan?

De nacht staat, weelderig en schoon, breed en hoog op en boven de wereld. Hij is zonder geluid. Een indrukwekkende poort die leidt naar een wonderlijke tent waarboven de hemel zijn donker fluweelen zeil heeft gespannen en waarin, nabij en ver, ontelbaar, de glanzende sterren schitteren.

Een pinkelend licht ontruikt zich plots aan 't donkere uitspansel; valt fonkelend door de ruimte; spettert boven den puin hoop open; verdwijnt dan ergens achter een stuk muur, als in een grondeloozen put.

De puinenstad bergt, voor immer, in haar schoot, een schat van nachtelijke heerlijkheid... een deeltje hemelsgeluk...

III.

Juli 1920.

Mijnheer de minister,

Hoe het verlopen is met mijn broedeieren en mijn broedhen en mijn kiekenhok? Wel, Mijnheer de minister, het is werkelijk heel mooi van uwentwege, uw belangstelling en uw bezorgdheid tot die schamele diertjes en nietige zaken uit te breiden. Ik had het nooit kunnen vermoeden dat de geringste aangelegenheden in ons huishoudelijk leven u zulk belang zouden kunnen inboezemen. Maar dit loont u al voor de moeite: te weten dat het alles niet van een leien dakje is gegaan en dat het een heele kiekenhistorie is geworden, die mij ten slotte voor den vrederechter heeft gebracht; alwaar ik mij over verschrikkelijke dingen heb moeten verantwoorden. Gij kunt u waarachtig niet inbeelden tot wat zoo'n geschiedenis al kan leiden; in welke moeilijke toestanden zij een mensch kan doen verzeilen; tot welke verbluffende bevindingen zij u kan brengen.

Door die broedhen ben ik bijna in 't gevang terechtgekomen, wat mij de nuchtere bedenking doet naar voren brengen dat een onnoozele broedhen machtiger is dan een minister wien men een barak vraagt. Maar dit moet ten slotte toch niemand verwonderen. Een minister handelt in wijsheid en verstand; wikt en weegt vooraleer een besluit te treffen, dat de faam en den naam van een gewoon burger in 't gedrang kan brengen. Een broedhen echter handelt gewoonweg als een kieken, een dom kieken. En dat brengt van alles teweeg.

Een broedhen heeft b.v. de pretentie een hok te moeten bezitten om haar kuikentjes ordentelijk te kunnen opvoeden, en wanneer zij dààr zoo kiekachtig, onder een kist, op haar nest eieren neergefokt zit en gij haar een schoteltje water en een handsvolletje graan toesteekt, dan klokt zij verwijtend

en verwaten: ‘hoe kunt gij kuikentjes gaan opkweken, als ze niet behoorlijk gehuisvest zijn? Wilt gij later eieren rapen, zorgt ten minste eerst voor een fatsoenlijk hoenderhok. Ik geef u een-en-twintig dagen om een hok te bouwen en hoor ik intusschentijd, u niet kloppen en hameren, dan zal ik van mijn nest weglopen, met het gevolg dat ge niets dan zwalpeieren zult vinden.’

Dat klokte ze, permantelijk, al van den eersten dag dat de pastoor's meid haar, - de broedhen natuurlijk, - voorzichtig op het nest eieren had te broeden gezet. 't Is eigenlijk mijn vrouw die deze kiekentaal het eerst en het duidelijkst had verstaan.

- ‘Tijl, zegde zij mij 's anderendaags, een broedhen onder een kist waarin al boven een gaatje geboord en al onder, op zijds, een openingske gemaakt is; 't is al iets, maar 't is niet voldoende. Toe, timmer maar algauw een hok in elkaar en zet dit hok te midden het perkje dàar, dat ge met ijzerdraad afspannen zult. Want komt ge niet op tijds gereed met dit alles, dan zult ge mogen kiezen tusschen twee zaken: ofwel de beestjes in 't nauw ophouden om ze te laten te kwiste gaan, ofwel ze laten rondlopen in den tuin en dan plukken we geen groensels!’

Een broedhen die aldus klokt, en een vrouw die op deze wijze u de nuchterste wijsheden voorsermoent, dat zijn twee factoren waar geen redelijk mensch aan wederstaan kan. Ge weet, dat ook de pastoor, reeds voordien, daarop mijn aandacht had gevestigd en als een broedhen, een vrouw en een pastoor het allemaal op een zelfde toontje voorzingen, dan moet het wel de waarheid zijn.

Ik loop echter de gebeurtenissen voor. Al deze zaken behooren thans al een drietal maanden tot het verleden en met een gerust gemoed en kalmen geest kan ik u nu het heele wondere verloop van die kiekengeschiedenis van den beginne af vertellen. Of zij eigenlijk 't vertellen waard is, weet ik niet; voor mij echter, is zij een bron geweest van allerhande opgedane zielservaringen; een gelegenheid om menschen en

karakters te leeren kennen en te ontleden; den grondslag waarop een heele frontgemeenschap is gebouwd te doorgronden en tot mijn schâ en schande, beschamend te ondervinden dat de oorlog wel steden en landerijen heeft omvergeschoten en omgewoeld, maar ten slotte de geestesgesteldheid van de samenleving niet heeft veranderd. De kleine misdadigers hangt men op, de groote laat men loopen.

't Spel begon eigenlijk al bij boer Vantlant, waar ik die beruchte uitgelezen broedeieren moest gaan halen. Volstrekte zekerheid betreffende den uitslag kon hij niet geven. Dat was niet alleenlijk een bewijs van gezonden zin, maar ook van rechtschapenheid. Hij zou echter, speciaal, zijn beste kunnen aanwenden om toch zoo weinig mogelijk slechte eieren te geven. Slecht in dien zin dat er haantjes zouden uitkippen. Toen heeft hij een mand eieren op de tafel geplaatst; een soort slinger, waaraan een gouden ring was gevestigd, ter hand genomen en dit tuig als een weegschaaltje opgehouden. Onder den ring plaatste hij een ei. Als 't dingetje van Noord naar Zuid over 't ei zou bewegen, mocht men aannemen dat het de kiem van een leghen bevatte; ging het echter weg en weder van Oost naar West, dan zat er een haantje onder de schaal.

'En als de ring niet verroert?' vroeg ik hem. 'Wel, dan is 't een zwalpei.' Zooals ge ziet, doodeenvoudig in schijn, in werkelijkheid een heele arbeid. Wel veertig eieren kwamen de proef onder den ring doorstaan. De leghennetjes in spe werden rechts en de haantjes links afgezonderd. Op de veertig malen werkte de slinger slechts een twintig malen in de goede richting. Ge moest echter scherp toekijken om de bewegingskes te bespeuren. En daar Vantlant, reeds een gedaagde man, niet zoo helder van gezicht meer was, maakte ik hem er attent op, dat hij wel eens zou kunnen missen. 'Ja, zeide hij, missen is menschelijk, niets is volmaakt op de wereld, maar ik bezit nog een vaste hand, en waar 't gezicht te kort schiet, helpt mij het gevoel, mijn vingers zijn sekuur.' Dat was ver van geruststellend te wezen. Zelfs een

vaste oude hand is aan bevingen onderhevig en wanneer mijn broedeieren in mijn mandje opgeborgen waren, kon ik de vrees niet wegweren dat de boei wellicht falikant zou uitvallen. Niets is onaangenamer dan, bij 't afhandelen van een zaak, een gevoel te moeten waarnemen, dat u instinctmatig zegt dat gij wel bedrogen uit 't avontuur zoudt kunnen komen.

Ik had al de deurklink vast, toen hij mij vroeg: ‘Hebt gij al een kiekenhok ineengetimmerd? Neen? Een goeie raad, 't Zal u veel tijd en moeite sparen. Langs de vaart, beneden den berm, zijn prachtige loopgraven aangelegd met weerszijden schoone houten vlaken om de aarde op te houden. Ge moet maar een tiental van die vlaken gaan uitdelven, om 't prachtigste kiekenhok ter wereld in mekaar te kunnen slaan. En wilt ge konijnen kweken, ge hoeft slechts het hok in twee kompartimentjes te verdeelen. Kom eens zien hoe wij dat aaneengeflanst hebben.’

Op de koer stonden er een zestal zulke hokjes; eenvoudig, maar praktisch. Al onder de konijntjes, al boven 't pluimgedierte.

- ‘We zouden ook graag een paar konijnennesten uitkweken.’

- ‘Wel, kom binnen een drietal weken, twee moertjes halen. Ik zal ze u bezorgen.’

In 't naar huis toegaan, moest ik al mijn aandacht bestendig vestigen op mijn eiermand, anders had ik wel kunnen varen zooals het meisje met den melkpot uit de fabel. 't Was dan ook met een zucht van ontlasting dat ik eindelijk de eieren veilig op de tafel kon uitpakken.

Toen is de pastoor's meid gekomen. Dat was rond valavond. Zij heeft de kluts eieren, onder een kist, op een groote ‘grasfakke’ schoon nevensen geplaatst en aan de moederlijke zorgen van de broedhen toevertrouwd.

- ‘En wacht maar niet langer meer met het hok ineen te timmeren. En bijzonderlijk opletten van nu en dan eens de hen buiten te lokken opdat ze haar nest niet zou... bevullen!’

- 'Zoo'n vaart moet het wel niet nemen. Ik heb daar bij boer Vantlant alles afgemuist en 'k weet waar ik aangepast materiaal kan vinden. En met die hen spelen we 't perfect klaar.'

't Was, twee, drie dagen lang, een heele beraadslaging om te weten waar we het hoenderperkje, met het hok middenin, best zouden inrichten, en toen trok ik op verovering van die houten vlaken. Een fatale dag in mijn leven!

Ik had er, na een paar uren van zwaren arbeid, al een viertal uitgedolven, toen ik plots bij een ademtje halen, daar boven op den berm, twee gendarmen bemerkte, die op mij en op die vier vlaken neerzagen met een blik, die niets goeds voorspelde. Ik moet u zeggen dat ik er eigenlijk niet geheel ordentelijk uitzag. Ik had me 'in 't lichte gezet'; en om in die vette aarde te woelen, een versleten broek, een paar blokken en een loshangend hemd aangetrokken.

- 'Hewel kameraad, wat steekt ge daar uit?'

- 'Wat een vraag! Ge ziet het toch wel. Houten vlaken om een kiekenhok te maken.'

- 'Jamaar, ge moet beleefd antwoorden, anders loopt het verkeerd met u uit. Kom eens boven en toon uw eenzelveidskaart.'

- 'Vraag me al wat ge wilt, maar 'n eenzelveidskaart heb ik niet bij mij. Die steekt in m'n andere kleederen. Gij ziet toch dat ik in werkerspak sta.'

- 'Gij moet altijd uw eenzelveidskaart bij u hebben. De wet.'

- 'De wet? Maar de wet zegt zoovele dingen die niet nageleefd worden.'

- 'Voor ons is de wet, de wet. Gij hebt dus uw identiteitsbewijs niet bij u?'

Ik begon kribbig te worden.

- 'Maar enfin! waarom moet ik het u tweemaal zeggen. En daarbij ik ben Tijn, daar uit de barak langs de baan. Als ik me niet bedrieg, dan hebt ge mij toch al gezien. Gij herinnert u wel de historie van die obussen?'

- 'Ja! Gij hebt ons daarmee last genoeg op den hals gehaald. Een heel rapport. En nu overtreedt ge nogmaals de wet.'

In mij begon de gedachte te rijpen, dat die kerels het op mij gemunt hadden en deze gelegenheid, als een buitenkansje, niet wilden laten ontglippen om zich, hoogerhands, te doen gelden.

- 'Die overtreding is spoedig goed gemaakt. Wilt gij mij naar huis vergezellen? 't Is maar een stapke ver.'

't Was verloren gepraat. Een gewoon mensch overreden is, op zichzelf, reeds een lastige zaak; maar een gendarm, dat is wat anders.

- 'Met u medegaan. Geen nood voor. Dat lijkt op omkoopertij. Wij kennen de wet; weten wat ons te doen staat en onze weg loopt langs een anderen kant uit.'

Ik weet niet, Mijnheer de minister, of gij reeds tegenover een gendarm hebt gestaan, die u van uit de hoogte - zoowel in figuurlijken als eigenlijken zin genomen - en in 't volle bewustzijn van zijn ambtelijke waardigheid, zegt te weten wat hem te doen staat, wanneer hij u naar uw identiteitskaart heeft gevraagd en dat gij dit stukje papier niet bij u hebt. Maar 't verwekt plots, in u, een gevoel dat uw tong en uw vuisten doet jeuken. Ik wist mij echter te bedwingen, en begon, haast onverschillig, voort mijn vlaken uit te delven terwijl ik hen verder, goeie reis toewenschte.

Dat deed ongetwijfeld de maat overloopen.

- 'Ge moet ons niet voor den aap houden, hoor!'

- 'God allemachtig! Ik u voor den aap houden! Waar haalt ge 't uit?'

- 'Gij hebt geen identiteitskaart, da's een. En met wiens toelating delft ge daar die vlaken uit? Rap antwoorden.'

Nu begon de zaak eigenlijk een onplezierige wending te nemen. Wat voerden die kerels in het schild en waar wilden zij heen met hun vragen?

- 'Pardon, maar gij wordt nogal opdringerig. Indien ik

u eens antwoordde dat het mijn zaken zijn en niet de uwe?’

- ‘Had het wel gedacht, besloot nu de overste. Ge zijt bezig met een andermans goed, in feite den eigendom van den Staat, te ontvreemden. Indien gij niet dadelijk naar huis toegaat, krijgt gij een dubbel proces-verbaal.’

Dat ging nu werkelijk over zijn hout.

- ‘Proces-verbaalt al wat ge wilt, maar ik doe voort.’

En met een nijdigen stoot sloeg ik mijn spade terug in de vette aarde.

- ‘t Zal u berouwen. Dat is ten slotte nog opstand tegen de wet.’

- ‘Al wel! Ga-je gang. Salut!’

Drie dagen nadien, op het oogenblik dat ik bezig was het hok, met het opgedolven materiaal, fatsoenlijk ineem te timmeren, kwam een bode mij een langwerpige stuk papier overhandigen waarop bovenaan, in groote letters, uitdagend het motto prijkte:

Pro-Justitia.

Wat moest dat beduiden? Toen las ik verder door:

‘Wij, ambtenaar van het Openbaar Ministerie bij de politierechtbank van het kanton, bevelen aan alle deurwaarders daartoe aanzocht zijnde, te dagvaarden:

Den genaamden Tijn... geboren den 14 Februari 18..., zoon van (hier volgde nu heel de stamboom van twee geslachten ver, met daarbij aanduiding van beroep en woning).

Beticht: A) van ten nadeele van den Staat of van bijzonderen eenige houten balken bedrieglijk te hebben ontvreemd of althans gepoogd te hebben te ontvreemden,

B) In dezelfde omstandigheden van tijd en plaats, niet drager te zijn van zijn eenzelvigheidskaart,

C) In dezelfde omstandigheden openbare ambtenaren in de uitoefening van hun opdracht beleedigd te hebben.

Ten einde te verschijnen ter zittingzaal van gezegde Rechtbank den ..... om gehoord en gevonnisd te worden rakende de feiten hem ten laste gelegd.’ - Dat was onderteekend door den ambtenaar van het openbaar ministerie.

Men spreekt dikwijls van een bomdie ontploft. Hewel, ik verzeker u, dat indien in onze onmiddellijke nabijheid een obus de lucht was ingevlogen; dit gebeuren ons niet zoozeer had verschrikt en beangstigd als dit nu het geval was. Denk maar eens even na! Bezielt zijn met de beste gevoelens om door 't aanleggen van een hoenderpark en 't inrichten van een konijnenkweek, in de mate van uw menschelijk vermogen aan de heropbeuring van het economisch leven mede te helpen; daarbij in de heiligste overtuiging verkeerend dat, door 't uitdelven van enkele loopgravenschutsels, gij niet alleenlijk den Staat het uitschrijven van een aanneming en 't uitgeven van een som gelds bespaart, maar tevens het loffelijk voorbeeld geeft dat zulke stukken hout voor nuttige doeleinden kunnen aangewend worden in plaats dat zij, gelijk wij het dagelijks zien gebeuren, met heele karrevrachten, zoowel door gendarmen als eenvoudige stervelingen, tot brandhout worden gekloven, - en zoo ineens uwe goede inzichten op zulke schandalige en wederrechtelijke wijze beloond te zien; is 't niet om uit uw vel te springen?

En uit mijn vel ben ik gesprongen. In den figuurlijken zin van 't woord genomen, natuurlijk! Tegen den bode heb ik gezegd: Groet van mijnentwege al de gendarmen ter wereld en zeg hen dat ze kunnen ontploffen. Wat van zijnentwege de nuchtere bemerking uitlokte, dat het wellicht beter ware, dat ikzelf mij met dit complimentje zou kunnen gelasten!

Na in een eerste driftige opwelling aldus mijn woede en gramschap gelucht en mijn gemoed ontlast te hebben; heb ik dan, in nijdige vastberadenheid, voortgearbeid aan 't in mekaar timmeren van mijn hoenderhok. Wij zouden eens zien wie er in die historie 't laatste woord zou spreken!

Een paar dagen nadien hebben wij, geburen ondereen, krijgsraad gehouden. Het besluit was, dat een goeie advokaat, in die zaak, best te pas zou kunnen komen en de pastoor troostte mij, leuk-weg, met te zeggen dat hij intusschentijd, zijn godgeleerde boeken eens zou openslaan, opdat ik tegen mijn naaste biecht zou weten in welke reeks van dood-

zonden ik mijn misdrijf zou kunnen rangschikken!

Inmiddels broedde de hen onverstoord maar voort. De meid van den pastoor had al, verschillende malen, een oogje komen werpen door 't luchtgaatje, boven in de broedkist geboord en ons verzekerd dat er een schoon nest kuikentjes zou uitkomen, want de broedhen nam haar taak ter harte en 'zat vast als een kei'.

Te gepasten dage was het onder de kist ineens een tjiepen van belang en moeder de hen klawierde rond lijk een zotte tol, om vrijen loop te hebben. Voorzichtig werd heel de kluts, kist en hen en kiekens, in 't perkje geschoven en aan het nieuwe leven werd ruimte en licht gegeven. Gij hadt dat moeten zien, heer Minister! De broedhen schudde, wel zes malen, haar lijf zoo hard dat de veeren in 't ronde stoven; begon in een haast-je-zeere een putje in den grond te scharten; wentelde zich daar twee-, driemaal om; sprong met een rrr-rrr-rrr terug op haar pooten; sloeg 't stof en de vermuftheid van 't langdurig zitten, met wijde vlerken van zich af; begon dan, klokkend, met haar nest kuikentjes rond te kuieren. De kleuters stonden reeds, met een handvolleke fijn gekruimeld brood, gereed om 't eerste maal te geven; strooiden het rond roepende: tjiép-tjiép-tjiép, wat de hen en de beestjes deed opfladderen, als uitgelaten van pret. 't Was waarlijk een welgelukt broedsel te noemen. Veertien wattige, wit-gele vlokjes leven dartelden lustig rond, vlogen van her naar der, haptten permantelijk al naar een vlieg, die glanzend voorbijkringde. Heel het jonge nakomelingschap van de geburen kwam dit levenswonder bekijken.

't Kostte de eerste avonden wat moeite, om 't heele gezin, langs het effen ladderje, in 't bovenste compartimentje van 't nieuwe hok bijeen te krijgen, maar een paar dagen later lag die zaak ook al schoon in de plooiën.

Om onze boerderij volledig te hebben, moesten we nu op onze konijnen beginnen te denken. Maar boer Vantlant was ons voor. Hijzelf bracht ons de twee fokdiertjes, in een korfje, thuis. 'k Ben er dadelijk mede naar de pastorij gegaan. De

meid vond ze goed en gezond. Maar vooraleer hen bij den bok te doen, hield zij nauwkeurig inspectie. Gij kunt 't nooit weten, zou Shaw zeggen. Voor ingewijden is het reeds een heel vraagstuk, bij jonge konijntjes 't geslacht te kunnen vaststellen. Wat moet het dan zijn voor beginnelingen! En om alle gevechten tusschen twee konijnen van 't zelfde geslacht te vermijden, oordeelde de meid het wijselijk eerst de slachtoffers te inspecteeren. Zij neep de diertjes tusschen de lenden, hield ze omhoog, en blies dan 't donzig vel open. 't Eerste kreeg ik in mijn korfje terug met de nuchtere bedenking: 'Tijl, 'k wist niet dat gij u zelf zoo kinderachtig bij den bok zoudt laten zetten. Zeg aan uwe vrouw, dat er hier geen mirakels kunnen gebeuren. 't Beste zal zijn het beestje in den pot te steken. Orië zit er niet in.'

Dat was een eerste tegenvaller. Wij hebben echter van de nood een deugd gemaakt en, den goeien raad van de meid volgend, ons den Zondag daarna, een extranoemaal met dit konijntje veroorloofd. 't Schijnt echter, dat in de wereld, een geluk of een ongeluk nooit alleen komt. Dat ondervonden wij weldra persoonlijk met dat ander konijn. De kleuters wilden het maar aldoor voedsel geven, zonder mate en zonder oordeelkundige keuze. Wat was er voor hen plezieriger dan door het traliedraadje het beestje te doen peuzelen aan een koolblad, of een handvol gras? Maar, al dat groen heeft plots, een nadeeligen invloed op 't gestel en 't ingewand van het dier uitgeoefend en op een morgen lag het, met uitgerokken pooten en onziende haarstreuveling, dood in zijn hok. Dat was nu werkelijk een tegenvaller. Wij hebben dat kadaverke in een diep putje onder de aarde gestoken, en op den raad van Nele, voorloopig den konijnenteelt stopgezet.

Aan de kuikentjes echter beleefden wij veel plezier. En het vooruitzicht, dat wij, te wintertijde, eieren met de vleet zouden rapen, deed grootendeels de konijnenmislukking vergeten.

Al die opeenvolgende gebeurtenissen hadden wellicht, ten

slotte, mij de zaak van 't proces uit het oog doen verliezen; maar dit stuk ambtelijk papier, dat ik achter een kandelaarke op den schoorsteen had geplaatst, was dáár steeds als een bestendige vermaning aanwezig. 't Begon tijd te worden, om nu ook die aangelegenheid aan te pakken en uit de voeten te maken. Zooveel te meer omdat de dag naderde om ter vierschaar te verschijnen. En hadden wij, in den beginne, die zaak niet al te tragisch opgevat, toch was door kalme overweging, geleidelijk het gedacht in mij gerijpt dat het wel eens misloopen kon. Misloopen in dien zin, dat ik wellicht tot uitboeting en straf enkele dagen gevang kon oploopen. En later, uw leven lang, zouden de menschen dan de kinders nagewezen hebben, omdat hun vader als een vulgaire boef was veroordeeld geworden.

Want precies zooals het nieuws dat ik door uw toedoen een barak had losgekregen, als een vuurtje de puinstad had doorloopen; zoo ook was die dagvaarding pro-Justitia, de stad door gekend geworden en maakte ze 't voorwerp uit van alle gesprekken. Gij moet immers even nadenken dat negentig procent der teruggekeerde vluchtelingen zich aan zulk euvel hadden plichtig gemaakt; en iedereen was natuurlijk benieuwd te weten of ik alleen de zondebok in 't spel zou wezen. Na wikken en wegen heb ik dan ook, op zekeren dag, mijn beste kleederen aangetrokken om den advokaat in de stad te gaan vinden. Die advokaat was de God de Vader van het driemanschap, dat verschillende malen reeds de geteisterden was komen toespreken. Waarom ik God de Vader boven de twee andere verkoos? Om vele redenen. Eerst en vooral, omdat men met een gezapig man best kan praten; vervolgens omdat hij het dichtste bij woonde; maar ten slotte vooral omdat de vrederechter ook al een man van jaren was geworden en dat God de Vader, naar 't zeggen van den pastoor, bij dien vrederechter een voetje voor had. Zij kenden elkander, reeds van jaren vóór den oorlog, en mondsgemeen ging toen al de roep dat van de tien gedingen die God de Vader pleitte, hij er steeds acht op een goed blaadje mocht

schrijven.

Advokaat Lip; zoo heette God de Vader; onthaalde mij op zeer vriendelijke wijze. Hij las het stuk papier. 't Moest zijn dat hij de zaak nogal gewichtig, of ingewikkeld vood, want bij de lezing fronste hij zijn dikke wenkbrauwen en kamde duchtig met zijn hand in zijn baard.

- 'Da's meer dan een gewone politiezaak, meende hij. Wat is er allemaal gebeurd?'

De heele geschiedenis moest ik van naald tot draad herhalen. Hij monkelde als ik hem in een kleurig tafereeltje mijn dwangarbeid dààr onder dien berm vertelde; kon, ten slotte, zijn lachlust niet bedwingen.

- 'Wij zullen aan dat ding nog plezier beleven, besloot hij. Wees gerust. Trek er u niets van aan, zeg tegen niemand iets. Ik zal u op 't vredegerecht aantreffen, een half uurtje voor de zitting. 't Roept om wraak de menschen met zulke prul te koejonneeren, waar we overal in klaarlichten dag, den Staat zien bestelen door groot en klein, zonder dat er een haantje over kraait.'

Ik moet u niet zeggen dat dit onderhoud mij een ferme riem onder het hart legde. Blijgezind kwam ik dan ook thuis en in de dagen die verlieden tusschen dit bezoek en de zitting heb ik al schuifelen mijn bezigheden gedaan: mijn kuikentjes verzorgd; mijn kiekenhok in een groen laagje verf geschilderd; mijn hoveniering in orde gebracht; kortom mijn barak en de omgeving er van in een net en zindelijk kleedje gestoken.

Op den gestelden dag liep de gerechtszaal vol. Al mijn geburen waren opgekomen. Tientallen andere teruggekeerde vluchtelingen waren ook aanwezig. Zij wilden nu eens God de Vader hooren pleiten in een zaak die iedereen, min of meer, aanbelangde. De wereld is een rare parochie. Wie het had uitgebeeld dat die advokaat zou komen, weet ik niet

De zitting werd gehouden in een ruime barak. Vooraan in de zaal zat, achter een lange tafel, de kort ineengestuite gestalte van den ouden vrederechter. Die droeg ook een baard,

net als God de Vader. Voelen de mannen die eerbiedwaardige baarden dragen zich wellicht instinctmatig tot elkander aangetrokken? In alle geval de advocaat en de rechter knikten elkander vriendelijk tegen. De rechter verontschuldigde zich, eerst nog een paar kleine zaken af te handelen, vooraleer mijn geding op te roepen en vroeg of God de Vader hiermede akkoord ging. Was hij tegenover mijn advocaat de liefalligheid in persoon, tegenover de andere ‘kwaaddoeners’ die ‘op 't bankske’ moesten verschijnen, stelde hij zich heel streng aan. Die hadden werkelijk niets in de pap te brokken.

Met luide stem riep een drukdoende gerechtsdienaar een paar namen af. Ik zag Pietje de Palingvisscher bevend en gebogen, zijn klak tusschen de handen draaiend, naar voren treden; en uit een zijdeur verscheen, waarachtig, dezelfde gendarm die mij verbaliseerde.

- ‘Hewel Pietje, ge zijt gepakt geweest omdat gij uw eenzelvighedskaart niet bij u hadt? En gij hebt dan nog een valschen naam opgegeven om 't gerecht op een dwaalspoor te brengen?... Een oogenblikje, Pietje, laat eerst de gendarm spreken.’

Die stond al in militaire houding vóór de tafel. De rechter stak zijn hand omhoog. Automatisch ging de rechterhand van den gendarm ook in de hoogte.

- ‘Ik zweer de waarheid, niets dan... en de rest ging in een brabbeling verloren. Leg ons de zaak uit, gendarm.’

't Was een heele litanie beschuldigingen die Pietje, van schrik voor de gevolgen, deed ineenkrimpen.

- ‘Wat hebt gij daarop te antwoorden, Pietje?’

- ‘Maar, mijnheer de rechter, 't is allemaal anders gegaan. Die gendarm verdraait een beetje de waarheid.’

- ‘Een gendarm kan de waarheid niet verdraaien. Ge moet dat goed in uw hoofd prenten tot dat ge nog eens in zulk geval komt te staan. Ik spreek u vrij voor den valschen naam, maar geef u vijf frank boete voor de eenzelvighedskaart.’

Een echt Salomonsoordeel!

- ‘Maar mijnheer de rechter, ze kennen mij toch allemaal. Dat stuk papier zal mij toch niet van lijf doen veranderen.’

- ‘Er is hier geen kwestie van kennen of niet kennen, er is hier kwestie van in regel te zijn met de wet.’

- ‘Maar...’

- ‘Niet te maren. Zwijgt of ge krijgt er nog vijf frank bij. De zaak Tijn! Tijn ga daar zitten voor mij. Gij hebt een advocaat? Die zal spreken in uw naam. Gij kunt zwijgen.’

Gelukkig voor mij! Wat zou ik anders, te oordeelen naar wat Pietje kreeg, voor mijn rekening toebedeeld zijn geworden!

Weer ging de hand in de hoogte. De hand van den gendarm, die ter plaatse blijven staan was, volgde 't voorbeeld; 't klonk nogmaals: ‘Ik zweer... ik zweer...’, de rechter trachtte in zijn zetel een gemakkelijke houding te vinden, plooiden zijn bovenlijf en zijn hoofd achterwaarts, streefde zijn baard.

- ‘Maître, ge weet onder welke betichtingen uw klant staat. Wat hebt gij daartegen in te brengen. Vous avez la parole.’

Ik keek ter sluiks overhoeks naar den ‘maître’. Hij stond er op zijn gemak, achter een klein lessenaarke, waarop hij een bundel papieren had opengespreid.

‘Als ik hier het woord neem, begon hij, dan is het omdat mijn geweten, mijn geweten van dertig jaar balieschap, wat beduidt dat jarenlange ervaring de beste toetssteen is om de waarheid te achterhalen, omdat mijn geweten, zeg ik, luidop roept dat hier een rechterlijke dwaling zou kunnen gebeuren op grond van onjuist weergegeven feiten, van valsche voorstellingen en van onrechtvaardige gevolgtrekkingen. Ik zou kunnen, heer rechter, het onbenullige feitje van die eenzelveheidskaart, misprijzend, links laten liggen. Wie immers onder ons heeft al niet eens in zijn leven een politiestraf opgelopen? Tot zelfs onze koning Leopold II, naar 't schijnt, had zulk nietigheidje op zijn levensboekje staan.

En als die gestreng gendarm hiermede denkt een bende arme tobbers den duivel aan te doen, of een striep meer op de mouw van zijn frak te winnen, dan mag hij 't weten dat al die luidjes aldus, in zeer treffelijk gezelschap zijn verzeild. Wij hebben het recht niet, iedereen naar zijn eenzelveidskaart te vragen, maar ik verwed één tegen tien dat mijnheer de gendarm daàr, zonder twijfel, dat stukje papier niet bij zich heeft. Ho! ik weet wel, dat hij verzet zal aantekenen en wijzen op zijn kostuum, wat voor hem zooveel is als een eenzelveidskaart, maar dat hij niet vergete que l'habit ne fait pas le moine en dat hij een dezer dagen, in gewoon burgerskostuum wellicht ook naar zijn papieren zal gevraagd worden. En 't ware te hopen dat hij ook eens, te dezer gelegenheid, bij de lurven zou gevat worden en boeten voor een vergetelheid die bij hem een gewoonte is geworden. Zulke vergetelheid zou een harde straf vergen. Maar voor de menschen die hier voor ditzelfde feitje terecht staan is het heel wat anders. Die menschen weten dat ze dit papier moeten bezitten; maar ze weten ook dat ze het kunnen verliezen, bijzonderlijk als ze een werk verrichten dat tot hun dagelijksche bezigheden niet behoort; dat van hen herhaalde lichaamsbuigingen vergt en dat alzoo oorzaak kan wezen van het verlies. Dit is trouwens het geval met mijn klant... Hij heeft zijn eenzelveidskaart heel weigerlijk thuis gelaten. Deed hij zulks om de wet te overtreden? Ver van daar. Integendeel. Hij handelde uit voorzichtigheid en om in den geest der wet te blijven. Gij kijkt verbaasd op, mijnheer de rechter, maar dat is de zuivere waarheid. Er bestonden negen kansen op tien dat Tijn, gedurende zijn arbeid, dit stuk uit zijn vestzak zou verloren hebben. Die droeve gebeurlijkheid heeft hij willen vermijden. Het feit is daar dat hij wijselijk handelde. Wie uit voorzichtigheid handelt is een wijs man te noemen en een wijs man verdient de waardeering van eenieder, zelf van een gendarm...'

- 'Pardon, dat ik u onderbreek, meester, maar het feit! Uw klant loochent toch het feit niet?'

- 'Loochene, mijnheer de rechter, ver vandaar. Hij mag er integendeel fier op zijn. Als ik mij niet bedrieg, dan zegt de wet dat hij moet in 't bezit zijn van een eenzelveidskaart. Maar hij was in 't bezit er van. Want het begrip: bezitten wil toch niet zeggen, dat hij tot zell in zijn bed, die kaart zou moeten bij zich hebben. Wij allemaal bezitten veel zaken die we nooit bij ons dragen. Wil zulks hierom zeggen dat die zaken ons niet toebehooren? Het is feitelijk kinderachtig door zulke gendarmenmanieren de goede faam en naam van treffelijke burgers, die vier jaar lang met een paspoortje op hun buik in ballingschap hebben moeten loopen, hier in eigen land, in opspraak te brengen.'

- 'Gaat u ook zoo lang pleiten over de twee andere betichtingen? Ge zegdet nochtans heel kort te zullen zijn.'

- 'Verontschuldig me, mijnheer de rechter, maar de verontwaardiging van mijn gemoed heeft me te pakken gekregen.'

En waarlijk, dit was hem aan te zien. Krampachtig hield hij de boorden van het lessenaarke, tusschen zijn handen gevat, als wilde hij hierdoor te kennen geven, dat hij anders wellicht ongelukken zou hebben gedaan. Hij had zijn bovenlijf wat vooruitgebogen en zijn hoofd stak als een stormram vooruit. Zijn oogen blonken en zijn baard beefde. En ik die dacht dat die man de gezapigheid in persoon was! Maar toen besepte ik ook zoo wel, dat de waarheid dienen een heilige zaak is; en dat haar verdedigen, iemand, noodzakelijkerwijze, in vervoering moest brengen. Ik zag met ontzag en vereering naar dien man op. De rechter zelf scheen denzelfden indruk ondergaan te hebben want hij knikte instemmend. Toen zegde hij:

- 'Ge weet meester, dat we hier sinds zoovele jaren uw groot talent waardeeren en graag aanhooren. Maar indien gij moogt pleiten, dan moet ik toch oordeelen!'

- 'Ongetwijfeld; en wij weten insgelijks dat uw oordeel steeds wijs en rechtvaardig is. Ook in deze zaak verwacht ik vol vertrouwen, na mijn uiteenzetting, uw rechtvaardig von-

nis. Ge moet immers goed begrijpen dat de twee volgende betichtingen die op mijn klant wegen, slechts het gevolg zijn geweest van dit eerste onbenullig feitje. Had Tijl zijn eenzelveidskaart kunnen toonen, dan was er nooit spraak geweest van diefstal of ontvreemding ten nadeele van den Staat, noch van beledigingen eener gendarmachtige waardigheid. Immers iemand betichten van ontvreemding en hem als een vulgaire boef op 't bankske laten komen, onder de beschuldiging diefstal te hebben gepleegd, dat is een heel erge zaak. Als ik dien gendarm iets aanraden mag, 't is van in 't vervolg in zulke aangelegenheden met meer voorzichtigheid te werk te gaan. Ho! we weten het al dertig jaar, dat een gendarm geen genade kent. Maar de wet is ook zonder genade! Met welk recht, komt die man hier beweren, dat er ontvreemding ten nadeele van den Staat is gepleegd? Gij, zoowel als ik, mijnheer de rechter, hebt jaren en jaren moeten studeeren om de kennis te verwerven “het dijn van het mijn” te kunnen onderscheiden. Een jarenlange baliepraktijk heeft in mij nog de meening versterkt, dat zulke zaken zonder vooroordeel moeten worden onder de oogen gezien. Het gaat hier immers om een feit dat op patente wijze een diefstal kan bekrachtigen of beteekenen. En daar komt een gendarm bouden stoutweg zeggen, dat Tijl zich aan ontvreemding van staatseigendom, heeft plichtig gemaakt. 't Gebeurde in klaarlichten dag, terwijl Tijl, in schuimend zweet zijn lijf afsloofde, om een paar houten schutten door vlechtwerk van ijzerdraad aan mekaar vastgemaakt, uit een vettigen kleiachtigen grond te delven. Een verheler of ontvreemder werkt niet in 't aanschijn van de wereld; een dief zoekt de duisternis; en omdat de misdadigers in de duisternis werken, worden er zoo weinig op heeterdaad betrapt. Dat weten de gendarmen trouwens best...'

- 'Maître, laat de gendarmen buiten de zaak, blijf bij het feit, als ik u verzoeken mag'; onderbrak de rechter.

- 'Maar met uw oorlof, heer rechter, ik blijf bij 't feit; want indien de gendarmen er buiten waren gebleven, dan zou

Tijl hier niet zitten en zou er niets zijn gebeurd. - Die gendarmen kwamen dus daar te naargange en van 't oogenblik dat zij Tijl zagen, kwam bij hen de gedachte: hem te duivevelen, als van zelf op. Ge moet weten, zij hadden een paar maanden voordien een heel rapport te slikken gekregen, omdat ze geen weg wisten met twee gevaarlijke obussen. Die geschiedenis kent ge toch, Heer rechter, want we lazen ze allemaal in een blad. Hun speurzin - want om treffelijke mensen in de doeken te zetten, bezitten ze speurzin - zei hun dat hier een slag te doen was. Tijl stond daar in z'n hemdsmouwen, zonder vest aan, lijvelijk dwangarbeid te verrichten. Die man kon onmogelijk dit kostbaar stukje papier, waarop zijn burgerschap vermeld staat, bij zich hebben. En dat is het voorwendsel en de oorzaak geweest. Ik vraag me echter af op grond van welk rechtsprinciep zij hem hier beschuldigen van ontvreemding van staatseigendom en dan nog op bedrieglijke wijze? Dat staat toch op de dagvaarding. Een hoogleeraar in de rechtswetenschappen zou zich in onderhavig geval, na maandenlange studie, zoo beslist niet durven uitspreken. Want als we de zaak op den keper beschouwen, dan komen we, onvermijdelijk, op internationaal gebied terecht, en ge zult toch moeten bekennen dat een gendarm, hoe pedant hij ook moge zijn, onmogelijk een autoriteit in internationale rechtsgeleerdheid kan wezen. Ware 't zoo, dan zouden wij, - die toch de pretentie mogen hebben van wetten iets af te weten, - juist gelijk de Hoogepriesters, onze kleederen mogen openscheuren en uitroepen: Hij heeft gelasterd.'

God de Vader haalde hier een adempje. Ik zag hem van onder zijn donkere wenkbrauwen loeren, om na te gaan, welke reactie zijn betoog op den rechter maakte. Deze scheen er danig belang in te stellen, en 't geval koddig te vinden, want hij lachte monkelend in zijn baard. De gendarm, daarentegen, moest zich heel erg op zijn ongemak gevoelen; want zijn roodachtig wezen was bleek uitgeslagen onder dien vloed van sarcastische pijlen, die op hem kwamen gevlogen.

Ikzelf begon mij af te vragen, waar mijn raadsman naartoe wilde. Met de internationale rechtswetenschap uitpakken, om het uitdelven van een paar houten staken te rechtvaardigen! 't Was meer dan interssant. Het gehoor scheen insgelijks de ontwikkeling van het geding met spanning te volgen. Het was muisstil in de zaal.

- 'Ik wil er u eerst en vooral opmerkzaam op maken, vervolgde mijn raadsman nu, dat er hier geen spraak van balken kan zijn. Ik ben ter plaatse zelf een onderzoek gaan doen; en heb in geheel de loopgrachtenbeschutting, langsheen den barm, geen enkele balk kunnen ontdekken. Het zwaarste en dikste stuk hout is van het slag van een spanning. De gendarm heeft dus met bedrieglijk inzicht gehandeld waar hij balken vermeldt. Die bezwarende omstandigheid er bij gesleurd om de mogelijke straf gevoeliger te maken. Balken kosten franken, spanningen kosten centen per meter. Een gendarm zou moeten weten dat zulks van groot belang is. Een gendarm moet leeren onderscheiden...'

Kreeg de gendarm nu plotseling een bevestiging van zelfverweer, of was hij zijn zenuwen niet meer meester? Hij wierp zijn armen in de lucht, trad een paar stappen nader de raadstafel en vroeg het woord.

- 'Voor 't oogenblik is de advokaat aan 't pleiten. Meester, ge moet dien gerechtsdienaer, zoo ongenadig niet aftakelen.'

- 'Maar ik takel niemand af, Heer rechter. Ik zeg alleen de waarheid en die gendarmachtige gramschap is het sprekend bewijs er van. Immers wie zich kwaad maakt heeft altijd ongelijk, bekent zijn schuld.'

Hij beklemtoonde: 'bekent zijn schuld' en, vervolgde hij, 'een gendarm die schuld bekent, moet heel erg mispikkeld hebben. - Nu pak ik den grond der zaak aan. Vooraleer die spanningen daar, tegen dien barm terechtwamen, behoorden ze tot sparreboomen die in Noorwegen en Zweden hun stekelige naaldenkruinen in de noorderwinden wiegden. Ze werden uit- of afgehakt en van dikten gezaagd. Die

stukken kwamen, ergens in Frankrijk, in een groote zagerij terecht, waar ze ten slotte hun bepaalden vorm kregen. Op auto's van het Fransche leger werden ze naar hier vervoerd; door Fransche handen in den grond geplant om Fransche soldaten een borstwering te bezorgen. Ik spreek met kennis van zaken, Heer rechter. Gedurende den oorlog was de stad, steeds elf maanden op één jaar, onder Fransche bezetting en naar ingewonnen inlichtingen, hebben op de plaats waar die beruchte barm ligt, gedurende heel den oorlog Fransche troepen gelegerd. Deswege kan de Belgische Staat, op die schamele stukken hout, geen aanspraak maken of eigendomsrecht doen gelden. Er is echter meer. Die houten schutten werden op een privaten eigendom in den grond geplant. Uit de stukken, die ik de eer had, Heer rechter, U mede te deelen, blijkt duidelijk dat het land waarin de loopgracht werd gegraven, toebehoort aan bijzonderen. En al hetgeen dat groeit, dat paal- en zatevast is op dien grond is, door dit feit zelf, bezit van den eigenaar. En nu vraag ik u in gemoede, Heer rechter, met welk recht en in welke hoedanigheid komt die gendarm hier optreden? Noch van internationale, noch van bijzondere zijde heeft hij opdracht gekregen. Hij is dus zijn bevoegdheid te buiten gegaan. Ten slotte, en dat is nu het schoonste van de zaak, Tijn had het recht die schutten weg te nemen, want hier is de toelating van den eigenaar van het stuk land.'

Triomfantelijk stak hij een papier in de hoogte. Maar de rechter betrouwde wellicht 't zaakje niet, want hij vroeg dit stuk te mogen inzien. Daarin had hij trouwens gelijk, want ikzelf wist noch van zulke toelating, noch van den eigenaar iets af. Hoe was God de Vader aan dit stuk geraakt? Mysterie of advocatenknepen? Er werd nu, enkele oogenblikken tusschen rechter, advocaat en gendarm gepalaberd. Toen kwam advocaat Lip terug vóór zijn lessenaarke staan.

- 'Uit het stuk, dat ik u heb voorgelegd, Heer rechter, vervolgde hij nu, zult ge ongetwijfeld de gevolgtrekking maken dat de gendarm hier met een lichtzinnige voortvarendheid

is te werk gegaan. Ik zou hem zelf van verzuim in 't waarnemen van zijn plichten kunnen betichten. Immers, terwijl hij aldus, noodeloos, zijn tijd en het papier van den Staat verspeelde of bemorste, kon hij tal van andere katten gegeeseld hebben. Op zijn wandeltochten kon hij immers, dagelijksche ontvreemdingen vaststellen waarover niet den minsten twijfel bestaat; en die, mijn inziens, een oneindig grooter bedrag daarstellen dan de waarde van een paar half rotte spanningen. Het is toch algemeen bekend, dat men hier en elders niet alleenlijk het geld met hamers breekt; maar dat de Staat dagelijks door roberijen allerhande voor duizenden en nog duizenden frank benadeelgd wordt. Zou het werkelijk de moeite niet loonen eens, al ware 't maar een dagje, toezicht te gaan uitoefenen op wat b.v. op de groote werken gebeurt, die met een "contrat américain", werden ondernomen? Ge weet toch wel wat een "contrat américain" is? De Staat geeft aan een aannemer een werk in uitvoering. Niet voor een bepaald bedrag, maar op bordereel. Dat wil zeggen dat de aannemer een zeker procent trekt op al hetgeen hij aankoopt zooals materiaal en benodigheden die zoogezegd onontbeerlijk zijn om 't werk uit te voeren; ook een zelfde procent op al de loonen die moeten uitbetaald. Verlies lijden is dus uitgesloten. Welnu, die aannemer heeft er alle belang bij, om het tiendubbele aan te koopen van wat noodig is en om honderd handen te werk te stellen, waar er feitelijk maar vijf gevegd zijn. Hoe meer hij verteert, hoe grooter percentage. Gaat eens naar de sassen en sluizen, mijnheer de Gendarm. Ha! Die beruchte sassen en sluizen, die in October 1914 de redding voor 't land brachten! Na den oorlog heeft men eerst ondervonden dat ze onontbeerlijk waren om de streek te beveiligen tegen een nieuwe overstroming. Men heeft er dan ook dadelijk werk van gemaakt, om ze terug op te bouwen. Maar 't scheen dat geen enkele firma die heropbouwning op zich durfde nemen. Dan heeft de Staat maar zelf een aannemer aangeduid en gezegd: Bouwt maar op, er is, op alle uitgaven die gij maakt, tien procent voor u te

verdienen. 't Begon met het plaatsen van een overgroote barak, waar op zekeren dag, een heele karavaan dagbladschrijvers en waardigheidbekleeders hun voeten onder tafel kwamen steken; waar fijne wijnen naar binnen en vloedden welsprekendheid over de hoofden werden gegoten. 's Anderendaags hebben de bladen de loftrompet gestoken over dit reusachtig werk; maar niemand heeft ooit iets over de uitgaven en voorwaarden van aanbesteding vernomen. Ze zijn daar nu al meer dan een jaar doende, millioenen zijn opgeslorpt geworden en geen enkel gendarm weet wat er daar gebeurde of aan 't gebeuren is. Gaat dagelijks naar die sassen, mijnheer de gendarm. Daar zult ge talrijke heimachines, drijvende vloten, zuigers, electrisch gedreven kranen zien die stillekens aan verroesten; daar zult ge bergen bouwmatetaterialen zien staan, die doelloos in een afgrond zonder bodem worden gegooid; daar zult ge circa duizend arbeidershanden op één dag een paar schuppen aarde op een decauvillewagentje zien laden. Is dat den Staat bestelen of niet? Is dat ten slotte geen ontvreemding van andersmans goed; in feite het goed van iedereen onder ons, vermits wij de gemeenschap vormen die 't al zal betalen? Zou het niet interessanter wezen die hooge oomes hier op 't bankske te brengen, in plaats van dien armen duivel van Tijn, die, in 't zweet zijns aanschijns, enkele houten schutten uitdelft om er mede een kiekenhok ineen te timmeren; en door 't aanleggen van een hoendepark niet alleenlijk zorgt voor het onderhoud van zijn groot kroost; maar zich ook te nutte wil stellen van de heele samenleving? Vergeet immers niet, dat door het voortbrengen van levensmiddelen, hij den strijd aanbindt om de schaarschte aan voedsel en de duurte van den levensstandaard te bekampen en te weren!

Gaat eens naar dat vaartje dààr, mijnheer de gendarm. Het krinkelt zijn stille water, bedekt met groen riet, hier op enkde stappen van ons, uit het polderland naar de monding van den stroom toe. Dit vaartje lag, vóór den oorlog, even buiten de stadsomheining. Nu willen de urbanisatiemannen

dit vaartje binnen de omheining brengen. Men wil het station over het vaartje opbouwen. Maar om een station te bereiken, moet er een brug liggen, waarover de treinen kunnen rollen; moet die brug dus gebouwd worden. Maar juist het leggen van die brug is haast een onoverbrugbare moeilijkheid gebleken. Zij heeft aanleiding gegeven tot geldverspilling in 't groot en materialenontvreemdingen bij de vleet. Ingenieurs zijn gekomen om peilingen te doen. Vakmannen van een ander ministerie vonden die peilingen niet sekuur; gingen op een andere plaats hun kunde en kunst beproeven. De eerste ingenieurs haalden, aanvankelijk, hun slag thuis. Op hun aanduidingen is men begonnen de brug te maken. Ze stond er nog niet half, of men ondervond dat het misloopen was. De tweede reeks ingenieurs heeft een nieuwe brug op de door hen aangeduide plaats in aanmaak gebracht. De materialen van de eerste brug zijn in de oneindige ruimte als weggetooverd geworden. Ze konden immers voor de tweede brug niet dienen. Die tweede brug kwam er. Zij bleek stevig genoeg want een treintje stoomde er over. Maar nu ondervond een derde reeks ingenieurs dat het treintje zijn zwaai niet kon nemen om 't station te bereiken. Daar zouden, door ontsparing, groote ongelukken kunnen gebeuren. Men is dan ten slotte tot de overtuiging gekomen dat, met een brug te plaatsen midden de eerste en de tweede, men denklijk de goede richting zou gevonden hebben. In medio virtus, Heer rechter. Men heeft die tweede brug dan moeten afbreken; en om, in 't aanschijn van de wereld, de poverheid van hun onkunde nlet te laten uitschijnen, hebben de bevoegde diensten alle afgezaagde kepers en balken, op stapeltjes doen leggen midden een boschje kreupelhout. Die kostelijke kepers en balken hebben de een na de andere voeten gekregen en zijn, als ik de vergelijking verder doordrijven mag, op hun sokken, de stad en den omtrek ingewandeld; waar ze zich ten dienste hebben gesteld van noodlijdende menschen, die een stut zochten om een wankelende barak te steunen. Een bestemming die ten slotte nog de beste was. En alles wat te zwaar was

om op eigen beenen de schande van een mislukte onderneming te ontkomen, heeft men stillekens op groote vrachtwagens geladen, die een onbekende bestemming zijn ingegaan. Dunkt u niet...?’

- ‘Het dunkt me, meester, onderbrak hier de rechter, dat ge afwijkt van de zaak en een vaartje wilt nemen in de politiek. Ik mag met dulden, dat hiervoor bruggen worden gebruikt.’

- ‘Neen, Mijnheer de rechter, wedervoer onverstoord God de Vader, ik pleit. Dunkt u niet dat in deze gevallen er gelegenheid genoeg geboden werd, om, zonder op internationaal gebied misstappen te begaan en eerlijke lieden in 't gedrang te brengen, hier de belangen van den Staat op voorbeeldige wijze te behartigen? Ik zou nog honderden gevallen van dien aard kunnen aanhalen. Ik beperk mij echter bij die twee, omdat ze op de meest besliste wijze aantoonen, in welke richting de edele en gestrenge gendarmen hun stappen moeten wenden, om hun proces-verbalenboekje niet zuiver en onbevlekt te laten. En om te sluiten moet ik nu nog de derde betichting: belediging van openbare ambtenaars te niet doen. Heer Rechter, bezie me dàar dien beleediger Tijn. Hij zit er al twintig minuten braafjes op zijn stoel. Geeft zijn gansche houding niet te kennen dat hij de verduldigheid in persoon is en de verdraagzaamheid in pacht heeft? Dat hij geen vlieg zou kwaad doen, weet iedereen en dat hij de beleefdste mensch ter wereld is, zou hier door den minister zelf, op aanzoek, dadelijk betuigd worden. Ja! door den minister zelf! Dat moet u niet verwonderen, Heer rechter, als ge zult vernemen dat, na een zeer beleefden brief te hebben geschreven, hij door toedoen van den minister, zoo maar ipso facto, een barak heeft gekregen, waar anderen maanden en maanden er op moesten wachten. En hij die een ministervriend is, zal toch nooit een gendarm beledigen. Dat ware vernederend voor zijn waardigheid, en onfatsoenlijk voor zijn persoon. Een dertigjarige ondervinding heeft ons, advokaten, geleerd dat gendarmen steeds beledigingen voor liefalligheden en liefal-

ligheden voor beledigingen aanzien. Het is...?’

- ‘Pardon, maître, is het misschien om die reden, dat ge er thans behagen in schept, den gendarm zoo op den rooster te leggen?’

- ‘Inderdaad, Heer rechter, maar 't is een feit dat niet te loochenen valt. 't Is trouwens het ken- en hoofdmerk van een ten uiterste gedreven beroepsdeformatie. Wanneer men zich tegenover zulke gerechtsdienaars bevindt, zou men steeds de spreuk van 't Heilig Schrift moeten indachtig wezen: nl. zeven maal zijn tong in zijn mond ronddraaien vooraleer een woord uit te spreken. Doet men dat niet, dan is men zeker een flater te begaan en door die eerbiedwaardige bewaarders van de rechtskundige beleefdheid op het zwart blaadje gebracht te worden. Van 't oogenblik dat die bewakers der orde in de wettelijke voorschriften van een land ingeschakeld werden, is het monsgemeen geworden dat zij steeds, “sans pitié”, zonder genade, hebben gehandeld. Men kan hen dit volstrekt niet ten kwade duiden, want, zegde een groot Fransch generaal, die dus bij ondervinding mocht spreken, vóór tientallen jaren al niet dat de gendarm de kruim, de pit, de quintessence verzinnebeeldt van de militaire verwaandheid? Ik besluit dus...’

- ‘Onnoodig, meester. Gij hebt gepleit. La cause est entendue. Tijl, hadt gij uw eenzelveidskaart bij u?’

- ‘Neen, Heer rechter.’

- ‘Goed. De betichting van ontvreemding wordt niet aangenomen, vermits het tegenovergestelde bewezen werd. Hebt gij den gendarm beledigd? Wat hebt gij hem gezegd?’

- ‘Nog 't duizendste paart niet van wat mijn advokaat komt te zeggen, Heer rechter, en vermits...’

- ‘Hoor, meester, uw klant zal zelf concludeeren, ga voort, en vermits... zegt ge...’

- ‘Wel, Heer rechter, vermits de advokaat hier op 't bankje niet zit, spreekt het vanzelf dat ik er ook niet zou moeten zitten.’

- ‘Nog zoo kwalijk niet gesproken, nietwaar meester? lachte de rechter. Vox populi, vox Dei. Tijn, ge wordt vrijgesproken in zake de betichting van ontvreemding en belediging, maar ge krijgt vijf frank boete voor de rest. De volgende zaak!’

God de Vader had reeds zijn papieren bijeengeraapt; ging den rechter hartelijk de hand drukken; knikte nog eens vriendelijk den verbouwereerden gendarm toe, die er stond als van de hand Gods geslagen; wenkte mij hem te volgen. Op het plein voor de rechterlijke barak gekomen, kon ik niet nalaten hem mijn dank te zeggen.

- ‘Geen nood voor, lachte hij, 't is alleen maar twintig frank te betalen.’

Bij slot van rekening waren het nog duur betaalde schutplanken.

Die uitspraak heeft zonderlinge gevolgen gehad. Van 's anderendaags al, was het één processie van barakkenbewoners naar die loopgracht, om er al de vlaken en de houten schuttingen uit te delven. Er waren nu, in ééns, wel dertig begenadigden, die de heilige roeping van kiekenkweker in hen gehoord en de schranderheden op gebied van privaat en internationaal recht, in hun persoonlijk belang hadden begrepen. En niemand werd er door de aanwezigheid van mijn gendarm in zijn werk gestoord. Want die gendarm zelf heeft zijn vernederende afstraffing niet willen overleven. Schrik niet! Zelfmoord heeft hij niet gepleegd; maar hij is spoorloos uit de circulatie van de frontstad verdwenen. Het viel hem te zwaar hier heele dagen de toepassing van het eerste geestelijk werk van barmhartigheid: de zondaars straffen, op zijn wezen te voelen branden. Hij heeft dan ook zijn verplaatsing aangevraagd en de Staat heeft hem genadig in gehoor ontvangen!

Tot wat een broedhen al in staat is; en hoe een dubbeltje toch rollen kan!

Het dubbeltje is echter nog verder gerold. Gedurende heel dien strabantie-tijd was er een kentering waar te nemen ge-

weest in de ambtelijke doening van de burgerlijke regeeringsvertegenwoordigers. Bij tientallen had men ze de stad zien doorkruisen en weldra had de mare rondgelopen dat, binnen kort, met de opruiming der puinen een aanvang zou genomen worden. Er was al een groot stuk land, een echt galgenveld, even buiten de stad, afgebakend geworden waar al het puin zou heengevoerd en opgestapeld worden. Ook de heropbouw van de stuk geschoten kerk was voorzien. Zelfs in de eerste plaats zou hiermede begonnen worden. Men noemde ze in den tijd 'de Kathedraal van 't Westland'. Met haar bonkigen, hoekigen toren, was het de ruimste kerk en de meest statige verzinnebeelding van macht en geloofsleven uit vroeger dagen, die in 't Noorderland prijkte. In den ondergang van een heel gewest had ze haar roem gehandhaafd: geen tragisch-schooner puinen in heel 't bloedend IJzerland, dan deze uitgebrande en kapotgeschoten kerk. Maar nu, al maar aan, de terugkeerende menschen versch leven binnenbrachten en de zielsverlangens een nieuwen uitweg zochten, moest die kerk terug verrijzen. Bij alle goed geordende volksgemeenschappen immers, wordt met de kerk begonnen. Men houdt ze te midden het dorp en ze vormt het middenpunt van alle begeerten, van alle strevingen en van alle diepmenschelijke gevoelens. Daar wordt immers gedoopt en gesterkt; daar wordt de wekroep van het bloed bezegeld; daar wordt om troost gegaan en om vergiffenis gebeden; daar worden geen spitsvondigheden op internationaal gebied uitgepluisd om recht en rechtvaardigheid te verkondigen; daar wordt de gemeenschap te gepasten tijde er aan herinnerd dat het gebod der naastenliefde het eenig doelwit moet zijn der menschen; daar wordt in vreugde en trots het levensbegin binnen- en in kalme berusting het levenseinde buitengedragen. En al op één morgen liep Harry, de vroegere ploegbaas in een vooroorlogsche nijverheid, met haastigen stap de stad rond. In iedere straat of baan bleef hij een drietal malen staan; plooide zijn beide handen tot een trechter, of luidspreker, voor den mond en

't galmde als een vermanende opwekking tot al wie 't hooren wilde en vaardig stond om in een nieuwe bezigheid de narigheid der werklooze dagen te vergeten: 'De Kerk wordt heropgebouwd. We hebben volk noodig! Wie aan de kerk wil werken, wordt aanvaard.'

En enkele dagen daarna sjouwden tientallen mannen in en rond den puinhoop, om stukken muren omver te halen, steenen weg te voeren, afval en steengruis op te kuischen. Een bende vrouwen, die weigerlijk haar haartooi in een rooden zakdoek hadden gewikkeld om stof en kalkstrooisel te weren, zaten hier en daar lijvelijk de schoone heele steenen te kuischen, met een soldatenbijltje dat ze ergens in een loopgracht of schuilplaats hadden gevonden. Aan den torenblok werd echter, voorloopig, niet gepord. Het wondere oog blikt thans neer op een nieuw bedrijf dat de heimnisvolle stemming en de wijding, die over een stadsondergang werd geweven, allengerhand zal doen verdwijnen.

Alsof dit werk het signaal was geweest van het begin eener nieuwe daadvaardigheid, kwamen, dagen nadien, groote vrachtwagens en voermanskarren, hoog opgeladen met ijzeren riggeltjes en decauville-wagentjes, de stad binnengereden. Een net van smalle sporen slingerde allerwegen in de straten, die als gespannen werden in een reusachtig spinneweb, dat zijn uitweg zocht in lange slierten van spoorstaven naar dat afgebakend stuk land, het galgeveld, even buiten de stad. En toen ontplofte, met een helsch gedruisch en een donderend lawaai, hier en daar, een mijn in de stad. 't Deed de menschen in hun barakken opschrikken. Niet ver van mijn thuis stortte de schuilplaats met het betonnentorentje, dat enkele maanden geleden tot mijn eerste woning had gediend, ten gronde. De ontploffende kraters deden niet alleenlijk de menschen buitenwippen, maar sloegen ook mijn broedhen den schrik in 't lijf. Ze lag rustig neergefokt midden haar kroost, toen die ontploffing gebeurde. In een gekakel van de andere wereld stoof ze recht; draaide als een zot spook, met wijd uitgeslagen vleugels, wel driemaal rond; kreeg plots een be-

vlieging van waanzin; vloog over de ijzerdraad-omheining van 't kiekenbeluik en rekte, al wat haar pooten rekken konden, en fladderend lijk een nachtuil, naar de pastorie. Daar zette ze de heele kiekengemeente op stelten. Een verontwaardigde haan, sprong als een arend op haar toe, wilde haar een gepaste afstraffing toedienen. Wat had ze ook zulke malle kuren uit te halen! Maar zijn scherpe spoor sloeg op een gevoelige plaats in haar kop, een te diepe wonde, en ze bleef er, glariegoogend, liggen.

Mijn kuikentjes hadden geen moeder meer!

't Heeft verschrikkelijke gevolgen gehad. Niet zonder reden leert de volkswijsheid, dat, in een huishouden waar de moeder ontbreekt, alles meestal te kwiste gaat. Wij hebben de weesjes nochtans een goeden oppas en aangepaste voedselverzorging gegeven. Dagelijks een schotelkje versch water met een spuitje melk in; fijn gekruimeld oud-bakken brood; en in den koffiemolen hebben wij, op de aanduidingen van de meid van den pastoor, een viertal soorten granen fijn gemalen die, doorengemengeld, een prima kuikenvoedsel uitmaakten. 's Avonds hebben wij de diertjes, in een mand waarin een wollen doekje lag, te koesteren gezet onder de warmte van de kachel. Nadat die oppas een veertiental dagen geduurd had, oordeelden wij dat de weesjes nu groot en kloek genoeg geworden waren om terug, maar ditmaal alléén, buiten in hun hok te slapen. 't Verliep alles naar wensch, vier, vijf dagen naéén. Zekeren nacht echter, werd ik gekweld door een banger droom. Die broedhen fladderde rond mijn hoofd; een drieste haan pikte mij de oogen uit en een rat trippelde over mijn buik en ging in 't platte van mijn voet aan 't krabben en kittelen. Met armen en beenen sloeg ik heel dit dierenrijk van mij af en zat overeind wakker in mijn bed. Bange dromen zijn verwittigingen. Wat mocht dit alles beduiden? Ha! daar hadt ge 't, God in den hemel! Ik had vergeten het schuifje van het hok dicht te maken! En die rat! Ho! Daar kwamen dagelijks heele regimenten uit de puinen gewandeld, nu ze door de opruiming in hun rust

gestoord en uit hun schuilplaatsen verdreven werden! In mijn vliegende vendel ben ik naar buiten gelopen en heb het schuifje dichtgeslagen. 's Morgens met een kloppend hart de inspectie begonnen. Noch het schoteltje versch water, noch het kostelijk graanvoedsel, noch het dringend en herhaald buitenlokken vonden gehoor in Israël. Bij nader toezicht kwam ik dan tot de ontstellende bevinding dat er vijf kuikentjes dood in 't hokje lagen. Van de anderen geen spoor meer!

Die vijf kuikentjes heb ik, met bevende hand, samengeraapt. Hun schoon koppekes slingerden als witte vodjes en de pootjes stonden stijf. Nele en ik hebben met een groot verdriet die moord aangestaard. Onze hoop: eieren te rapen, een mooie kiekenkwekerij te hebben, mede te werken aan den economischen heropbloei der gemeente, 't lag alles in stukken. Verzwonden als rook! De meid van den pastoor, die dagelijks de doening kwam nazien, was er het hart van in; maar in haar onuitputtelijke schat van levenswijsheid, vond ze nog de laatste troostwoorden: ‘t Is nog een geluk met een ongeluk. Zie maar, ge zoudt er toch geen plezier aan beleefd hebben. Uit de vijf kuikentjes zouden toch drie haantjes gegroeid zijn.’

- ‘Drie haantjes op vijf. Maar dan zou van heel het nest, de twee derden haantjes zijn geweest. En nochtans boer Vantlant met zijn slinger...’

- ‘Boer Vantlant is een beste man, maar “die slinger” is een raar ding. Ge kunt dus begrijpen...’

Wat kon begrijpen nog baten nu de heele kluts naar de vaantjes was? Maar, drie haantjes op vijf kuikens! Dat kon ik onmogelijk slikken.

- ‘Maar, Emelie, hoe kunt ge met zekerheid zeggen dat er daar drie haantjes bij zijn?’

- ‘Da's heel gemakkelijk. Kijk eens aandachtig toe. 't Is schoon merkbaar aan hun staartjes; ze begonnen al te krullen. En bij slot van rekening beteekent 't verlies van drie haantjes toch geen ondergang, want haantjes zijn toch maar

't doodduwen waard.'

Als na al die herrie, na al die ongelukken, na de totale ineenstorting van een mooi opgebouwde zaak, uw mannelijke waardigheid dat laatste oordeel, eigenlijk nog van een pastoor's meid moet vernemen, dan mogen de boeken gerust toegeslagen worden.

IV.

Februari 1921.

Mijnheer de minister,

Ik heb uw ongeduld en uw nieuwsgierigheid werkelijk op de proef gesteld. Een half jaar liet ik voorbijgaan, zonder u nog verder nieuws te laten geworden. Dat moet u echter niet verwonderen. De nood kent geen wetten en 't leven stelt zijn eischen. Allengerhand was ons klein spaarbezit, uit den vreemde medegebracht, in 't voorzien van het dagelijksch onderhoud opgebruikt geworden en we hebben moeten uitzien om ons in een nieuw bedrijf in te werken. De tijdsomstandigheden hebben ons hierin een handje geholpen. Het herbouwen der kerk; de werken van de puinenopruiming; mitsgaders het vreemdelingenbezoek en het aanleggen, hier, vlak vóór onze deur, van een tuinstad, waar een honderdtal werkmanswoningen verrezen zijn; hebben vele nieuwe gezichten, en vele vreemde magen in de stad gebracht. Wij hebben dan ook onze werkzaamheden in 't vaarwater van de negotie-in-alles gestuurd en, Goddank, zijn er in geslaagd ons brood te verdienen. Voeg daarbij dat wij vóór den oorlog een huis bezaten en dat de opruiming van de puinen ons er aan heeft herinnerd dat dit huis moet terug opgebouwd worden; wat niet alleen veel last en moeite, maar geloop allerhande bij waardigheidsbekleeders en bureelratten verwekt, om de noodige schadevergoeding los te krijgen, die 't heroptrekken van den thuis moet bekostigen. Dit alles vergt veel tijd, veel inspanning, veel kopbrekerij en de dagen zijn heengevloten, zonder dat men het gewaar werd. Met den winter echter is omzeggens alles stil gevallen en de onverwachte verplichte werkloosheid die we thans kennen, gunt mij de gelegenheid, de briefwisseling terug aan te knopen.

In de laatste maanden is, hier, veel, zeer veel gebeurd waarvan de beschrijving u ongetwijfeld interesseeren zal. De aanbouw der kerk is goed gevorderd. Dat werk heeft in de stad als een blijde stemming verwekt. Tientallen menschen kwamen naar dien puinhoop gekuierd. Men zag het hun aan dat ze tevreden waren. Die heropbouw, immers, bevredigde, niet alleenlijk een hunner innigste zielsbegeerten, maar gaf hun ook de zekerheid, dat waar met de kerk begonnen wordt, men met de huizen zou eindigen. Men kan zich trouwens geen kerk, zonder huizen daarrond, inbeelden. De Staat zelf heeft hierin het voorbeeld willen geven. In één slag werden honderd huizen aangelegd, huizen die dienen moeten om de werklieden die geen huis bezaten, behoorlijk te huisvesten. Dat die huizen geen paleizen zijn; dat ze ten titel van proef opgericht werden naar plannen, die wel een nieuwe opvatting in de bouwkunst hebben gezocht, maar daarom toch niets bijzonders hebben verwezenlijkt, al kosten ze verschrikkelijk veel geld, dat doet bij slot van rekening niet zooveel ter zake. De beteekenis van een werkkragtige hernieuwing, de wil om vooruit was er in te ontdekken, en dat is 't bijzonderste. Gij kunt u immers niet inbeelden tot welken spoorslag het stellen van een voorbeeld aanleiding geeft. Een spoorslag in dien zin dat men, na maanden gedwongen en vervelend nietsdoen, de prikkeling in zijn vingers heeft voelen opjeuken om, van vooraf aan, terug een nieuw bestaan te beginnen en door te drijven. Van navolging van het voorbeeld zelf, zal er wel geen spraak zijn. In enkele maanden stonden die huizen er wel, maar de huurders laten op zich wachten. De proefneming immers is in menig opzicht falikant uitgevallen. Men heeft de huizen in blokken van vier in vierkant gebouwd en ze allen dan in een cirkel aan elkander gemetst. Dat noemt men een tuinstad. 't Lijkt echter een koud kazernegebouw. In bouwkundig opzicht heeft men de spreuk: *Fas est ab hoste doceri*, willen indachtig zijn. Vóór den oorlog, zag ik, op prentkaarten, zulksdanige huizen opgebouwd, over den Rijn. Dat wordt ginds nu al ouderwetsch

hier is het thans mode. 't Is daarbij ergerlijk nagebootst. Noch vereerend, noch prijzenswaardig! Die huizekens hebben twee plaatskens op 't gelijkvloers en twee dito er boven. Waar men noch draaien noch keeren kan. Een kelder is er niet. Wel een soort rommelkot, dat voor alles dienen moet. Een eigenaardig feit om vast te stellen: de hedendaagsche bouwkundigen, die voor den Staat in tuinsteden-reeksen werken, willen van geen kelders weten. Een bewijs dat zij noch de mentaliteit, noch het karakter van de bevolking kennen. Een keldertje hebben de menschen volstrekt noodig. Want zij zijn spaarzaam. En het verband tusschen het begrip spaarzaamheid en de werkelijkheid van een kelder zult gij dadelijk vatten, wanneer gij maar even nadenkt dat al die luidjes geregeld, als er werk is, wekelijks een penningske op zij leggen om er een potje smout, een potje boter, een tonnetje pekelharing en een voorraad winteraardappelen en huiskolen mede aan te koopen. En dat goedje is toch zoo bederfelijk en schuwt het licht, zoodat het alleen in een goeden kelder wil bewaard worden. Die huizekens zijn bestemd om werkmenschen te herbergen. Maar waar werkmenschen bedoeld worden, daar moet men ook dadelijk een heele bende kleuters veronderstellen. En kleuters hebben licht en lucht en ruimte, en gescheiden kamers van doen. Gezondheid en zedelijkheidsbegrip immers, vereischen zulks. Die huizekens zijn zeer laag van zoldering. De vensterkens hebben hoogstens een meter oppervlakte. Hoe wilt gij dat een huisgezin met vier, vijf kinderen daar menschelijk opgroeien kan? 's Zomers zal het er nog al dóór kunnen, dan heeft men de vrije loop buiten; maar 's winters zal het wat anders zijn. Binnenshuis zal in dezelfde plaats, geplast, gewasschen, gekookt en gekuischt moeten worden. Men heeft willen 'innoveeren', maar vergeten rekening te houden met de werkelijke toestanden. Ons Vlaamsche werkvolk is niet te vergelijken aan 't werkvolk uit de groote steden, uit de fabriekcentra, waar ze een paar kinders ten hoogste, als de grootste koningswensch aanzien. Zij blijven dan ook voorloopig maar liever in hun barak. Zij

beschikken daar niet alleenlijk over evenveel plaats; maar hebben 't alles reeds naar hun gading en goesting ingericht. Dat wil nu echter niet zeggen dat die huizenbouw een totale mislukking moet genoemd worden. Hoogerhands is men er van overtuigd dat ieder huis wel op zijn man zal komen: op ieder potje past een dekseltje. Want opruiming en heropbouw moeten hierheen veel vreemd volk lokken: delvers en metsers, timmerlieden en andere ambachters en die zullen, volgens de meening van den regisseur van deze kazerne, de huizen, dit jaar, stormenderhand gaan innemen. Dan zullen de barakkenbewoners ondervinden dat zij de kaas van hun brood hebben laten wegkapen. Er is daar feitelijk een zekere grond van waarheid in. Immers, het geheugt me heel wel dat, vóór den oorlog, de huisvesting van velen onder deze minbedeelden erbarmelijk mocht genoemd worden. Twee, drie huisgezinnen bewoonden een zelfde huis, met een gemeenschappelijke achter plaats en een enkel gemak. De kinders moesten op zolder ondereen gaan slapen. Daar scheidde een krijtlijn de wederzijdsche in huur toegekende ruimten af. Waarheidshalve zij gezegd dat hun hier een gunstige gelegenheid geboden werd. Maar een barak geeft hen voorloopig dezelfde voordeelen, aan een meer schappelijk prijsje, en dat geeft ten slotte den doorslag. Weelde, welstand of overvloed zijn hier in 't algemeen genomen ongekeerde dingen. Men heeft al spijkereu en sparen tóch zijn centjes opgeleefd en men schrikt er voor terug dure huispacht te betalen, waar een standvastige broodwinning in 't levensraderwerk van een frontstad tot nog toe op bestendige wijze niet werd ingeschakeld. De barakken betreft men, omzeggens, gratis en voor niets. Huizen pachten doet weerom het onplezierig vooruitzicht opdagen van het maandelijksch boekje van den huisjesmelker en om dit te ontgaan zou men zoo lang mogelijk een beetje beter confort graag vrijwillig ontberen.

't Zijn immers twee ellendige jaren geweest die voorbij zijn gegaan. Iedereen heeft zich uit den slag getrokken zoo goed en zoo kwaad als 't kon, en het spook van de armoede

heeft velen voor gewaagde regelmatig te betalen geldbedragen doen terugschrikken. Binnen enkele maanden zal ongetwijfeld, ook in dit opzicht, wat meer klaarte in den toestand komen. Met den uitkomen zal, met dubbelen streng, aan de opruiming en den heropbouw getrokken worden. En het is te voorzien dat iedereen alsdan wel aan zijn broodje zal geraken. In de verleden maanden is dit immers reeds merkbaar geweest. Zoolang de stad één puinhoop bleef, warreerden de menschen daartusschen als schimmen, die teruggekeerd, In hun oud gebied naar een vernieuwd leven uitzagen. Nu echter een aanvang werd genomen met de opruiming van het gruwelijke verleden, hebben ook allen de narigheid van de drukkende ellendelast allengskens van zich afgewenteld en de handen uit de mouwen gestoken, om van vooraf aan terug te beginnen. Twee jaar lang heeft men geleefd en geteerd op de herinnering en de verwijling in 't verleden. 't Heeft dit gevolg gehad dat wij, allen, voor de nuchtere werkelijkheid kwamen te staan: een zwaar hart te voelen en een ijdele beurs te bezitten. En iedereen heeft van zijn schouders met den last van den weemoed, ook de grijnzende armoede geschud en is terug aan 't werk gegaan. Een werk dat in vele gevallen niet paste met de geaardheid eener persoonlijkheid of den roep van een karakter. Maar durven en wagen en nijpend wee en dringende noodzakelijkheid hebben teere vrouwenhanden leeren steenen kuischen en steenen kappen van 's morgens tot 's avonds; hebben schoone armen die in een vast bedrijf hun kost verdienden, leeren decauvillewagentjes laden en voortstuwen; hebben denkende verstanden leeren rekenen en opteekenen; hebben nijveraars achter een toog gesteld, waar ze als bedienden van den Staat goederen van allerlei slag op schadevergoeding uitreikten; hebben vernuft en speurzin bij ondernemende geesten doen ontwaken, om negotie te drijven, die hongerigen moet spijzen, dorstigen laven, naakten kleeden en vreemdelingen herbergen; hebben tot zelfs de verstootelingen en de gebrekkigen der samenleving, de noodige stuwkracht gegeven, om in 't verdienen van

hun dagelijksch brood, ook raeteen de rampzaligheid van den voorbijen tijd te helpen vereeuwigen. Want pas was de zomer in 't land getreden, of daar zijn tientallen fotografen, de ontzaglijke ellende en de verschrikkelijke verwoesting op papier komen vastleggen; en enkele dagen nadien stonden de rampzaligen van de gemeenschap, op alle hoeken en kanten, de gruwelen van den oorlog, in beeld, uit te venten. De bultenaar Henri, op twee krukken door de straten springend, heeft dagen lang, in 't verkoopen van prentkaarten, zijn keel schor geschreeuwd, om 's avonds bij den bakker, zijn brood, en bij den beenhouwer zijn lapke vleesch te kunnen koopen. Van 's morgens vroeg pikkelde hij, behangen en bekleed met vendels zichtkaarten en doosjes 'souvenirs', naar den ingang der stad; hield met zijn krukken de vreemdelingen tegen; taalde hen in drie talen - want in den oorlog was hij polyglot geworden, had in Frankrijk en Engeland rondgetoerd, - de noodwendigheid niet ijdelhands dit oord der verschrikking en het gebied der gruwzame verwoesting te verlaten. 'Wie koopt prentkaarten? Dames en heeren, wie koopt prentkaarten? Messieurs, dames, achetez des cartes postales. Ladies and gentlemen, remember! A post-card is a thing of beauty for ever.' Dat verneukeld, kramachtig ding heeft werkelijk goede zaken gemaakt. Als een vloot vreemdelingen voorbij was geschoven, herhaalde die bultenaar maar gedurig aan allen die 't hooren wilden: 'Wat een mensch met hersens in zijn hoofd toch al moet doen om niet te krepeeren!' Maar 'waar een wil is, is een weg'. Hij was nog niet uitgepraat of daar verscheen reeds een nieuwe bende nieuwsgierige frontbezoekers. 'Prentkaarten, Dames, Heeren! Messieurs, Dames, achetez des cartes postales! Buy postcards!'

In die zomermaanden werd de stad door zeer veel vreemdelingen bezocht. Die vreemdelingen waren, nog steeds, in twee reeksen in te deelen: de nieuwsgierigen die de tragische ellende van een puinhoop kwamen begapen en die er hun verwondering over uitdrukten dat met de opruiming van

‘cette petite Suisse’ reeds begonnen was; en de rampzaligen die, met een oneindige smart in de ziel, op de soldatenkerkhoven of in de velden de graven van hun duurbaar vergoten bloed kwamen opzoeken en eeren. Ontelbare Fransche families zijn hun dooden komen groeten, hun dooden die allemaal daar op dit groote kerkhof, nabij de kerk, werden begraven. Dit Fransch kerkhof is een begankenisplaats van belang geworden. De Fransche regeering steunt de bezoekers en vergoedt de reiskosten. Daar zijn ouders, vrouwen, moeders en kinders uit alle streken van Frankrijk gekomen. De Bretoensche families waren in meerderheid, want een groot aantal sodaten waren uit het verre Bretanje, met de zee-eenheden, hierheen gebracht geweest om er het leven te laten. Het uitzicht van het kerkhof geeft dan ook de innerlijke gemoedsgesteldheid van dit volk ten volle weer. 't Bretoensch volk is immers door én door kristelijk. Het is, na den oorlog, een gewedijver geweest om dit Fransch kerkhof in den staat te bewaren, zooals het in den oorlog was aangelegd geworden. Graven werden versierd, bebloemd en onderhouden. Het leek een bloeiend bloemenperk, ongekunsteld, maar zoo aandoenlijk schoon. Geen enkel voorwerp, dat tot versiering der graven, aldaar was aangebracht geworden, zelfs niet dezulke die men als eigendom herkende, werd er weggenomen.

Toen de eerste Fransche troepen, in de tweede helft van October 1914, hier binnenrukten, trokken ze in bendetjes de Markt over, de Markt-, Lange en Oostendestraten door en werden over de Sassen in den vuurpoel van Lombardzijde geworpen.

't Duurde geen getie of daar vielen er!

De Fransche bevelhebber koos dadelijk een plaatske in stad uit om de dooden, die ze van het slagveld brachten, ofwel de zwaargewonden die aan hun kwetsuren bezweken, op treffelijke en behoorlijke wijze te begraven.

Het oorlogsgeweld kwam uit het Noord-Oosten en uit het Oosten. De bevelhebber zocht dan ook een beschutting voor de gesneuvelden, achter de Onze Vrouwekerk, aan de zuid-

zijde van de rechterbeuk. Geheel het kerkgebouw beveiligde die plaats tegen bestendige omwoeling. Het is wel opmerkelijk dat men de mannen met honderden den dood injoeg, maar dat men de gevallen soldaten voor verdere verhakkeling wilde behoeden.

De eerste dooden werden begraven rond de kolom die midden het kerkplein, achter de rechter zijbeuk, was opgetrokken, gedurende herstellingswerken aan de kerk, in de jaren 1899-1901; zij moest herinneren aan de Spaansche beuk die in 1834 werd afgebroken.

Op dit plein - de ruimte tusschen de kerk en de De Roolaan - lagen de graven eenigszins buiten schot. Nu en dan vloog een obus wel langs dien kant aan stukken, maar vóór zooveel men van veiligheid in die rampzalige tijden kon gewagen, 't was toch 't veiligste plaatske van heel de stad. Aldus werden de stoffelijke overblijfsels van de gevallen Fransche soldaten zooveel mogelijk voor verdere schennis gevrijwaard. Het plein lag daarbij heel stemmig en innig in zijn omgeving van eeuwenoude linden en kastanjeboomen. En alleen dààr, kon men de vogels zien spelen en hooren schuifelen, wijl ze in de onmiddellijke omgeving, weggeschoten of verschuwd werden door 't oorlogsgedoe.

Dit kerkplein werd allengerhand het eigen kerkhof der Fransche soldaten.

Het aantal graven groeide gestadig aan. Weldra werd de plaats te klein. Zij die men van 't levend schouwtooneel had weggevaagd, overrompelden als dooden den overkant van de De Roolaan en gingen bezit nemen van den uitgestrekten hof der pastorie. Weldra lagen er honderden en honderden zouaven, scherpschutters, territorialen, mariniers. Belgische soldaten van alhier werkende afzonderlijke eenheden, pontonniers, e.a., vielen eveneens en zooveel mogelijk begraafde men deze dapperen in een hoekje van den hof der pastorie. Ook de gevallen Mohammedanen en andere uitheemsche soldaten kregen hun eigen hoekje in denzelfden tuin.

Dit Fransch kerkhof had een eigenaardigen aanblik, een

wonderlijk uitzicht verkregen.

Terwijl het oorlogsgeweld de stad onmeedoogend verpletterde en alle leven versplinterde, was er in diezelfde stad steeds een werkende gedachte en 't was op dit kerkhof dat men ze aantrof. Daar werden honderden en honderden graven onderhouden, opgesmukt en versierd. Waar de soldaten rustten, wrochten de levenden om hun herinnering te doen heerschen. Alles wat de overlevenden in de verbuischte woningen vonden; alles wat maar een tint van eigenaardigheid vertoonde of een zweem van schoonheid blinken liet; alles wat tot mooien opschik kon dienen, werd weggenomen en naar het kerkhof gedragen, om de graven te versieren. Die versiering was zoo zonderling verscheiden als kinderlijk.

Kruisbeelden, heiligenbeelden, vazen, glazen kappen, gasluchters, potjes en teljoren, kaders met heiligenprenten, kaders met het bekende 'Gods oog' en 'God ziet mij, hier vloekt men niet': alles kon dienen, om als een soort ex-voto's, op die graven te hangen. Een verdwaalde obus mocht somwijlen een oppervlakte verpulveren en alle aangebrachte voorwerpen in gruis rondstrooien: een dag later was de kuil weer dicht gemaakt, de kruiskens stonden weerom op de graven en uit den onuitputtelijken rijkdom van de puinen werden andere kruisen en heiligenbeelden, andere vazen, andere bokalen opgedolven om de graven op te smukken. Het eenige dat in deze stervende stad niet stierf, was het kerkhof. Alles werd vergeten, het leven had geen waarde meer; alleen de dood en het geheimzinnig overleven der ziel hield de gedachten wakker en de handen vaardig. Met liefde en eerbied werd het kerkhof door de opvolgende legereenheden in bewaarnis gehouden en verzorgd.

Waar, in de nieuwe tijden, de kerkhoven in de steden van rond de kerken weggedrongen werden, deed de oorlog hier de oeroude gewoonte terug herleven. Tot zelfs de groote Christus, op al onze kerkhoven aanwezig, ontbrak hier niet.

In 't klooster der Arme Klaren, te neerewaard de Recollettenstraat, stond een Calvarieberg. De Christus was uit

sterk ijzer gegoten om weêr en wind te kunnen trotseeren, en met ijzeren bouten aan een stevig eikenhouten kruis, gekapt uit verijzerd wrakhout, dat de zee deed stranden, vastgemaakt. Het was een beeld dat oneindig medelijden en diepe deernis opwekte. De Arme Klaren hadden dien Christus op het binnenplein van hun kloostervoortuin opgericht. Ongeweten en ongekend, had hij dààr, jaren en jaren lang, die nederige zielen in hun gebed en hun boete gesterkt en gestaald. Op bepaalde dagen, schaarde de heele kloostergemeente zich rond dit beeld, om er in gezamenlijke overweging, troost en opbeuring te zoeken.

Een obus had een gat geslagen in den kloostermuur en de Christus keek door die opening meewarig de straat in. De Fransche overheid ging dien werkelijk-tragischen Christus halen en hing hem met ijzerdraad aan de herdenkingskolom, die 't middelpunt van 't kerkhof was geworden. Toen men hem er hing (begin 1915) was die Christus haast nog niet geschonden door 't schroot, en zijn wit lichaam hing loodrecht aan de paal, de bovenste top van het kruishout juist onder den steenen uitsprong die de kolom bekroonde. Op een kerkhof past het een groote Christus te zien tronen, om de levenden onder den indruk te brengen en te houden dat hier, bij 't verscheiden van dierbare wezens, niet alles is geeindigd.

Die Christus had het, gedurende den oorlog, leelijk te verduren. In 1916 sloeg een obus de kroonlijst van de kolom; de Christus kreeg een lading hagel en schroot in dij, lenden en borst, stukken ter grootte van een mannenhand sprongen weg; de ijzerdraad brak ten deele en 't Kruis zakte scheef aan de paal. Die verhakkelde Christus bleef er zóó hangen den oorlog dóór. Aan dien Christus wilde of durfde niemand nog raken; want, van mond tot mond, fluisterde men dat hij de mirakuleuze wachter en de veilige hoeder was van de IJzerstad.

Hij werd er ook de Christus van de heele wereld. Het oorlogsgeweld en de strijdbereddering immers, brachten Vla-

mingen en Walen, Franschen en Engelschen, Kleurlingen uit verre overzeesche streken en blanken uit westelijk Europa op 't slagveld rondom de stad. En allen betaalden hun tol aan den dood. Daar vielen er van ons ras; daar vielen er van uitheemsche volkeren; daar vielen spahis en zouaven; daar vielen Schotten en Ieren; daar vielen Marokkanen en blinkend-zwarte Senegalezen en bruine Indiërs; daar vielen oneindig veel Franschen en, eenvoudig schoon, werden allen ter laatste rust gelegd, onder de beschermende armen van dien voortijds onbekenden, maar in beteekenis nu ontzaglijken Christus van Vlaanderen. Hoe tragisch heeft die Christus, gedurende vier jaren, getuigenis afgelegd van zijn leer en zijn leer op dit doodenveld gepredikt in de bitterheid van den oorlog en de ellende van den tijd: Hebt allen elkander lief, omdat gij toch allen broeders zijt.

Iedere nieuwe legereenheid bracht ook nieuwe versieringen en schikkingen aan 't kerkhof. Waar de graven eerst zonder stelselmatige regeling werden aangelegd, werden ze van lieverlede in perkjes en hovepjes gerangschikt. Bloemen, meest veldbloemen, waartusschen vanzelf de roode papavers kwamen klateren, struikskes en haagskes werden door devote handen langs wegelkes en in hoekskes en kantjes geplant. Hier en daar groende een laurier in zijn kuisse zijn ronde kruin daartusschen.

Maar aldoor werden de puinen doorzocht, om toch maar steeds nieuw versieringsgoed te vinden. Kinderbeddetjes uit ijzerwerk gevlochten en wit verlakt, werden als groote schatten naar 't kerkhof gedragen. Men sloeg het onderste lattenstel uit en de vier zijden dienden om de graven te omranden met een wit gelentje waar weldra rozenstruiken langsheen omhoog rankten.

Dag na dag donderden de obussen het heele kerkgebouw in stukken. De altaren vlogen aan splinters; het dokzaal stortte in; pilaren kantelden om; het prachtige tabernakel schokte omver en uit die verwoesting haalden de soldaten de marmeren, kolonnetjes, de kapiteelen, de witstenen nissen

en al de geschonden heiligen- en engelenbeelden om ze een eindje verder, achter den zuidelijken kerkmuur, op 't kerkhof, in vereering, op te stellen. En zoo zag men daar de beelden van de vier Evangelisten, van O.L. Vrouw, van Sint-Jozef, van Sint-Antonius met zijn zwijntje, van de H. Familie, van Sinte-Barbara met haar torentje op heuren arm, in al hun schamele schoonheid, in regen en wind, over al die graven waken.

Uit de verbuischte huizen haalden de soldaten roode en gele en groene vloertichels; uit de kerk de blauwe geslepen schorren, en ze schakeerden dit alles over en rondom de graven in lieve kleurenspeeling. Enkele groote stukken marmer voortkomend uit 't puin van altaren en grafsteenen der kerk, wetden door vaardige handen herwerkt en een bijzonder vriend of geëerde overheid kreeg zoo'n grafzerk van zijn kameraden of manschappen.

Waar men midden het oorlogsgeweld, in de kelders kookte en plaste, piano speelde en zong; kwamen de soldaten hier om in de rust en de stilte, in warm aandenken de dooden te vereeren. Hier was het eenzaam-schoon en innig-verlaten. Alleen de musschen tjilpten in de gesplinterde boomen en zaten hun eitjes uit te broeden in hun nestjes die ze tot in de gapende holtten van 't Christuslijf hadden verstopt.

Aalmoezeniers en geestelijken kwamen er hun beste gebeden brevieren, wandelend tusschen die graven spijs oorlogsgewoel en bommengeweld.

Was verleden jaar de toeloop van bezoekers reeds vrij aanzienlijk, dit jaar echter geleeke het, maanden lang, een overrompeling. Op en rond het kerkhof hebben duizenden bleeke gezichten boven donkerzwart rouwgewaad uitstekend, als schimmen, dagen lang gewandeld; zijn als schimmen terug de wijde wereld ingetrokken. Velen echter onder hen hebben een kostelijk pand en een dierbaren schat medegevoerd, om op het kerkhof van hun geboortedorpje bijgezet te worden. In de bestendige aanwezigheid van een vermoorde liefde, zouden ze de loutering trachten te vinden. 't Duurde niet

lang immers, of nu en dan, zag men een familie een dierbaren doode komen ontgraven. Met de maanden die verliepen werden die ontgravingen een dagelijksche bezigheid. Een flinke Fransche luitenant was bij iedere ontgraving aanwezig. En vooraleer de zinken kist met de stoffelijke overblijfsels voor goed gesloten en gelascht werd, kwam de pastoor der parochie de laatste wijgebeden zeggen en gaf met een leekske wijwater den zegen over dooden en levenden.

* * *

Ook het land, dat de stad omsnoert, heeft een nieuw uitzicht gekregen. Dagen lang zijn zwermen landlieden daar op neergestreken en hebben, in noestigen arbeid, met spade en schup en houweel en kruiwagen, de velden terug in staat van bebouwing gebracht. Zonder gerucht en lawaai; zonder officieele bezoeken, gepaard met ronkende redevoeringen; zonder pracht-bureelen waar bedienden met de vleet, heele dagen hun vingernagels zaten te tippen; maar stil en taai en aanhoudend doorarbeidend, hebben zij op hun eentje het land weer effen gemaakt. Zekeren dag kwamen zij hier, dâar, met dertig, vijftig man, als pioniers, op een uitgestrekte vlakte aangeland. In een vloek werden een paar noodloodsen van schutsels en ijzeren platen, die te rapen lagen overal, in mekaar gezet. Noodloodsen die dienen moesten om hun getuig, hun alaam te bergen, en ook, als 't noodig was, om te schuilen als 't weder versprong en de vlage kwam. En dan gingen die mannen als echte wroeters, in hemdsmouwen en bloote borst, hun werk aanvatten en eindigen in regelmatigen doorzet van op-en-neerwaarts-gaande lijven. Levende machinerijen gelijk, die eens in gang gestoken, steeds doorwerken, dag uit, dag in, om bij iederen steek van hun spade achter zich te laten een effen brok land, terug in staat gesteld om vruchten te telen. Na een paar weken van slaven en arbeiden zonder genade, lijnde die brok effen en schoon zoover de oogen dragen konden, tot ginder tegen den horizon waar de hobbelige lijn van den oorlogsbaaierd herbegon. En andere menschen zijn na hen op die landerijen gekomen; menschen met

ploeg en paard, met zaaizak en egge en tol; hebben eerst de aarde opengereten, dan met wijd gebaar het zaad aan haar moederlijken schoot toevertrouwd, om het, ten slotte, toe te dekken tot de dag der heropstanding zou komen. En over die velden hebben dan goudgele schatten gegolfd, die, gepikt en geschoofd, tot mijten vergaard en gestapeld werden. Geen enkele nieuwsgierige vreemdeling heeft die mijten bemerkt. Wij, integendeel, hebben ze bewonderd, dagen lang en dankend den hemel ingekeken omdat, uit het doode zaad, het geheim van 't leven terug op de aarde was gekomen, om in een weelde van graan het eeuwig lied van 't durende bestaan te zingen.

Zoo is, geleidelijk en haast onmerkbaar voor de gemeenschap, een nieuwe geest van leven over stad en land gevaren. Het wonder oog van den toren echter heeft, in de wisseling der dagen, het bezit van den dood van lieverlede zien verminderen om 't rijk van het leven steeds verder en schooner te zien uitgroeien. Het heeft puinen zien omverhalen en wegvoeren; het heeft dooden zien vertrekken; het heeft gulden graan zien groeien rondom een eenzaam graf; het heeft de menschen terug den arbeid zien aanvatten. 't Heeft dit alles met belangstelling aanschouwd, want 't is het tastbaar bewijs geweest dat nieuwe en groote zaken op handen zijn, die de oude oorlogswereld zullen omkeeren. Die oude wereld waarin het als een ster straalde, als een baak wenkte. In zijn onmiddellijke nabijheid, heeft het, koortsachtig zien werken aan 't opruimen van 't kerkgebouw en in den kapotten toren zelf, heeft de vrees getrild van een onvermijdelijke en wellicht nakende verdwijning. 't Heeft de wijding en de weemoedvolle stemming die een puinenstad omsnoeren, met brokken en stukken zien vaneenrijten en uiteenscheuren. Er werden gabben en spleten geslagen in de ondoordringbaarheid van het doodsheim. De schoot van de stad werd, evenals deze van het land, opengerukt, opdat later dan een nieuw leven zou herrijzen in 't opbouwen van woonhuizen en stadsgebouwen, van kerk, van scholen en gestichten, van werk-

plaatsen en fabrieken.

In de laatste maanden hebben we het allen, op zóó lijvelijke wijze aangevoeld, dat er iets aan 't veranderen was en meteen, door dit gevoel, de vrees voor ons zien opduiken dat ons schoone kameraardschappelijk bestaan langzamerhand ten onder zou worden gebracht. De evolutie in zeden en gewoonten, in geaardheid en karakter van een heele gemeenschap, gebeurt heden in een tempo waarvan wij haast zelf de oorzakelijke voortvarendheid niet kunnen begrijpen. Voordien waren tientallen jaren noodig om, in geleidelijke ontwikkeling, levenswijze en levensverhoudingen, naar andere vormen en nieuwe uitingen, te laten uitgroeien. Nu gebeurt dat in maanden. Het leven draait tienmaal sneller rond, en nog vinden de meesten onder ons dat het een slakkengang beteekent. Want pas was de opruiming enkele maanden aan gang, of daar zijn als paddestoelen reeds enkele huizen uit den grond verzezen. Het is de juiste uitdrukking. Vóór den oorlog bouwde men naarstig, één jaar aan een stuk, om een huis volledig op te trekken; nu zet met tien, twintig huizen, ja een heele tuinwijk in enkele maanden. De gejaagdheid woekert als een ziekte de menschen in 't lijf. Waar de eene begon, wilde de andere niet ten achteren blijven. Pas was een puinengedeelte opgeruimd of de menschen stonden er al op met meter en afbakeningsmateriaal. Zij die over geldmiddelen beschikten zijn dadelijk aan den slag gevallen; zij die in afwachting leefden, hebben de schadevergoedingskoorts in het bloed gekregen. 't Is loopen en vliegen geweest van Hoogkommissariaat naar Staatskommissariaat; van samenwerkende bureelen voor oorlogsschade naar op zichzelf ijverende inrichtingen. Gij weet immers dat de Staat beloofde al de ondergane en geleden schade te vergoeden. Maar kost het, eenerzijds, tijd en moeite om heel dat ingewikkeld raderwerk van de uitbetalingen van die vergoedingen in mekaar te zetten; anderzijds mag het in algemeenen zin een mirakel heete, als men geld loskrijgen kan. Er zijn natuurlijk altijd begenadigden. Wie dichtst bij de zon zit, warmt zich best. Dat

zijn de uitverkorenen onder de oneindig vele geroepenen. Deze laatsten krijgen alvast ook hun deel, maar intusschen bleven ze sukkelen in de kluts van formaliteiten en papieren; liepen met een mand vol eigendomsbewijzen, nationaliteitsbescheiden en bewijsstukken van getuigen en deskundigen, verloren in den doolhof van de bevoegde diensten en kantoren. Wat eertijds gebeurde om een barak los te krijgen, herhaalde zich thans op meerdere schaal om terug in 't bezit te komen van zijn eigendom. Maar precies omdat het hun eigendom betrof, zijn allen aan 't rumoeren en 't klawieren gegaan; hebben gesakkerd en gedreigd; hebben vandaag in een wanhopig gebaar de handen langs het lijf laten vallen, om 's anderendaags met verbeterde woede de marsch naar de opvordering van hun recht, te herbeginnen. Iedereen is in den draaimolen van een nieuw bedrijfsaanvang terecht gekomen. De stoffelijke beslommeringen door heropbouwingsvooruitzichten teweeggebracht, hebben zelf onzen pastoor te pakken gekregen. Evenals ieder gewoon sterveling is hij tot over de ooren verstrikt geraakt in 't uitmeten van plaatsen, in 't uitrekenen van bestekken, in 't ramen van honderden en honderden kubiekmeter metsel- en honderden vierkante meter schrijnwerk, in 't opmaken van plannen. Hij werd, onmiddellijk na den oorlog, dienstdoende pastoor van een viertal parochies; in afwachting dat klaarte zou komen in den nieuw geschapen toestand. Hij was voordien, overste van een groot en mooi nieuwgebouwd onderwijsgesticht. 't Wordt een dringende zaak het ten bate van de stad en de gemeenschap te doen herrijzen. Dat wordt nu zijn werk. En vermits het vaststaat dat men geen twee heeren kan dienen, zit hij thans tot over de ooren in 't slameur om een puinhoop op te ruimen en in de werreling van een nieuwen bouw. En, zóó, hebben we een anderen pastoor gekregen.

Geeft, in gewone omstandigheden, een wisseling van pastoors steeds aanleiding tot allerhande bedenkingen en overwegingen en is deze wisseling ook oorzaak van allerhande gevolgtrekkigen; hier integendeel, verwekte die benoeming

geen verwondering en baarde ook geen opzien. Dat is trouwens heel begrijpelijk. De dienstdoende pastoor was er maar in afwachting dat de andere komen zou en die andere zou er komen, als de door den oorlog ontredde inwoners, door den vrede terug samengebracht, geleidelijk tot een nieuwe en hervormde gemeenschap zouden uitgegroeid zijn. En omdat zulke benoeming nu eenmaal ligt in de traditie van ieder dorp of stad die zich zelf eerbiedigen wil, werd het nieuws dan ook met algemeene instemmende waardeering vernomen en den nieuwen pastoor met hart en ziel begroet.

't Was om zeggens ook de eenigste manier waarop ze hem begroeten konden. Voor kerk immers kreeg hij een houten loods, voor pastorie een barak six sur neuf, allebei staande midden de honderden barakken van het groote plein; en 't uitzicht van de puinenstad was er ten slotte niet naar om een pastoorsambt veel luister bij te zetten. Ik geloof trouwens dat de Staat zelf, op de hoogte was gebracht en dien toestand heeft willen inzien, want enkele dagen vóór zijn komst, - 't was begin September, - heeft hij nogmaals een karavaantje huisschilders naar de frontstad laten afzakken om al de barakken in een nieuw verfkleedje te steken. En op die huisschilders is een schildknaap met een groote auto gekomen, waarop een vracht kleine houten bordjes geladen was. Die knaap heeft toen, boven de voordeur van elke barak, zoo'n bordje vastgehaakt. Onze barakken zijn alzoo allemaal geadeld geworden, want de bordjes hebben den vorm van een klein schild. Ze gelijken wonderwel op de schilden die de leenheeren en de abten op hun burchten en kasteelen en abdijen in steen deden beitelen, in den tijd van Vlaanderen's roem en macht! Om ons echter de stellige zekerheid te geven dat de oorlog gevoerd werd om de gelijkberechtigtheid van alle menschen te bewerkstelligen, heeft de Staat, in zijn vaderlijke bezorgdheid, er zorg voor gedragen ons allemaal gelijk te stellen in het adellijke gild. Alle schildjes hebben dezelfde grootte en vorm, zijn allemaal met 's lands driekleurig zinnebeeld randwijs beschilderd en middenin prijkt

ons toegekend stamnummer. Ik sta, ongetwijfeld, een beetje van achteren, in 't gelid der ridders en edellieden, want mijn kenteeken loopt in de zesduizend, precies 6130, maar dat doet eigenlijk niets ter zake. De laatsten zullen immers de eersten zijn! Intusschen zult gij al de bedenking geopperd hebben: een staatsschildje en een nieuwe pastoor, hoe rijmt men dat te saam? 't Is doodeenvoudig. Een pastoor moet ingehuldigd worden; om hem in te huldigen moeten er vlaggen zijn. Groote vlaggen worden aan groote huizen gehangen, kleine vlaggen aan barakken. Van die vlagjes, ter groote te van een zakdoek, vastgenageld op een zwart stokje met een pinneke aan. En dat pinneke steekt men in een gleufje dat steeds op de achterzijde van zulke schildbordjes pleegt aangebracht te zijn. Dat gleufje was echter op onze schildjes vergeten geweest. Maar de schildknaap had in die leemte voorzien, met, tusschen de bordjes en den wand van de barak, een kleine ruimte te laten. De vlagjes konden langs daar ingeduwde worden en vastgespijkerd met een duimnagel was het boeltje in orde! Zoo rijmt men dat te saam! En de menschen die zeggen dat de Staat geen verstand van zaken heeft, die weten er niets van af. Want een vlag en een schild, dat wordt door een koning gewild. En een pastoor kan er dus ook, a priori, mede tevreden zijn. Het vraagstuk was: die vlagjes te krijgen. Maar het stadsbeheer bleek ook ditmaal opgewassen voor zijn taak, want het noodigde alle inwoners uit tot een algemeene en bijzondere vergadering, te houden in de stadhuisbarak, en waar de viering van den nieuwen herder gezamenlijk zou besproken worden. En omdat alleman nu eens zijn woordje mocht meepraten, liep het alles als van een leien dakje. En waar anders de stad en de kerkfabriek alleen de onkosten van zulke viering op zich nemen, wilden de menschen daar nu eens niet van weten. Spijts hun ellende en armoede, zouden zij toch nog in 't diepste van hun beurs, een half frankske vinden om hun hart te laten spreken, en te toonen dat de barakkengeest geen doode letter was. Juffrouwen liepen de stad af; haalden 435 fr. 15 op

en met dit bedrag zouden vlaggetjes en versiersels in 't groot gehuurd en aan de bewoners in 't klein uitgedeeld worden. Waar anders dan in een frontstad vindt men zulk bewijs van saamhoorigheid? Er was zelfs nog een beetje geld over om een muziekmaatschappij van een nabijliggende gemeente te vragen in den huldestoet mede op te stappen; en ook om aan een viertal maatschappijen die in de stad zelf reeds tot stand waren gekomen, een toelage van enkele franken te verleen om 'praalwagens' op te richten! Bij de inhuldiging van een pastoor verneemt men vele dingen, die men anders nooit zou hebben vermoed. Dat was hier ook het geval. Wie had immers durven denken dat spijs al 't slameur, al de ontberingen, al het gepieker om de twee eindjes van een jaar aaneen te knopen, mitsgaders de beslommingen allerhande om een nieuwen thuis te krijgen, er reeds maatschappijen van nut en vermaak in den puinhoop zouden tot stand zijn gekomen? Eens te meer werd de onverwoestbare traditie in eere gehouden, want waar drie Vlamingen te samen wonen moet een gilde, of maatschappij, of vereeniging, of bond ontstaan. En zoo ontdekten wij in den praalstoet, benevens een oudstrijdersbond en een boerengilde, een maatschappij 'De Vroolijke Rookers' en een 'Lijnvisschersgilde'. Oprecht beteekenisvol is dit te noemen. Zij die uit 't vuur gekomen waren en zij die 't land terug vruchten moesten doen voortbrengen, voelden van eerst af aan de behoefte om in 't schouder-aan-schouder staan elkander te steunen en te helpen. Zij die de miseries en de naweeën van den ondergang nog voelden nawerken op meer dan pijnlijke wijze, wilden bij 't rooken van een smakelijk pijpke, in gezamenlijk gekout, veel vergeten en veel opvroolijken; of in de eenzaamheid langs den roemrijken stroom ook de ziel laten spreken.

En op dien Zondag van September kreeg de verwoeste stad als bij tooverslag een feestelijk uitzicht. Overal zag men wimpeltjes en vlaggetjes en aan de vensters van de barakken rankte het groen als een teeken van welkom en hoop. Tot

zelfs praalbogen kon men bewonderen. Van die praalbogen uit den ouden tijd, toen men een tiental denneboomen omverhakte, om ze op de bijzonderste plaatsen van de stad, langs weerszijden van een straat, terug in den grond te steken en met een dikke koord, waarrond groen festoen werd gewonden, aan elkander te verbinden. Hier ontbraken de sparren zelf; maar sparrepersen en sparrestaken waren met het begin der heropbouwning met heele voefen binnengebracht geworden, zoodat ze maar voor 't grijpen lagen. En groen had men maar met armsvollen langs velden en wegen af te sikkelen. 't Was alles zoo verlokkelijk dat wij, geburen ondereen, ook de handen uit de mouwen hebben gehaald en met vereende krachten een grootsche praalboog in onze slijkstraat, ('t had een paar dagen geleden nogal wel geregend), hebben opgericht waarover wijzelf verwonderd stonden. En vooraleer de pastoor onder die poort trok, is hij een tijdeke, in 't slijk, blijven stilstaan, om ons gedicht te lezen, dat wij op schoon wit papier geschilderd, op een plankenbord vastgespijkerd en aan die poort te slingeren hadden gehangen. Het luidde alzoo:

Hier is noch vlag- noch praalvertoon,
 Geen wonder is 't! Want al wat schoon
 En weeldig was, ligt plat ten grond...
 Al tusschen 't puin, alhier, aldaar,
 Een onzer er een blomme vond
 En waar weleer het koren stond,
 Een ander sneed er 't lisch en 't riet
 Dat gij aan deze poorte ziet!...
 Maar blomme en groen het zegt thans meer
 Dan glans en praal van vroeger dagen,
 Want is de beurs thans licht om dragen
 Het Hart klopt hechter voor u. - Heer
 en Meester kunt ge beters vragen?

Na die inhuldiging, hebben wij van het inrichtend comité nog drie frank gekregen, omdat wij zoo 'n schoone poort

en zoo 'n mooie poëzie hadden vervaardigd. Die drie frank was 't overschot! Wij hebben er mede de verf van ons gedicht betaald! Alle baten helpen immers, en die 't kleine niet eert, is 't groote niet weerd.

Die feestelijke inhuldiging heeft de menschen als een riem onder 't hart gesnoerd. Gaf ze ons de zekerheid niet dat er in 't leven nog blije dagen te verwachten waren? En kregen allen, in de eerstvolgende hoogmis, het besef niet dat de nieuwe klank op den predikstoel ook een nieuw tijdperk aankondigde?

't Is dan ook met een gevoel van berusting in een zekere beternis, die na de slechte tijden, zonder twijfel, zou komen, dat wij het jaar terug den winter hebben zien indraaien.

In afwachting dat we een huis zullen betrekken, zitten we immers nu al in een barak! Dat wil echter niet zeggen dat wij den winter niet hebben gevoeld. Integendeel. Zoowel buiten als binnen. Binnenshuis nochtans hebben we daar eenigszins raad op gevonden. Door de warmte der zon in de zomerdagen, waren de houten wanden der barak, zoo een beetje overal aan 't krimpen gegaan en, tusschen de planken, waren spleetjes en voegjes en gleufjes gekomen, waardoor de nijdige wind weliswaar een liedje zong, maar tevens, als met een ventilator, de barre guurheid van het weder binnenjoeg. 't Hielp niet, dubbel en dik gekleed, rond de kachel neergefokt te zitten, of 's nachts onder een berg dekens te gaan schuilen. De wind drong door alles en deed u bibberen waar gij zat, of stondt, of laagt. Een Vlaming echter weet voor alles raad. We hebben toen alle gaatjes en spleetjes met voden en papier dichtgestopt; de binnenwanden zelf met zakgoed beslagen en 't alles overplakt met dik inpakpapier. Ik mag u verzekeren, een radikaal middel. De kachel zelf was er, ten slotte van overtuigd, dat zij met welslagen haar rol kon vervullen, want heele dagen ronkte zij dat 't een piezier om hooren was. Zij had echter ook niet te klagen, want zij kreeg eerste klas waar te stoken. Houtblokjes met de vracht, die men niet moest oppoken of aanwakkeren, maar

opspekken tot den laatsten splinter. Hout klieven is, gedurende heel dit winterend getijde, onze belangrijkste bezigheid geweest.

Buiten echter is de winter: de winter gebleven. Dagen lang heb ik kunnen staren op een onafzienbare witte woestijn. De tegen den grond neergehurkte barakken, lagen bedolven onder een dikke laag sneeuw. Er hingen lange, kaarsachtige gesteven ijskegels aan de buitenranden van de daken. 't Leken witte reeksen kristallen kransen rond Siberische woningskens. De witte puinhoop: een spookachtige klomp in een poollandschap. En avonden die boven dit alles een vracht schitterende lichten openspreidden in een donkeren hemel, die heel laag blauwde als wilde hij ons nooden de handen uit te reiken, om sterren op te vangen.

Als men het dan lekker kan maken bij een ronkende stoof, in een gezellige kamer, dan mag en kan men den winter wel lijden. Op zulke stonden immers doet de winter zooveel vergeten en op zoovele dingen denken. In de stille eenzaamheid voelt men zich terug mensch worden. Een mensch die 't jagende en jachtende leven van zich heeft afgeschud. Buiten ligt alles wit. Witte sneeuw heeft alles bedolven. Die witheid dekt én leven én dood én vreugde én ellende, én haat én nijd, én afgunst; dekt deugd en zonde.

Een boorlingske wordt in een wit kleedje gebunseld, als het ten doop wordt gedragen; en in een wit laken wikkelt men de rust en de kalmte van den gedaagden ouden man, die naar zijn laatste verblijfplaats wordt gebracht.

De witte winter overmeestert heel het landschap; doet aarde en gebouwen, onder eenzelfde eenvormige witte schoonheid, verdwijnen; begraaft één jaar dat in de eeuwigheid is getreden, en laat een nieuwen tijd rustig en stil, onder zijn beschermenden witten mantel, tot ontluiking gedijen.

In den winter kan men kalm gaan denken aan vele zaken, waarvoor anders geen tijd voorhanden was; en in de overweging hart en ziel laten louteren om ons tot een beter mensch te maken. Als heel de wereld begraven ligt onder de

sneeuw, dan kunnen de menschen ook gemakkelijk op ontdekking gaan in hun inwendig leven, om zielstekorten te ontwaren, waar hoogmoed en trots als heerschers regeerden; om veel te vergeven waar men veel had willen haten; om deemoedig, bij een krib, de oneindigheid van 't leven en de schoonheid van een bestaan, bij zijn begin, te gaan aanschouwen.

Jammer maar dat iedere medalje haar keerzijde heeft. Enkele mooie dagen hebben dan het gewest in een echten slijkpoel veranderd. Om te zwemmen in de drabbe. Niets is onaangener dan te moeten ploeteren in 't slijk. De dagen zijn kort, gaan amper open en toe en 't is avond vooraleer gij 't gewaar wordt. In den donkeren moet men naar huis. Dat wil iets zeggen! Er is immers nergens een pinkje licht. Men ontwaart plotseling voor zich, een ineengestorten kelder; men ontwijkt de gevaarlijke plaats om in een obusput terecht te komen, of over een puinenbult in de modder te vallen. De puinhoop is terug een baaierd geworden. Een baaierd van slijk waarin de kinderen plakken blijven en de groote menschen verdolen. In een doolhof van slijk zoekt men in den donkeren zijn kluis op. Moet men, in dringende gevallen naar pastoor of dokter, dan is 't geraadzaam, vooraleer uit te zetten, zijn onderzoek van geweten te doen en een volmaakt akt van berouw te verwekken. Vóór de barak van den pastoor, immers, staat een niet togedekte waterput en gaapt een diepe kuil, waar een huis recht in staan kan. En de dokter woont vlak tegen de tramlijn. En een tram stoort zich noch om menschen, noch om licht, want hij alleen rijdt steeds in 't rechte spoor, dat voor niemand toegankelijk is!

De medalje heeft haar tweede keerzijde getoond. De vorst is ingevallen. 't Vroor dat de steenen kraakten. In een paar nachten lagen stroom en vaarten dicht en wegen en straten en puinen blonken onder 't ijs. Onze voorraad regenwater, weigerlijk in tonnen en vaten, met de afdruipe, verzameld, was één klomp ijs geworden. Even als de zaligheid zonder de gratie onmogelijk is, zoo is 't water voor het leven onont-

beerlijk. Gelukkig dat het stadsbeheer, in zijn bezorgdheid voor 't heil van zijn onderhoorigen, een vijftal putpompen in den puinhoop had geplaatst. Daar zouden wij ons kunnen bevoorraden. Zoo dachten wij. Maar in die Siberische koude waren die pompen tot gladdige mummies uit het ijsijdvak versteven! De menschelijke speurzinnigheid komt echter alles op het spoor. En wanneer men op een goeie morgen, de niet plezierige ondervinding opdoet dat er nergens nog water te vinden is, verneemt men 's anderendaags de mare dat een vernuftige snuffelaar, ginds in den puinhoop van de kapotgeschoten gasfabriek, een kraantje ontdekt heeft, dat spijskoude en vorst, aldaar door water laat uitleken. Water van eerste hoedanigheid dan nog. 't Kwam van diep, heel diep, honderden meters uit den grond. Daar had men, vóór den oorlog, om de stoomketels met water te kunnen spijzen, een bronput geboord. En waar de stad in haar bevoorradingsplannen schipbreuk leed, was de Voorzienigheid met ons. Toen is er, in de puinenstad, een nieuwsoortige bedevaart tot stand gekomen. Een bedevaart naar 't kraantje van de gasfabriek. De bedevaarders staken in dikke winterkleederen; hadden mutsen met groote oorlappen aan; hielden in hun in warme piewanten gedoffelde handen hun emmers en kisten en keteltjes; en liepen, op sokken die ze over hun schoenen of blokken hadden getrokken, langs de gletsig-gladde wegen naar dit kraantje; waar ze onze-vaders en weesgegroeten van een heel zonderling kaliber sakkerden. Om een duivel z'n staart van plezier omhoog te doen krullen!

Als ik gewag maak van een kraantje, dan is zulks alleen maar bij manier van spreken. Van kraantje geen spoor. Het water druppelde uit een stukgeschoten buis. De afsluiting was verdwenen en 't water vloeyde, kalmpjes en gezapig, uit die buis. Het vulde een emmer in tien en een ketel in twintig minuten. De barakkenbewoners zijn berekenaars. Iedereen dacht dan ook: hoe vroeger ik er heen ga, hoe eerder ik terug thuis ben. Maar vermits iedereen dezelfde bedenking had gemaakt, stond het plein rond het buisje, reeds vóór dag en

dauw, vol wachtende menschen. Men koos dan een anderen aftappingstijd uit. Maar tientallen bleken alweer in 't zelfde geval te wezen en zoo heb ik er ééns op een morgen zestig, op een middag veertig, en op een avond vijftig bedevaarders geteld. Ze stonden er te bibberen en te klappertanden, paarsch en blauw van de koude. Ze stonden er één, twee uren, in opwachting en op rij, aan te schuiven, om met hun emmers en keteltjes bij 't kraantje te geraken.

Die harde, onmenselijke koude heeft een maand lang aangeduurd. Toen is de dooi zachtjes ingevallen; met een onzeglijk genoeg zagen de menschen de ijskorst rond de waterpompen wegsmelten en de waterbedevaart behoorde ook reeds, zonder verder misbaar, tot het verleden.

Een heele tijd is het dan een weder geweest, dat geen weder te noemen is. Koude mist en smokkelregen; huiverende windvlagen afgewisseld door hagelbuien; een vrachtje sneeuw of een poosje vorst. Krassende kraaien, als zwarte vendelende roetvlokken boven uw hoofd, en nu en dan een bende vriesganzen die, in lange slierten, uit 't Oosten naar 't Zuid-Westen trokken. Een weder om van verveling te geeuwen als ge 's morgens uw neus buitensteekt; en om in u den hist te voelen opkruipen: te handelen gelijk de dassen; u in een bolletje te rollen en te slapen, slapen tot de schoone dagen er terug zouden zijn.

Maar een mensch is echter geen dier. Een mensch moet willens of onwillens buiten. Aandrang om in beweging te zijn, zoeken om den tijd te dooden. De Zondagen komen daartusschen als een verademing. Men moet naar de mis, om daarna onder de menschen te komen.

En op zoo'n winterschen Zondagmorgen van de verleden maand, stond ik, ongeweten en ongewild, als getuige van een gebeurtenis, die in al haar tragische naarheid, plots, in mij het nijpend besef heeft wakker geschud, dat wondere en vreemde krachten, den schoonen geest en de zielswake van de puinenstad, onmeedoogend aan 't weghalen waren.

Het motregende. Triestig-verlaten lag het kerkhof met de

witte kruiskens, en de verhakkelde Christus met het doorschoten lichaam scheen aan zijn paal te hangen, ter uitboeting van ongekende gruwelen. De motregen leekte langs het gelaat waar 't schroot sporen had geschribbeld, en 't was alsof Hij weende om al de schoone jeugdige levens die daar geknot en verbuischt waren en onder Zijn laatste hoede waren ter ruste gelegd.

Rond een vierkant grafterpje, vóór een wit kruiske dat, in zwarte letters, den naam van een oud-Bretoensch geslacht vermeldde, stonden twee vrouwen in rouw en een jeugdig officier in licht-hemelsblauw pak. Zij waren gekomen uit een der verste hoeken van Bretagne. Zij hadden hun beste zwarte satijnen rok en schoudermantel aan en op hun hoofd vlinderde het witte kantmutske met een zwarten strik doorstoken. In die zwarte verschijning blekten de wezens, oneindig droef, met oogen daarin die stillekens weenden; weenden, precies als die oogen van den Christus dààr hangend een eindje verder. Zij stonden er, tegen elkaar geleund, vóór dit graf, stom, roerloos. Achter hen, eerbiedig zwijgend, de jeugdige officier in zijn blauw pak.

Drie werklieden kwamen midden de graven aangestapt; een zinken en een houten kist op de schouders, spade en houweel in de hand. Bij de vrouwen gekomen werd de last nedergezet. De officier wees, met de hand, het graf aan. Twee werklieden begonnen te delven. De derde trok gummi schoenen en handschoenen aan en wachtte.

Een lange wijle wag dan alleen hoorbaar het gesis van de spade en het gekap van het houweel in de vaste aarde. Zij werkten zonder haast, zonder zichtbare ontroering. Zij waren dit werk reeds gewoon. Op een bepaalde diepte gekomen, werd het een omzichtig tasten. Toen kwam een rotte kist te voorschijn. De officier deed teeken dat ze moesten ophouden. Hij taalde de twee vrouwen, die hardop begonnen te snikken:

- 'Het zal moeilijk zijn de kist op te halen. Zoudt u niet wat op afstand blijven staan. Het is steeds pijnlijk een lijk hi ontbinding te aanschouwen.'

Zij knikten: ‘Neen’, beslist en kort. De jongste van de twee vrouwen begon te huilen. De motregen hulde de heele groep als in een lijkwade.

- ‘Comme il vous plaira.’

De man met de gummi schoenen en de handschoenen was in de groeve geschoven. Met zijn beide handen duwde hij de bovenste plank der kist in stukken. 't Gaf een dof maar akelig gekraak. De officier en de andere twee mannen hadden zich, werktuigelijk, vóór de vrouwen geplaatst. De jongste echter weerde met bevende hand den officier op zij. Toen, op 't zelfde oogenblik, schokte zij achteruit, sloeg de beide handen voor 't gelaat.

De aanblik was te akelig geweest: stof en bruine beenderen lagen door malkaar geschud, met aan 't uiteinde het grijnzende doodshoofd. Zij slaakte een luiden gil, viel tegen de andere vrouw aan.

- ‘Du courage, ma petite! Du courage!’ en zij kropte de snikken die in haar oude moederhart opzwoegden.

Voorzichtig nam de man met de gummi handschoenen de beenderen een na een op, legde ze in de zinken kist. 't Duurde slechts enkele stonden.

- ‘Ne fermez pas encore, zei de oude vrouw, il faut que je bénisse mon enfant!’

En breed teekende zij het kruis op de doode beenderen. De officier sloeg de hakken tegen elkaar, bracht de hand aan de kepi en verroerde niet, een lange wijle. De pastoor was gekomen, als afgesproken. Hij sloeg een groot kruis, las stillekens de gebeden, verdween geluidloos zooals hij gekomen was.

Toen nam de officier de beide vrouwen bij den arm, trok ze van 't graf weg. Reeds siste het gesmolten lood op de zinkranden der kist.

- ‘Pleurez, madame, zei hij tot de jonge vrouw, cela vous soulagera.’

De oude vrouw bleef een wijle roerloos staan. Zij keerde haar wezen naar de kist toe. Haar wit mutske beefde op

haar hoofd. Het volle fierheidsgevoel van het ongeschonden, oude ras schokte omhoog in haar. Zij vatte de hand van den officier en gedempt zei zij dan:

- 'Het was mijn kind! Het was h  r man. Mijn man verloor ik op zee. Wij zijn twee arme vrouwen. Ah! que c'est triste!'

Voorzichtig nam de officier beide vrouwen bij den arm. Zij zwijmelden. Hij trok ze een paar stappen vooruit en duidelijk sprak hij met bevende stem:

- 'Ze vielen voor een edele zaak en voor een edel land. Et toujours, mesdames, vive la France!'

Enkele oogenblikken later werd de kist in een auto geschoven. Langs weerskanten zaten die beide vrouwen in 't zwart en baden den rozenkrans. Een geronk van de motor en... de dierbare schat vloog langs de wegen van Vlaanderen naar het verre Vaderland.

V.

Oktober 1921.

Mijnheer de minister,

De laatste maanden hebben een beroerd verloop gehad.

Pas was mijn vorige brief gepost of daar werd de heele stad op stelten gezet. 't Nieuws was niet uitgebeeld geweest, maar iedereen wist het als vanzelf. De Koning zou de stad bezoeken. Een koning die een puinhoop bezoekt, is geen alledaagsch feit! Koningen doen, gewoonlijk, slechts hun intrede in groote steden, midden staatsie en praal, omringd van glinsterende uniformen. 't Gebeurt meestal in de schoone dagen, opdat de zon zoo'n geschiedkundig feit nog meer luister zou bijzetten. Hier werd met alle plechtplegingen en geplogenheden afgebroken. 't Was nog vroeg in den morgen als een paar auto's de markt kwamen opgespoeterd. In alle eenvoudigheid heeft de Koning dan, door de verbuischte stad een wandelingske gemaakt. 't Slijk spetterde op zijn lederen laarsjes. Op een bepaalde plaats heeft hij, een oogenblikje, met welwillende aandacht, geluisterd naar een paar toespraken van de stadsheeren, die een grooten steenblok voor podium hadden genomen. Toen heeft hij zelf, in 't Vlaamsch, al de barakkenbewoners een hartelijk groetwoordje toegestuurd en hun beloofd dat van nu voortaan hun levenszaak, den heropbouw, eens voor goed zou aangepakt worden. Er was ook een minister bij hem en die knikte maar steeds instemmend. Later heb ik vernomen dat die minister, gijzelf in hoogst eigen persoon waart; want een stadsheer is mij 's anderendaags uw groeten komen overmaken. Werkelijk lief van uwentwege! Welke belangstelling een paar regels schrift toch kunnen verwekken!

Is dit koninklijk bezoek het signaal geweest om een nieuwen tijd in te luiden? Mogelijks wel. Het weder zelf, heeft in beleefde voorkomendheid, niet willen ten achteren blijven. 't Heeft ineens zijn druilerig, triestig uitzicht opgeborgen. Een vroeg en mild voorjaarszonnetje is aan een schoon-gekuischten hemel gaan schitteren, als een blijde belofte. De wakke lucht is weggedoomd; slijk en vuiligheid zijn opgedroogd; en als aangewakkerd door de eerste weldoende warmte, heeft iedereen zijn hart sneller voelen kloppen, de levenskracht terug in zijn spieren voelen kittelen en de jacht in zijn bloed gekregen.

Een paar weken daarna, schenen alle menschen de gave van den Heiligen Geest ontvangen te hebben. Ze waren allen als met dezelfde gedachte, dezelfde begeerte en denzelfden wil beziel. Ik heb mijn geburen, al op een dag, de slijkstraat zien opstappen.

- 'Toch geen rouw in de familie, gebuur?'

- 'Gelukkig niet. 'k Ga aanstalten maken om den thuis te herbouwen. We moeten beginnen kom-af te maken. We kunnen immers hier toch niet eeuwig blijven rentenieren.'

- 'En 't geld?'

- 't Begint los te komen. Men heeft eindelijk de deur van de staatskas opengekregen. 't Schijnt dat er millioenen in zitten. En wie eerst komt, eerst maalt.'

De stad rond is het eenzelfde ervaring die wordt vastgesteld. Overal loopt men kennissen tegen het lijf, die op heete kolen schijnen te staan. Ze hebben geen tijd meer om een oogenblikje te verletten en, in 't oprakelen van oude herinneringen, den vluchtelingen-geest te doen heropleven. Er hangt verandering in de lucht! De hovekens om en vóór de barakken worden, in algemeenen regel, nog wel bebouwd, maar waar men vroeger er alle aandacht aan besteedde, gaat het nu met snakken en wippen. De nette verzorging en de schoone schakeeringen zijn hier en daar al uitgeschakeld. Bloemen en vruchten zullen wel nog bloeien en gedijen, maar worden niet meer verkaveld in uitgedachten aanleg. In alge-

meenen zin vindt men dat de tijd thans tot andere doeleinden moet worden gebruikt. De Barakkenbewoners worden passers en meters, berekenaars en uitvinders. Ze tellen hun centen om te weten op welke wijze ze best zullen uitbesteed worden in den heropbouw en ze beleggen de schadevergoedingen, die ze verwachten, als wissels op langen termijn. Het werkelijk bezit en de vermoedelijke staatstoelagen worden samengeteld en vakmensen dragen er zorg voor, dat het gezamenlijk bedrag in lange kolommen zal onderverdeeld worden, om steenen en cement en ijzerwaren en hout en pannen en vensters en deuren; om vloertichels en granietschouwen te bestellen en te koopen. Iedereen trekt thans zijn streng, zooveel hij maar kan. 't Is een pijn en pogen om vooruit. 't Is loopen en vliegen om orde te krijgen in zaken die vier, vijf jaren opgeborgen werden; om uit de werreling van de mazen van het oorlogsschadenet te geraken; om vonnissen te gaan hooren aflezen en gelden te trachten los te krijgen. 't Wordt een koortsig gedoe; de hersens staan gespannen onder berekeningen allerhande en de menschen al, springen tweemaal daags in en uit hun kleederen. 's Morgens loopen ze allemaal op hun zondagsche gekleed om een rechter, een staatskommissaris, een griffier, een bouwkundige, een staatsbeambte te gaan spreken; om een advocaat te gaan raadplegen; om rechts en links maar steeds getuigenissen en bescheiden te gaan bijeenscharrelen die hun goed recht moeten staven of 't innen van gelden zullen vergemakkelijken en 's namiddags trappelen ze op en rond de plaats, waar vroeger, eens, hun huis hun lief en leed verborg. Ze kuischen en schikken er steenen en bouwmaterialen; voeren met kruiwagens de vuiligheid weg; slaan paaltjes in den grond en trekken rooilijnen.

's Avonds vliegen ze bij de vaklui en de ambachtsmannen en aannemers binnen om de gedane berekeningen na te zien; om handslag over de prijzen te geven; om over plannen te redekavelen. 's Nachts droomen ze van kelders die instorten en van huizen die striemen in de lucht. Tusschenin, dan nog,

passen ze hun zaken op, gaan hun dagelijksch boeltje na om brood en vleesch te kunnen koopen en een beetje boter bij den visch te hebben. Ze beleven allemaal een driedubbel bestaan; zijn bestendig in de weer en voelen eerst den Zaterdagavond aan de kitteling van hun stoppelbaard op hun kin en wangen, dat een week voorbij is gegaan zonder dat een oogenblikje tijd werd gevonden om zich te scheren. Den Zaterdagavond zit het bij de kappers stampvol. Midden kuilende tabakswolken is het er een geraziaan van de andere wereld over opruimingswerken en bouwoptrekkingen, over te duur gekochte waar; is het een gesakker over het lang wegblijven van onontbeerlijk materiaal; en wanneer de ruige baarden onder het scheermes verdwijnen, moeten de kappers hun handigste bedrevenheid toonen, om op- en neergaande adamsappels niet dóór te snijden. En 's Zondags, na de mis, drinken ze haastig een pintje om dan terug aan 't cijjeren en aan 't rekenen te gaan. Ze moeten het immers tot op een haartje uitpluizen, om te weten hoe ze het allemaal om ter best, terug, in de nieuwe plooiën zullen zetten.

De puinenopruiming zelf gaat in een geweldigen gang vooruit. Heele stadsvakken zijn reeds bloot gekomen. Tot zelfs de staatsbesturen schijnen ditmaal de koorts in 't lijf gekregen te hebben. Waar de openbare gebouwen moeten oprijzen, worden delfwerk en kelders gegraven. Honderden karren geladen met delfaarde en steengruis schokken de ontelbare decauvillewagentjes achterna, naar 't galgeveld toe, waar geleidelijk nu een andere puinhoop verrijst; een puinhoop van opkuisch en afval en vuiligheid; een puinhoop die de herinnering aan al de ellende, den last, de ontberingen, de schade en de bitterheid van de geleden ramp zal opbergen.

Een bende vreemd volk is thans de stad komen bezetten, heeft, om zeggens, haar in bezit genomen. Een menschenkluts is er als een uitgezwermde bijenkorf, binnengevallen. Vreemdelingen met wijde broeken en floeren vesten aan. Werkkrachten allerhande die 's Maandags met pak en zak de stad ingulpen en 's Zaterdag met pak en zak vertrekken, om twee

dagen daarna terug te komen. De benden groeien wekelijks aan. Honderden zitten op de Sassen te werken aan de sluizen en de bruggen; honderden arbeiden over de heele oppervlakte van de stad. Als een reusachtige paddestoel schiet een nieuw vreemdsoortig leven overal op. Een leven dat in de geordende tijdsuren naarstig doorklawiert en in de vrije stonden de drankgelegenheden binnenstroomt, die overal, om en rond de groote werken en midden de opgeruimde puinen, als uit den grond zijn gerezen. Houten loodsen meestal of schuiloorde in plak en stak. De stille rust die over de stad heerschte; de schoone wijding die haar omsnoerde, zijn plotseling op brutale wijze verbroken geworden. De dagen zijn gevuld met geroep en gerucht. In spannende gejaagdheid ratelen de wielen maar aldoor; snorren de auto's; kloppen de hamers; klinken de truweelen. Het sjouwende rumoer roezemoest boven de stad uit als 't gegons van een hommelnest en de heerlijke nachten worden onbarmhartig verscheurd en vaneen getrokken door 't geklingel en 't geklank van pianoörgels in tingeltangels en bordeelen. Tot diep in den nacht walsen de koppels, zwieren de paren op huilende danswijsjes. In 't schel rood licht van groote petroleumlampen wordt gevrijd en gebrast en geboeleerd. Het bier kletst over de tafels, stroelt buiten langs de deuropeningen. De muziek mildert de zeden, verzacht het karakter! Zoo leeren de ketters...

In de greep van dit vreemd, van dit warrelend, van dit uitspattend leven warreeren de barakkenbewoners als honden in een kegelspel. Langzamerhand worden ze er in opgeslorpt, draaien en wentelen er in mede. Ze weten niet hoe het komt, maar ze voelen dat hun leven, dat hun geaardheid, dat hun persoonlijkheid, dat hun karakter geleidelijk veranderen. Ze ontdekken in zich zelf vreemdsoortige dingen. Gewaarwordingen uit lang vervlogen tijden nemen terug bezit van hun hart. Dat hart wordt een nieuw veld waar allerhande beslommeringen zaad schieten. 't Geld neemt bezit van hun hart en van hun geest. 't Geld wordt de drijfveer van hun daden;

wordt hun opperste betrachting. Brutaal is thans voor hen de werkelijke toestand opgerezen. Ze kregen een barak en een stukske grond. Het was echter geen eigendom. Het was maar tijdelijk goed, dat op zekeren dag terug zou moeten afgestaan, of ontnomen worden. Waarom zorg en bekommernis gaan dragen over iets dat u niet toebehoort? Ze voelen den worm der vervreemding hun schoon gekoesterde illusie ondermijnen. Ze hebben ineens het besef gekregen dat vier, vijf jaren van hun leven in nuttelooze verspilling van lijfs- en geesteskrachten zijn te loor gegaan. Zoo één, zoo allen willen ze, in een opsnak van nieuw leven, de geleden schade inhalen en goedmaken. Ze voelen zich terug de eenvoudige menschen worden, die in harden arbeid, het beetje geluk willen scheppen dat ze jaren en jaren lang hebben betracht en nagejaagd en dat neergehaald werd, in enkele dagen tijd. Ze worden besprongen, ingepalmd, overmeesterd door de gedachte dat het geluk, negen maal op tien, verkregen wordt door t geld. Geld moeten ze hebben om huizen te bouwen; om het oude bedrijf terug in uitbating te brengen; om meubels en kleederen te koopen. Ze verwonderen er zich plots over waarom ze jaren lang, vrijwillig, meubelen en kleederen hebben moeten ontberen. Dat waren toch tastbare bewijzen van hun rang en hun stand, van hun welstand van voordien! Ze zien vreemde menschen geld verdienen, waarmede ze teren en smeren, waarmede ze den grooten Jan uithangen. Zij verloren alles, maar eeuwig sukkelaars blijven, dat wilten ze niet. Sukkelaars! Het gedacht: sukkelaar te zijn, doet hen uit hun vel springen. Ze haken opnieuw naar een menschwaardig bestaan, dat in hun geest de vroeger bekleedde rang in de samenleving doet heropleven. Ze rangschikken zich zelf reeds in klassen en beginnen de rangorde van hun waarden te bepalen op de stevigheid van hun vorig bezit. Zonder het te vermoeden worden ze terug allemaal utilitaire menschen.

Het belang dat ze stelden in de eenvoudige dagelijksche doening van hun medemenschen is als vanzelf te loor gegaan.

Ze hebben bijna geen aandacht meer voor de moole bloemen of de schoone groenten die bloeien of gedijen in den hof of het tuintje van hun geuur. Tot zelfs de versiering der graven op het groote kerkhof moet het ontgelden. Gras en peemgoed schieten tusschen de beplantingen door. De algemeene gang van 't leven verloopt in een algemeene onverschilligheid. Menschen worden geboren, menschen trouwen en menschen sterven zonder dat ze 't weten. 't Worden gewone gebeurtenissen in de oppervlakkigheid van een nieuw bestaan. Als ze elkander tegen 't lijf loopen, dan informeeren ze niet meer of deze of gene het goed maakt, maar vermonden blijde dat ze een beetje geld hebben kunnen loskrijgen of sakkeren omdat ze er naar zoo lang moeten wachten. Zij die dat beetje geld maar niet kunnen inwerven, noemen zich 't schaap van de historie.

Ze vinden het effenaf een zonderlinge zaak dat Jan, Pier of Klaai op zoo'n gemakkelijke wijze aan dit beetje geldgeraken konden, om achteraf dan thuis, plots als een priem, de angel van de nijdige jaloerschheid te voelen steken in hun ziel.

De schoone saamhoorigheid, die zij in al hun ellende, hadden tot stand gebracht, brokkelt af stuk na stuk in de jacht van het nieuwe leven. Zijn zij er zich zelf wel van bewust dat zij hun eigen levensschoonheid aan 't stuk-slaan zijn?

In hun zielen is plots een hoekje bloot gekomen, dat jaren togedekt bleef onder 't gewaad van de gemeenschappelijke ellende in de algemeenheid van de ramp. De ellende en de ramp ruimen ze nu op. In dit zielenhoekje zullen alle gebreken terug opfleuren. Ze worden thans terug mensch, behebt met de dualiteit van hun gaven en ondeugden die onverpoosd zullen strijden om de overmacht in hun ziel. De schamelheid in hun ontberingen allerhande had hen de volheid van een stil geluk doen inzien en gevoelen; het heropbloeien van hun weelde slaat leemten in hun gemoed; scheurt de tevredenheid en de rust van hun hart aan stukken. Zal dat alles

niet leiden tot de volledige instorting van alle persoonlijkheden?

* * *

't Was volop avond toen ik huiswaarts keerde. Moeder de vrouw had reeds de luiken gesloten op 't gerucht van de wereld en 't straalke licht dat door de vensteroogen naar buiten priemde, verraadde én de gemoedelijke gezelligheid, én ook de wake en de wacht van het huisgezin op de komst van den vader. Het viel mij echter vreemd op dat ik geen gestommel en geluid van ravottende kinders hoorde. Binnen was het stil. Zou daar iets gebeurd zijn in mijn afwezigheid?

Een beetje gejaagd stak ik de deur open, wilde in een uitroep mijn verwondering over die ongewone doening te kennen geven; maar wat ik zag en merkte deed plots in mij een andere gemoedsstemming opwellen.

De kinders speelden stil, in een hoekske, met hun blokdoossnuisterijen en weerszijden de tafel zaten mijn vrouw en een vreemde dame, in zwarte kleederdracht, als beelden. In den gedempten schijn van het lamplicht bemerkte ik hoe bleek het wezen der vreemdelinge was. Haar oogen glimden rood onder zwarte wenkbrauwen en krampachtig hield ze een witte zakdoek in de eene hand gesloten, waarmede ze haar hoofd ondersteunde. Lusteloos en als lam lag de andere hand in den schoot. Ze stond recht, in een moede beweging van haar bovenlijf, als van iemand die een verre en zware reis heeft afgelegd en na een poosje rust terug de baan zou opmoeten. Ze groette hoofsch en minzaam. Het was een slanke verschijning. Een sierlijke leest rondde uit de zwarte plooiën van haar kleet. Haar zacht ovaal wezen vertoonde al de eigenschappen van een fijne voornaamheid. De oogen blonken helder in de weeke weelde van pas gedroogde tranen en ze spande zich in om haar mond in een vriendelijke monkelplooi te leggen. In een bruusk gebaar stak ze mij de hand toe. De dunne vingers puntten artistokratisch uit op de sierlijke handpalm.

- 'Ik dank je hartelijk, mijnheer...'

- 'Danken? Weet niet waarom, mevrouw.'

- 'Omdat ge al dien tijd zorg hebt gedragen voor dit grafterpje, dààr tegen den muur, in uw hoveke.'

- 'Geen danken, mevrouw, 't was toch 't eenigste dat we konden doen en... bloemen bloeien toch van zelf.'

- 'Moet u niet vergoelijken. Dat boordsel van Spaansch gras en die tuil van rozen midden anjelieren hebben toch werk en oppas gevergd. 't Is me een groote troost geweest, dit graf zóó aangetroffen te hebben. Pas enkele dagen geleden heeft men mij de zekerheid gegeven dat het werkelijk dit graf was...'

De laatste woorden vielen als keien op een harden steenen vloer.

- 'U zegt wel dit graf?..'

Verraadde dit enkel woordje niet een heele menschelijke tragedie? Er hokte een snik in haar keel. Stillekens begon ze te weenen.

- 'Ga zitten, mevrouw.'

Ze liet haar futloos neervallen op den stoel; dopte met haar zakdoek de tranen weg. Het was een oogenblik eendelijk stil. Hoorden we allemaal de suizende lamp de melodie van diepen weemoed en schrill zieleleed niet uitzingen?

- 'Ja, ik zeg wel dit graf. Twee jaren hebben ze naar hem gezocht en nu onlangs verzekerden ze mij dat hij daar onder dit kruiske rust.'

Ze scheen op te gaan in een verre en dierbare herinnering. Star staarde haar blik thans recht voor zich uit. Bijna geluidloos begon ze haar levensgeheim te talen, als stuwde haar een sterke innerlijke kracht tot mededeelzaamheid.

- 'Het was zoo'n goeie, zoo'n schoone jongen. Een pracht van 'n man zoowel in verstandelijk als in lichamelijk opzicht. Het was een ontvankelijke geest, die de heerlijkheid van 't leven met vaardige hand boetseerde, met krachtige hand beetelde en kapte in 't arduin. Een mooie kop met hoog en breed voorhoofd, waarover een weelderige haarbos zwierig golfde. Ho! Wat had ik hem lief, zoo lief...'

Wat was dit begin eener vrouwenbiecht in 't blootleggen van een menschenziel pijnlijk om te aanhooren! Liet de aanhef niet vermoeden dat zij, op dezen stond, nogmaals geheel haar gemoed wilde uitstorten? Was ik misschien, voor haar, de laatste vertrouweling, die, op mannelijke wijze, haar ziel kon begrijpen?

- 'Nele, indien we eerst de kinders naar bed brachten?... Blijf intusschen rustig gezeten, mevrouw. Dan vernemen we wel wat uw verdere bedoelingen en in wat we u te nutte kunnen zijn.'

De kleinen moesten het geen tweemaal gezegd worden. Als werktuigelijk beseften ze, dat hun aanwezigheid wellicht in 't verder onderhoud, oorzaak zou kunnen wezen van een te groote smart-opwelling. Zij kregen elk een kruiske en in een haai en een draai lagen zij onder de dekens.

- 'Heeft mevrouw al iets gegeten? Neen? Dan kunnen we best samen avondmalen. Maar ge zult u moeten tevreden stellen met wat op tafel komt.'

Ze glimlachte matjes, wilde 't aanbod afweren, zegde: 'Heb al koffie gedronken, vriendelijk van uw vrouw...'

- 'Geen omhaal maken. Koffie is goed. Maar niet voldoende. En als ik u nog iets mag vragen: waar brengt ge den nacht door?'

- 'Nog niet beslist. Zal toch wel herbergzaamheid in de stad kunnen vinden? Wil hier in alle geval blijven, om morgen bij de ontgraving aanwezig te zijn.'

- 'Ha!... Zoo!... Wel dan blijft u hier den nacht doorbrengen, nie'waar Nele? Bedding? Kom, we leggen een matras op den grond voor ons beiden, Nele; mevrouw zal wel in ons bed slapen? Niet afweren. Goed zoo? Ja. Wat krijgen we te eten, Nele?'

- 'k Ben eigenlijk erg gegeneerd! Heb boterhammen, koffie, een stukske kaas en gelei. Ge moet begrijpen, mevrouw, we wonen nog steeds in een "woestijn". Kan echter ook een paar eieren in de pan slaan.'

- 'Best, Nele. En doen alsof ge thuis waart, mevrouw.'

- ‘Thuis!... Sinds mijn man vertrok, heb ik maar beginnen te beseffen wat het beteekenen wilde een thuis te bezitten. En nu hij er niet meer is en ik geen thuis meer heb, ontbeer ik nà hem, het grootste geluk.’

- ‘Het was niet bedoeld die pijnlijke herinnering op te wekken, als ik die Vlaamsche spreuk te pas bracht.’

- ‘Ho! Ik ben er u feitelijk dankbaar voor. Het leven is zoo hard, zoo onbarmhartig dat het werkelijk deugd doet, eens zijn gemoed te kunnen lossen, bij menschen die u kunnen begrijpen.’

- ‘U moet toch wel vreeselijk geleden hebben, mevrouw?’

- ‘Ja, omdat ik, in zoo'n korte tijdspanse het begin van een oneindig geluk heb gekend. We waren amper een paar maanden in 't huwelijk getreden; hadden, na een verrukkelijk veertiendaagsch verblijf in een eenzaam berghoekje van de Ardennen, de weelde van onze liefde geborgen in een stille kluis, verscholen in een eenzaam sparrenoord, waar niemand ons groot geluk midden de heerlijkheid van de natuur kwam storen. Hij had er zijn werkplaats opgeslagen; wilde in de eenzaamheid een grootsch gewrocht uitwerken: Hymne aan het leven. Maanden en maanden voordien had hij onverpoosd gearbeid. Met vaardige vaste hand had hij de klei bewerkt, gekneet, geduwd, om de gepaste lijn te vinden van een slanke armenplooi boven een ideaal vrouwengelaat, dat in zijn uitdrukking de heerlijke belofte van het nog verborgene, maar reeds aanwezig zijnde leven uitstralen moest. Maanden lang had hij geboetseerd, om het geheim der schepping in de sierlijke welving van het lichaam te leggen. Nachten en dagen had hij het spinneweb van menschelijke vezels en spieren bestudeerd, om in volledige harmonie, den lofzang van het leven langs stralende lichamelijke vormschoonheid in een open, vrank en heerlijk gelukkig gelaat te laten uitzingen. Hij was er ten slotte in geslaagd de ziel van 't leven te laten lezen in de klare oogen. Toen had hij een stuk marmer besteld, wit marmer, omdat witheid de kleur is der ontvankelijkheid en

tot zelfs in de natuur, 's winters, in blanke ongereptheid de wereld overdekt om 't graan zonder smet in den schoot der aarde te laten gedijen... Maar begin ik weerom niet misselijk te praten. Als ik het daarover heb, dan zeggen de menschen mij dat ik zoo, ja... zoo erg vervelend kan zijn. Wellicht is dat waar voor hen. Er zijn zoo weinig menschen, die een stukgereten ziel kunnen doorschouwen en begrijpen...'

Zij zweeg als wachtte zij op een wederwoordje, om, algelang het antwoord luiden zou, verder door te gaan in haar biecht, ofwel haar herinneringen in een snik op te kroppen.

- 'We weten dat zelf best, mevrouw. Zielewonden groeien nooit volledig meer toe.'

- 'Bijzonderlijk niet, als ze op zoo'n brutale en onmenselijke wijze werden stuk geslagen. U moet weten dat we elkander in de stad hadden ontmoet. Hij arbeidde bij een beeldhouwer van groote faam. Daar had hij zich in alles wat zijn vak betrof, ten volle weten te bekwamen. De geest echter was zijn geest die scheppen moest en scheppen zou. Ik studeerde er aan de hoogeschool. Had al mijn tweede jaar in de wijsbegeerte en de letteren achter den rug. Hij was een paar jaren ouder. Onder de hooge boomen van het park kruisten, zekeren dag, onze blikken op een wijze die niemand uitleggen of bevroeden kan. Het geluk kwam ons te gemoet en we zijn het niet voorbijgegaan. Waarom ook het geluk laten voorbijgaan als het zich aanbiedt om u als een trouwe en bestendige vriend in 't leven te vergezellen?'

- 'Menschelijk gesproken, is dit zeer begrijpelijk. En het gras over iets laten groeien, is meestal nooit goed.'

- 'Om hem te volgen werden zware opofferingen gevergd. Ik zelf moest er in menig opzicht, om lijden. Ik werd als een dolle waaghals aanzien. Maar in hem en in zijn talent had ik een oneindig betrouwen. Een betrouwen dat bergen verzet. Ver van alle gewoel, zouden we onze liefde beleven in wederzijdsche aanhankelijkheid en onderlingen steun. Aan het leven zelf mochten we veel vragen, omdat we in het leven geloofden. Gods natuur is groot en schoon genoeg om 't stof-

felijk bestaan te bevredigen als hart en geest en ziel zich voor de hoogst inwendige betrachtingen geen eischen steilen die niet te bereiken zijn. We begrepen aldus elkander ten volle, gingen met eenzelfde kennis op in eenzelfde begeeren, in eenzelfde lust, in eenzelfde doel. Wat lag de toekomst heerlijk voor ons open...'

Hier stokte haar stem in de keel. Haar witte hand school als een doek voor haar oogen heen en weder. Ze overmeesterde echter de hevige ontroering die in haar opwelde en haar neusvleugels deed trillen.

- 'Kunt ge begrijpen hoe oneindig smartelijk, hoe ijselijk treurig het is een opgebouwd geluk te zien vernietigen door een oorzaak waaraan ge geen de minste schuld hebt en in omstandigheden die ge nooit zoudt hebben ingedacht? Aan niets en aan niemand iets hebben misdaan; eerlijk geweest zijn tegenover zich zelf en tegenover anderen; door de dagen gaan in 't volle bewustzijn van uw menselijke kracht en in het streng besef van uw plicht en uw kunnen, om in zich de voldoening te weten groeien en de weelde te voelen gedijen van een heerlijke toekomst in een wederzijdsche gelukzaligheid; en dan, dat alles plots te zien ineensstorten, neen, stuk slaan en verbrijzelen, om alleen nog te blijven met de herinnering aan een schim!... Is 't niet om wanhopig, alles en allen te vervloeken?... Ho! Ik wind me op. Maar neem me niet kwalijk, ge zult begrijpen...'

Ik knik instemmend, weet echter niets te antwoorden. Voor mij zit een stuk zieleleed dat zich heelemaal uitzeggen moet, om door de ontlasting van het gemoed de berusting in de gelatenheid van het verschrikkelijk ongeluk eenigszins te vinden.

- 'Toen kwam de oorlog in 't land. Hij werd, evenals zoovele anderen, opgeroepen. In de twee eerste maanden kreeg ik enkele tijdingen. Langs een vriendenweg, uit Antwerpen, een laatste brief. Toen zweeg zijn geest en zijn ziel. En nooit meer heb ik in de letters van een paar regels schrift, zijn warm hart voelen kloppen en zijn adem mij weten toe-

waaien. Weken en maanden verliepen in verschrikkelijke onzekerheid. Lichamelijke ellende ging gepaard met diepschrijnend zielsverdriet. Vragen en navragen, 't bleef alles zonder gevolg. Denkt u maar even zoo'n toestand in! Vreeselijk!... Na enkelen tijd moest ik wel in het onvermijdelijke gelooven en berusten. Ik kreeg een afschuw van alles en voor allen. Ik had wel willen aarde en hemel haten, had ik daar niet in mijn innigste zielsroerselen het begin van het leven gevoeld: zijn hymne aan het leven... Door ontroering en ellende; door mateloos zieleleed; door ondervoeding en verstarring in 't noodlot ondermijnd, werd het doodgeboren. Heb maanden lang tusschen leven en dood gewandeld; was op een laatste nog slechts een schamel menscheijk wrak, dat zelfs de loutering in de genade niet heeft vermogen te vinden. Hij werd mij ontrukkt en wat uit ons beider bloed was verwekt, werd onder de aarde weggestopt. Op jeugdigen ouderdom alleen zijn op de wereld, zoo alleen zijn. Ho!...'

- 'Bidde mevrouw, ware 't niet best in de rust een beetje verpoozing te zoeken, of beter trachten te vinden?'

- 'Zal niet rusten vooraleer alles mij van 't hart is. Drie jaar lang heb ik een martelie onderstaan, die niemand heeft kunnen bevroeden. Daarna was het mij nog erger gesteld. Nergens kon ik zekerheid bekomen wat er met hem was gebeurd. Van kantoor tot kantoor heb ik gesukkeld; de schoenen van mijn voeten gegaan om op al de kerkhoven van 't front zijn naam te ontdekken. En hoe paradoksaal het u ook moge schijnen, gedurende dien gruwelijken beevaartweg heb ik mildering gevonden, voor zooveel men van mildering gewagen kan. Daar toch ontmoette ik zoovele weerlooze vrouwen, die even als ik, tot in 't diepste der ziel gemarteld werden. We hebben elkander aanschouwd, elkander begrepen, elkander opgebeurd. Waar ik voor mij zelf niets meer over had, vond ik toch in mijn eigen smart nog woorden om anderen weer hoop in 't leven in te spreken en wederkeerig ontving ik ook die balsemende opwekking. Tot in hun onbekenden dood zijn onze gevallenen de predikers ge-

bleven van den levensmoed, de offervaardigheid en de kracht der opstanding. Na dien beevaartweg ben ik tot 't besef gekomen dat ik in stil berusten zijn geest moest mededragen als een vlam. Een vlam die de gedachte van naastenliefde in den vrede moet belichten en hoogmoed en haat moet verbranden... Men verzekerde mij, enkele dagen geleden, dat hij daar moet rusten, onder dat terpje in uw hoveke, hij mijn schoone, schoone jongen die in den geest zijn hymne aan het leven schiep... Hoe wreed! Hoe vreeselijk wreed!...'

Ze strekte haar beide armen in een beschermende plooi op tafel, liet er haar hoofd in neerzakken en begon toen zachtjes te huilen...

Nele en ik zaten doodsbleek, als beelden, in de akelige stilte van de kamer, waarin alleen nu nog het licht van de lamp een liedje suisde...

* * *

Het moest fataal gebeuren.

Op een zoelen zomeravond, die gekomen was na een stikheeten dag, zat ik, tegen den achterwand van mijn barak een luchtje te scheppen en te genieten van de weelde van bloemen en vruchten die in mijn tuintje fleurden. De kleuters luierden op het kleine graspleintje, dat we zoo ordentelijk hadden aangelegd om Nele toe te laten, haar wekelijksche wasch er op uit te bleeken. Zij hadden elk een oor- of hoofdkussen buitengesjouwd en lagen, in halven slaap, de koelte van den nacht af te wachten, tot dat wij het oogenblik zouden geschikt achten om ze, in ons armen op te tillen en naar bed te dragen.

In en boven de stad rumoerde nog het geluid van zwoegende menschen. Het strandde echter op de rustige omgeving mijner barak en vloeiende dood tegen den hoogen muur, die Noordwaarts mijn hoveke afbakent. Langsheen de barak klonk dan, plotseling, hoorbaar op, een vaste mannenstap. Voor mij stond het ventje van de koninklijke bureelen, dat thans het beheer der barakken in zijn ambtelijke bevoegdheden had gekregen.

- ‘Nog zoo laat op uw stukken?’
- ‘Ja, Tijn, en late boodschappers brengen gewoonlijk geen al te best nieuws.’
- ‘Ik kan de reden van uw bezoek al raden.’
- ‘Ergens, vandaag, bij een waarzegger binnen gevallen?’
- ‘Neen, maar eergister den eigenaar van dit stuk land, waarop mijn barak staat, tegen 't lijf geloopt en die sprak aldaar van bouwen. Wordt hier wellicht ook, in 't korte hand aan 't werk geslagen?’
- ‘Gelijk ge zegt. We moeten de barakken opruimen en...’
- ‘Wij ruimen natuurlijk ook de plaats.’
- ‘'t Spreekt als een boek, maar ge hebt toch nog 'n paar maanden tijd. 'k Heb echter al voor uw nieuwen thuis zorg gedragen...’
- ‘Zoo! Da's vriendelijk van u.’
- ‘Vriendelijk als ge wilt, maar toch ook berekening en vooruitzicht... Ik zou niet graag nog eens een ministerieel vermaan op mijn nuchtere maag krijgen!’
- ‘Maak u maar niet bezorgd. Morgen beginnen we ook te bouwen. Maar intusschentijd weerom moeten verhuizen! Geen plezierige zaak, man.’
- ‘Gelukkig dat de nieuwe slameur, maar half werk zal wezen. Hier rechtover in den blok huizen, heb ik er eentje voor u in beschikking gehouden. Ge zult, ditmaal voor de laatste maal, is 't hopen, van den nood een deugd moeten maken.’
- ‘Hebben het geheel ons leven lang reeds gedaan! Enfin, we zullen er geen hartzeer over broeden. 's Lands wijs, 's lands eer. We zullen er ons in schikken. En wat wordt hier opgetrokken?’
- ‘Ge raadt het in geen duizend malen...’
- ‘Niet noodig, zeg maar op.’
- ‘Een groote zaal! Een zaal met dubbele bestemming: om politieke vergaderingen te houden, en om tooneel te spe-

len.?’

- ‘Dat past best bij mekaar!’

- ‘Gelijk ge zegt, Tijl! De wereld trouwens is op zich zelf reeds een kluchtig schouwtooneel met tragische aspecten. Eenieder speelt er zijn rol, eenieder krijgt er zijn deel; maar de groote bazen die donderen in de vergaderingen, deelen de lakens uit...’

- ‘Ten ware zij, achter de schermen te koekeloeren zltten wien ze 't zadeltje zullen lichten om er zelf in te springen. Het is in rustige zomermaanden, man, dat men filosoof wordt!’

- ‘Filosoof moet men echter niet zijn, om te merken, dat het hekken aan den ouden stijl wordt gehangen. Van nu reeds spelen de hooge bazen hun rol en krijgen wij telken dage ons deel. De zweep hangt in de lucht in afwachting dat wij de penitentie in ontvangst mogen nemen. Genoeg gebazeld echter! Kom, 'k heb den sleutel van het huizeke op zak, we kunnen 't gaan inspecteeren en 'k ben dan van dit karweitje verlost.’

Nele is de volgende dagen niet sprekelijk geweest. 't Is trouwens begrijpelijk. Een nieuw gebouw aanleggen die uw uiteindelijke tehuis moet wezen; in de blijde verwachting leven dat het tobbersbestaan binnen enkele maanden, bepaaldelijk van de baan zou zijn en weten dat het laatste nawee van een jarenlange nachtmerrie binnen kort tot het verleden zou behooren; en op dit oogenblik terug een verhuizing op den nek geladen worden; neen plezierig is het niet. Maar zooals het ons aangeraden werd, hebben we terug van den nood een deugd gemaakt en 't zaakje dan ook maar voor de zooveelste maal in orde gebracht.

Niet zonder een tikje weemoed hebben we den sleutel der barak binnengedragen. Want, alles wel ingezien werd aldus een wonder tijdperk van ons leven afgesloten. Ons onbekommerd, vrij en los bestaan heeft een einde genomen. In dit nieuwe huisje hebben we plots de gewaarwording gevoeld, dat wij terug in het rader van het werkelijke leven,

dat steeds verandert maar altijd hetzelfde blijft, werden ingeschakeld.

't Is een aanporrende spoorslag geweest, om van dan af aan niet meer bij de pakken te blijven zitten. Ook de jacht van den bouw is ons in 't bloed geslagen. Dagen en weken zijn in koortsachtige spanning en gejaagden arbeid voorbijgegaan. Die bouw heeft ons de wereld doen vergeten. Amper heb ik bemerkt dat honderden en honderden toeristen als een sprinkhanenbende midden de opruiming, de puinen zijn binnengevallen, om later, veel later, dan ook te kunnen vertellen wat een oorlog kan tweebrengen of vernielen. Onder die toeristen was er een heele karavaan Amerikanen, die elk afzonderlijk honderden dollars te over hadden om de laatste puinenoverblijfsels van een verbuischte stad te kunnen aanschouwen. 't Volk heeft hen een oogenblik aangeaapt; heeft daarna de armen in de lucht geheven om eindelijk de nuchtere bedenking te opperen dat het toch jammer was van al dat schoon geld dat voor 't voldoen van een stonde nieuwsgierigheid ten ondomme werd vergooid, terwijl zij de schoenen van hun voeten moesten loopen om de onontbeerlijkste centen los te krijgen.

De dood van de eenen is echter 't brood van de anderen. De bult Harry heeft er een aardig stuivertje aan verdiend. Zijn negotie van 'post-cards' en 'souvenirs' is twee maanden lang een soort goudmijn geweest, die hij handig heeft uitgebaat en hem een betrekkelijken welstand heeft bezorgd. Na de zomermaanden is hij uit de circulatie verdwenen. De weelde heeft hem te pakken gekregen en naar andere oorden verdreven.

Ternauwernood heb ik ook kunnen bemerken hoe, spijs de broeierige hitte van de zomerdagen, steeds maar graven werden effen gemaakt met den grond en de laatste overblijfsels van gesneuvelden, in ruwe kisten geborgen, op auto's werden geschoven, om in 't geronk van motoren naar een vreemde en onbekende bestemming weggevoerd te worden.

Wat met mij is gebeurd, is ook al de andere bewoners

ten deel gevallen. Er heerschte, al dien tijd, in heel de stad slechts één bekommring: doorboeren om terug in 't bezit te komen van een huis; om onmiddellijk daarna aan den opbouw van een nieuw leven te beginnen. Voor allen een lastige, een zware taak! Een doorworstelen van levensomstandigheden die men zich niet had kunnen indenken. Vandaag liep men met de zakken vol geld, bedragen van duizenden en duizenden franken en na een paar uren van uitbetalingen aan metsers, timmerlieden, handelaars, tastte men 's anderendaags naar den laatsten cent om een pijp tabak te koopen. Wat gaf het ten slotte toch allemaal! Hoogerhands werd maar steeds uitgebazuind dat iedereen zijn levensstaat zou terugkrijgen, dien hij bekleedde voordien. Alleen durf en wilskracht, moed en volharding werden gevergd. Men heeft het gegeven zonder mate, zonder perk en paal. Het overige zou vanzelf komen, te gepasten stonde, immers: De Duitsch zou 't al betalen.

Dit slagwoord is niet meer van de lucht geweest. Het is een nieuwe levensleuze geworden die op krachtige wijze heeft medegeholpen aan 't verwezenlijken van wonderlijke zaken. Het heeft, in zekere mate, in enkele maanden het uitzicht van de stad nog eens doen veranderen. Het heeft de menschen steeds driftig en gejaagd doen voortwerken aan 't heroprichten van een nieuwen thuis. Door den Duitsch hadden ze, toch zoolang, de gezelligheid van een eigen woning, de weelde van een huiselijke kamer moeten ontberen. Nu zijn ze er razend blij om geworden dat door den schuldige ook de bekroning zou komen van al hun wenschen en verlangens: terug in 't bezit te komen van een verloren genot. Men ziet het allen aan! Ze leven in gejaagde en opgezweepte spanning. Een wondere kracht doorvaart hen. Zij vinden dat alles te traag vooruitgaat. Zij sputteren den dag door als ze, volgens hun oordeel, niet genoeg geholpen worden. Maar ze boeren door. In koortsige nijdigheid, wordt stuk na stuk de puinenwarboel omvergehaald, uiteengerukt en weggevoerd. De doode stad wordt opgeruimd en opgekuischt en nauwelijks lig-

gen de straatvakken bloot of daar zitten er al menschen die delven en bouwen. Al wat doodsch en gruwelijk was, moet weg; wordt vervangen door een uitspatting van nieuw leven. De prangende greep waarin het hart bekneld zat, is doorgehakt. Een gemeenschap die opwaarts wil, leeft niet in een ringgordel van puinen. Stille mediteerende zielen kunnen zich zelf zoeken, zich zelf begrijpen in de eenzaamheid en midden de overblijfssets die bestendig aan 't eeuwige levensgeheim doen denken. Maar stille mediteerende zielen zijn uitzondering in de samenleving. Het jachtende leven eischt zijn rechten op, dringt zijn wil op, stuwt en stoot zijn onderdanen vooruit. Dit recht en die wil werken aanstekelijk.

Wat menschen in waanzin konden vernielen, zullen menschen in opschietende levenskracht terug opbouwen. De weemoedsvolle stemming hebben zij afgeschud; de wijding die de plaats beheerschte, wanneer zij er terug aankwamen, en die zij, één paar jaren, overal in doen en laten hebben gevoeld, hebben zij als een vreemdsoortige relikwie onder elkander verdeeld en in een diepe plooi van 't innerlijk wezen heeft iedereen een stukje ervan geborgen, dat in rustige stonden, die men later hoopt, ja moet beleven, terug in vrome gedachtenis zal te voorschijn worden gehaald.

De geesel van den oorlog golfde over 't land en vernietigde alles; de adem van het leven vaart thans terug over datzelfde land; zal alles hernieuwen!

VI.

Maart 1922.

Mijnheer de minister,

Een nieuwe lente, een nieuw geluid.

Nu pas bemerkt men op aanschouwelijke wijze, wat in 't verleden jaar, werd verwezenlijkt.

Overall, in het stadsvak, zijn de huizen, als paddestoelen uit den grond gerezen. Wat een pracht is het de roode pannendaken in de blinkende lucht te kunnen aanschouwen. Die kladden kleur, zijn kladden blijheid voor oog en ziel.

Het kerkeschip is voltooid. Grootsch troont de kerk thans weerom als het symbool, midden de stad. De pastoor is den inboedel van zijn oude barakkenkerk aan 't verhuizen. O.L. Vrouw en Sint-Antonius worden, op een stootkarretje, van 't groote plein naar hun nieuwen thuis gevoerd.

Aan 't optrekken van de openbare gebouwen, wordt, naarstig, de laatste hand gelegd. De menschen houden elkander een oogenblikje tegen om wederzijds hun indruk over het verwekte mirakel te vermonden. Zij zijn blij om zich zelf, en blij om hun stad. Dat wordt, zooals vroeger, dat wordt zelfs mooier en grootscher! Wat men meende kapot te krijgen, daagt thans geweld en vernieling uit. Uit zuivere voldoening loopt men een herberg binnen om er een pintje op te drinken. In en uit, de tijd is kostelijk!

Want ook het maatschappelijk leven heeft iedereen terug in zijn bedrijf gespannen, terug in zijn doening geschutteld, terug in 't rader der werkzaamheden gebracht. De stroom draagt dagelijks al verschillende booten naar zee. Ze schakelen de glorierijke tijdperken van 't verleden terug in den huidigen gang der wereld. Er loopen trams en treinen die in-

en uitvoeren en verbindingswegen trekken door een land in volle opstanding. In de ommelandsche landouwen graast de rijkdom van 't vee; arbeidt de boer in de voorjaarsglorie van de zon. t'Allen kant groeien en fleuren de vruchten en de gewassen. Op de aaneengeschakelde velden ligt als een uitgestrekt gespikkeld tafelkleed, dat een heele gemeenschap ten feestelijken disch wil nooden. De vluchtelingen zijn terug menschen van voordien geworden. De normale gang van 't leven heeft hen terug te pakken gekregen. Zij werken zes dagen lijevijk, om den zevenden dag te rusten. Zij trekken dan hun zondagsche kleederen aan, gaan wandelen, gaan een partijtje kaarten. Het leven in de barakken krijgt een anderen vorm en een nieuwe beteekenis. Voor het grootste gedeelte der inwoners loopt de ellende van een noodwoning naar haar einde. Velen zitten al in hun huis; anderen zullen in 't kort hun intrede doen in een woning, die hun bezit zal wezen en de eigene omlijsting zal zijn van een nieuw betracht geluk. Alleen de gedachte: dit geluk kortelings te bezitten; doet de harten opspringen, jaagt het bloed feller door 't lijf, scheidt een gevoel van voldoening, maakt eenieder terug gezond. Het lijdelijke berusten heeft plaats gemaakt voor durvende doelstelling, die wilskrachtig wordt nagestreefd. Eenieder ziet alhier, aldaar, in hoek en kant, de vogels hun nesten bouwen. Een nest bouwen, een nest bezitten: 't is de algemeene betrachtning!

Door de stad rollen de wagens, schokken de karren, snorren en ronken de auto's. Blinkende truweelen kappen en kloppen gele en roode steenen in hun voegen en lagen. Honderden truweelen zinderen hun klanken uit. Honderden zagen zingen hun lied in kap- en dakwerk en roosteringen. Het daverend gedoe van vreemdsoortig getuigheit palen en planken en schutsels in den stroom, waar kaaimuren en sasverlaten en sluizen moeten komen, om handel en nering in de streek te doen heropleven. Het schrill gefluit van een trein huilt triomfeerend de ruimte in stukken en warempel! daar klinkt al te noene- en te vespertijde 'n Angelusklokje. Het leven komt en gaat

als 't schuiven van een piston in een stoommachien. Het leven wordt netjes ingeburgerd. Men ontwaakt; men werkt en arbeidt en wroet; men versterkt zich haastig; men rust één nacht om 's anderendaags te herbeginnen, met nog meer drift dan daags te voren! 't Is alsof iedere arbeider en ambachter, iedere boer en nijveraer, iedere handelaar en koopmanschapper steeds op een nest mieren staat te trappelen; steeds mieren in de palm zijner handen voelt kriebelen. Het menschelijk zenuwgeweefsel speelt baas over hart en gemoed en gestel. De eene jaagt den andere op. Het wordt te allen kant een gewedijver om ter eerst en ter meest. De boer wil 's avonds nog dit stuk land bewerken dat in de werkregeling van een volgenden dag was ingedeeld. De ambachter zit, na één nacht van zwaar-vermoeienden arbeid, diep in den nacht, onder 't licht van een petroleumlamp, te pijkeren op cijfers en getallen; te meten en te passen op blauwe uitslaande papieren waarop, met schoone witte strepen, kamervakken en gevels in doornsede zijn afgebeeld. 's Morgens vroeg staat hij op het werk, vindt er zijn metsers, die hij met gebaar en woord aanport om dóór te arbeiden. Kijk! Hiernevens staan ze bijna aan de kroonlijst. Zij zullen zich toch den baard niet laten afdoen? Neen, waarachtig niet! Nijdig spuwen ze in de palm der handen; nemen met een kort-beslist gebaar het truweel op en werken, lijk leeuwen, den dag door. De steenen vliegen door hun handen, verdwijnen in de steeds hooger opgaande muuraflijning.

Telken dage wappert een nieuw vlagje of groent een nieuwe meitak boven een dakgebint. Meitakken en vlagjes verhuizen van de eene naar de andere plaats der stad.

Al maar aan door de straten, rijden de decauvillewagentjes, die 't laatste opgeruimde puin wegbrengen. De voermannen roepen op de paarden als bezetenen; doen de zweepen kletsen dat het striemt.

Te middag vindt men den tijd te kostelijk om naar huis te gaan noenmalen. Men eet op het werk. Stopt daarna, haastig, een pijp; trekt een drietal gulpen in de lucht; niest onder

de geweldige prikkeling en hervat de taak. Dààr vindt plots een metsers zijn mortelbak ongevuld. Waar blijft de diender? 't Helmt door de lucht: 'Jan is 't voor vandaag of morgen?... Waar zit ge dan?' Van achter een muur klinkt het tegen: 'Waar de Koning te voet gaat!...' Van boven galmt het terug: 'Een naaste maal, tracht dat karweitje te schikken buiten de werkuren! De tijd is te kostelijk.'

Waar men draait of keert, ontmoet men de menschen die in haastige gejaagdheid u voorbijloopen. Ze vliegen winkels binnen, verlaten ze een wijle daarna, geladen lijk ezels. Gereedschap en bouwwaren worden als broodjes verhandeld. Er is nering en handel. Handen en geesten werken onverpoosd. De lucht zit vol gezang, geroep, geklink en gezinder. Door de ruimte vaart een magnetische kracht.

Het sluit alles als een bus.

II.

Midden al het lawaai van den heropbouw heb ik een heelen dag op het soldatenkerkhof doorgebracht. Daar wordt, sinds dagen, een eindelijk-droevig werk uitgevoerd. Het gaat haast onopgemerkt voorbij. De menschen immers beleven een nieuwen tijd; de donkere vroomheid van het verleden wordt in de schaduw van de nijpende noodwendigheden van het oogenblik uit 't oog verloren. De opruiming van de stad en de heropbouw vorderen zoo snel dat iedere grondoppervlakte, die door de dooden ingenomen was geweest, vrij moet komen. De Fransche legeroverheid besloot, enkelen tijd geleden, al de nog overblijvende lijken op staatskosten te ontgraven, om ze op het nationaal kerkhof van N.-D.-de-Lorette te Atrecht of op het beenderenveld van Yper gezamenlijk bij te zetten.

Dagen naéén hebben twee, drie ploegen werklieden, onder het toezicht van Fransche officieren, aan hun lugubere taak, op dit doodenveld, gearbeid. Dagen naéén hebben zij de doode ziel uit de puinenstad gehaald en de schamele overblijfsels van wat eens fleurig leven was, in ongeschaafde kis-

ten geborgen. Op iedere kist hebben zij een naam of nummer gespeten, een hard-papieren steekkaartje genageld.

Geregeld zijn vrachtauto's, 's morgens, gekomen en hebben een reeks van veertig, vijftig tot tachtig doodkisten afgeladen. Rond en in het kerkhof zwerfde het van Fransche families die bij de opgravingen wilden tegenwoordig zijn. Men kon er dagen naéén de verschillende kleederdrachten van Bretoeners, Elzassers, Provençalen en andere zien slenteren over het kerkhof. Bij 't openen van ieder graf werd alleen de familie of de verkozen vriend of kennis van den afgestorvene toegelaten. Kwestie was zekerheid te hebben dat die kist wel de stoffelijke overblijfsels bevatten zou van een dierbaar wezen. Dikwijls werd toen ondervonden dat het kruiske van het eene graf behoorde te staan op een andere groeve. Het waren soms hartverscheurende tooneelen. Om die smartelijke stonden zooveel mogelijk te voorkomen, werd alle plechtigheid vermeden. De pastoor ging van 't eene graf naar 't andere; bad een wijle over de laatste overblijfsels; sprak een woordje van troost tot de familie en de kisten werden toegenageld.

Een heelen dag heb ik dit akelig werk bijgewoond. Een stomme getuige van een onzeglijk leed dat bij iedere rotte kist, bij elk hoopje beenderen werd bovengehaald. Tot in mijn verste dagen zal ik de herinnering er aan als een schrijnende pijn in mijn hart voelen priemen. U zeggen welk diep zielezeer dit alles verwekte, ware een ongedane zaak. Familieleden, kennissen en getuigen dwaalden op dit kerkhof als levende spoken om verscheiden dooden ter wille te zijn. Hoeveel handenwringende vrouwen en rouwende moeders heb ik niet hooren huilen, niet hooren snikken en weenen; hoeveel gestalten heb ik niet zien zwijmelen en mannenwezens zien ineenkrimpen van pijn en verdriet! Vele gesneuvelden waren zonder kist begraven geworden. En hoe omzichtig ook te werk werd gegaan, daar werd dikwijls toch eens te diep gehakt of gedolven. Het vereenzelvigen der lijken in gemeenschappelijke kuilen begraven, was tragisch. Het werd dan een eindelijk zoeken tusschen al die beenderen om

een lapke goed, een medalje, een uurwerk, een ring, een kettingje, waaraan het plaatje met het ingeschreven stamnummer van den soldaat was vastgehecht, te ontdekken. Bij vele lijken vond men flesschen gedolven, waarin de papieren staken die op den gesneuvelde gevonden werden en ook den naam en thuiswijs op een bladje geschreven. Gedachtenissen werden door maagschap en vrienden medegenomen. Zoo zag ik een hand blootmaken en rond de beenderige vingeren was een verroeste rozenkrans gestrengeld. Zulke gedachtenissen werden als relikwieën behandeld.

Wat ik echter dien dag heb medegemaakt is om nooit te vergeten. Ik had opdracht ontvangen van een Parijssche familie, om als getuige bij de ontgraving van hun eenig kind - een jongen van zeventien jaar - als marinier gesneuveld, aanwezig te zijn. Hij was gevallen, samen in één slag met een tiental zijner kameraden. En zij lagen daar allemaal bijeen en de kruisjes stonden er nevensen gereekt, dicht bij elkaâr. Een gemeenschappelijke kuil!

Drie jaar naéén waren zij, vader en moeder, in beêweg gekomen op 't graf van hun kind. Zij vonden dit graf ingekuuld tusschen een hoop graven. Daarop een eenvoudig kruiske, maar de andere kruiskens gaven duidelijk te kennen dat ze allemaal geplant werden om een gemeenschappelijken dood te herdenken. En toch wilden zij hun kind nog op een bijzondere wijze vereeren. Er moesten bloemen komen voor hun kind, alhoewel de oppervlakte één bloemhof was. Zij wandelden de laan door, kwamen voor ons barakske, waar vele trossen steenbloemen bruingeel bloeiden. Twee kleine kleuters speelden tusschen die bloemen. Onmondige kleuters. En die vreemde menschen wezen naar die bloemen, maakten gebaren om zulke bloemen te bezitten. De kleine kleuters gingen 'madame' een handje geven en trokken haar het barakske binnen. De man volgde, gebogen en bedeesd. Een stoel genomen, een zate gegeven. Al snikken hun leed getaald. Een kinderloos ouderpaar. Was het niet te veel gevraagd een hutje bloemen te mogen uitspitten om te planten op het graf

van hun zontje? Het graf kreeg armsvollen bloemen. Ook de volgende jaren.

En nu moest de kleine ontgraven worden. De officier zei me dat de familie verwittigd werd niet te komen omdat het zoo triestig kon wezen. Ik wist het. Wij pleegden overleg. Heel de vlakte werd uitgedolven. De lijken kwamen bloot: een vormeloze massa beenderen, hout, kleederen, schoenen. Waar zouden wij den kleine vinden? En dààr midden dien kuil, schoon afgescheiden door twee rotte planken, lag die kleipe. Het was 'de kleine' geweest en zij hadden hem, midden die vleeschelijke verhakkeling, gescheiden begraven om de ouders ter wille te zijn! Toen hebben wij het nummerplaatje van zijn pols genomen en bij uitzondering mocht ik die relikwie aan de ouders doen geworden als bewijs dat hun kind gekend was en rusten zou te Atrecht onder dit kruisje dat zijn naam vermeldde.

En als 't al gedaan was, zei de officier:

- 'Het moet een bloeme van een kind geweest zijn. Un amour...'

De kist is met vele andere kisten op een vrachtwagen geschoven geworden en tegen den avond is die schat langzaam de stad uitgereden om hier alleen nog de wijding na te laten van een duurzaam offer dat nutteloos werd geplengd.

De kleine is een der laatste bezetters geweest van een kerkhof, wiens bestemming, in tegenstrijd met het doel aan alle gewone kerkhoven gegeven, namelijk; eeuwen en eeuwen te bestaan om in hun schoot de opeenvolgende doodgegane geslachten voor de opstanding te bergen, hier slechts een tijdelijken duur heeft gekend.

Eén duur van enkele jaren, maar die in die korte tijdspanne aan honderdduizenden de les van het eeuwige leven heeft geleerd en voor een reeks hooghartige hoovaardigen de gruwelijke aanklacht heeft gepredikt van het onschuldig vergoten bloed.

Wat al bedenkingen, wat al herinneringen heeft dit gebeuren bij mij opgewekt of wakker geschud!

Dit oorlogskerkhof ontstond met het begin van den stadsdood. Kerkhoven beteekenen het einde van een leven; hier beteekende dit kerkhof de dood van het begin. In gewone levensomstandigheden worden de oude en gedaagde menschen rustig ten grave gedragen met zich meenemend, in hun stervende oogen, het laatste vizioen dat de inspanning van hun streven en de last van hun arbeid niet zonder vrucht en niet zonder loon zijn gebleven. Aan hun sponde stonden immers de vruchten van hun bloed, die naam en werk zouden voortzetten. Allen die hier ter ruste werden gelegd, hebben geen vrucht en geen loon gekend en hun oogen gesloten op de geweldige vernietiging van eeuwen stadsarbeid, meedragend in de eeuwigheid het besef van de nutteloosheid en van 't gemis eener levensbekroning.

Als vreemdelingen kwamen zij in dit ver en onbekend gewest een glorieloos lot onderstaan, om na enkele jaren, door volksgenooten teruggehaald te worden, geborgen in een schamele houten kist; om nooit meer de schoonheid van hun eigen land te kunnen aanschouwen; om nooit meer de liefde van hun dierbaren te kunnen aanvoelen; om nooit, maar nooit, in de kracht van hun jeugdige mannelijkheid, de daad van het wekkende leven te kennen en de onzeggelijke vreugd er van te genieten.

Langzamerhand, na maanden en maanden, werd aldus het kerkhof van 't eene na 't andere graf ontdaan. Ten slotte waren het alleen nog de onbekende dooden, of zij waarvan de families geen teeken van leven meer hadden gegeven, of die in groep in een gemeenschappelijken kuil waren begraven; ook nog diegene die om een of andere reden door de aanverwanten niet waren opgevorderd of konden weggevoerd of niet zouden ontgraven worden bij mangel aan geldmiddelen (de ontgravingen door families aangevraagd werden door deze families bekostigd): zij allen waren het, die onder de schaduw van dien gekwetsten en verhakkelden Christus dàar bleven liggen.

Nu zijn ze allemaal weg. De doode stad heeft haar ziel

verloren. Het kon toch ook niet anders. De doode stad wordt immers weerom levend. Zij krijgt een nieuw gelaat en ze wekt een nieuwe ziel. De grafterpjes die de ziel van de doode stad bewaarden, zijn nu effen gemaakt met den grond. Het puin werd opgeruimd en de ziel is weggehaald. Wat doet het thans vreemd aan langs deze voormalige kerkhofplaats te slenteren en er geen graven meer te ontwaren! Alleen de witte, verhakkelde Christus hangt nog aan zijn paal. Uit zijn deerniswekkende oogen, straalt de bede die Hij weleer uitsprak, wanneer Hij den kruisdood stierf:

‘Gij allen, waarom hebt gij mij verlaten? Heb ik niet trouw over u gewaakt, den heelen gruweltijd dóór? Was ik dan niet uw eenige en bestendige vriend? Eenzaam verlaten en ellendig, hang ik hier thans. Ik weet haast zelf niet meer waarom. Want mensch was ik zooals gij allen. Mij ook hebben ze afgemaakt gelijk zij u allen hebben afgeslacht. Wij leefden hier, als dooden, toch zoo kameraadschappelijk bijeen en onder elkander, in den geest van mijn Vader. Men heeft u allen aan Mij ontrukkt. Waarom hang ik hier nu nog alleen? Mijn armen strekken slechts over zwarte aarde en mijn oogen zien geen kruiskens meer. De menschen wroeten reeds die aarde om. Zij zullen er huizen optrekken en de laatste overblijfsels van uw offer, vermorzeld en vermengeld in en met de aarde, onder een klomp steenen, de vergetelheid induwen. Ik zelf, wordt daarna, wellicht van mijn paal, weggebracht. En zoo zullen wij, die elkander in den dood kenden, in het nieuwe rumoerige leven rondgestrooid zijn. Maar dit zeg Ik u allen, in den naam van mijn Vader, die heerscht over leven en dood en in zijn ondoorgrondelijke beschikking het leven naar den dood en de dood naar het leven leidt: Gij allen, die mij gezelschap hebt gehouden in dit gruwzaam oord van verschrikking, Ik zal u, waar gij u ook moget bevinden, ten gepasten dage, weten te ontdekken, om u te verzamelen in de Heerlijkheid van mijn eeuwig-durend rijk.’

III.

April 1922.

Ik heb een wonderen Zondag beleefd.

Van 's morgens al, zat er iets bij mij niet in de gewone plooiën. Mijn halsboordknoopje kreeg ik maar niet in het gaatje, dat in de nekplooi van mijn nieuw en verschgepapt borsthemd aangebracht is. Een eerste maal had ik het knoopje er verkeerd in vastgehaakt en daarna vond ik het gaatje zelf niet meer. Nele zag mij voor den spiegel grimmig ‘kerpenten’ om 't zaakje in orde te krijgen.

- ‘Wat gebeurt er, man, met u vandaag? vroeg ze ten slotte. Gij zijt van nu reeds uw zenuwen niet meer meester.’

- ‘t Moet u niet verwonderen. 't Ging veel beter in vaders tijd als men een dubbel lintje, langs achter, in den halsboord aanbracht en onder de oksels, langs voren op de borst toebond, om dien halsboord vast te houden. Met zulke verneukelde knoopjes geraakt men nooit op z'n effen.’

- ‘Ge moet meêgaan met uw tijd. Kom, keer-je om, ik maak 't zaakje in orde.’

Terwijl zij, in een haai en 'n draai haar vrouwelijke taak volbracht zeide zij nog:

- ‘Ge zult nu eens “schoon staan” om die eerste hoogmis in de nieuwe kerk bij te wonen.’

- ‘Ja, werkelijk Nele. Maar dat hoeft ook zoo te wezen, want geloof me vrij, 't zal met iedereen 't zelfde geval zijn.’

- ‘Wat een nieuwe kerk en een eerste Hoogmis toch al vermogen.’

- ‘Maar ge zeidet daar even zelf: men moet medegaan met zijn tijd. Die nieuwe kerk en die eerste hoogmis, 't zijn mijlpalen van de herwording en van de heropstanding!’

- ‘Hum, zoo'n vaart zal het toch niet nemen.’

't Was niet om het spreekwoord dat zegt: hoe dichter bij de kerk, hoe later in de mis, te beschamen dat ik een kwartuurtje te vroeg de kerk binnentrad. Waarachtig neen. Loutere nieuwsgierigheid om te ervaren welke indrukken de ziel en 't gemoed binnendringen, wanneer men, kwansuis om een

plaats uit te kiezen, die men dan later telken zondage zal bezetten, de kerkruimte op z'n gemakjes eens wil doorwandelen. Dat kan men ook op een gewonen dag. Ja; maar dan is er die stemming niet, die bij elke eerste plechtige gebeurtenis aanwezig is en gevoelsgewaarwordingen en bedenkingen doet ontstaan, die men in gewone omstandigheden niet zal ondervinden.

De stoelen stonden er netjes gereekt in gelijke rijen, de drie beuken vol, met midden iedere beuk een gangetje. In de middenbeuk liep dit gangetje tot vooraan in het koor en 't lokte mij aan om 't van ends tot ends door te wandelen. Nu viel het mij al dadelijk op dat al de oude stoelen, uit de bouten kerk van het groote barakkenplein, achteraan in de beuk en dat een vrij aanzienlijk getal nieuwe stoelen vooraan waren geplaatst. In 't koor zelf waren geen gewone oude of nieuwe bidstoelen te ontwaren maar wel een twintigtal sierlijke kerkstoelen van bijzonder maaksel, uit zwart verlakt, uit eiken, of mahoniehout vervaardigd; met op de zate een rood of groen panen kussentje en in de rugleuning een gebeeldhouwd schaapje met een vaantje. De stoeltjesvrouw liep daar nog tusschen, om alhier, aldaar een voettapijtje te schikken of met een vaardige hand een weerbarstige streuveling, ervan, terug recht te kammen. Wellicht hadden vele van die stomme getuigen van een nieuwen tijd reeds in de barakkenkerk dienst gedaan. Maar daar vervloeiende hun uitdagende beteekenis, in de steeds heerschende halve duisternis, in het niet. Hier echter, onder de nieuwe gewelven en 't klaterend licht dat overal binnenspeierde, schokte hun aanstellerigheid een slag in het hart. De oude geest van den vooroorlogschen tijd glimde, brutaal, terag uit langs de fluweelen overtreksels. Zij brachten bij mij, plots de bedenking naar voren, dat de menschen van den nieuwen tijd het oud harnas niet hadden kunnen afleggen. Stomme stoelen kunnen dikwijls zeer beteekenisvolle dingen zeggen.

't Werd tijd mijn plaats te gaan bezetten, want 't volk gulpte nu het kerkeschip binnen. Werktuigelijk, als gedreven

door een kracht, die men niet bepalen, maar waaraan niets wederstaan kan, belandde ik op mijn oud-vooroorlogsch plaatske, dààr, in de zuiderbeuk, tegen den muur. Werktuigelijk ook nam ik bezit van een tweeden stoel door er mijn hoed op te leggen. Mijn kerkkameraad uit de oude barak, zou ongetwijfeld, bij zijn aankomst wel een toertje maken, om mij te ontdekken en 't oude gebuurschap in den nieuwen tempel te bestendigen. Ik wilde dan ook in vriendelijke hoffelijkheid niet ten achteren blijven en deed mijn hoed als afweringsscherm tegen elke nieuwe opdringerigheid in het kerkgebuurschap dienst doen. Hij vervulde zijn taak op meer dan volmaakte wijze. Mijn kerkkameraad heeft ongetwijfeld gedacht dat die plaats voor iemand anders voorbehouden was, want ik heb hem te vergeefs, gedurende heel de mis, aan mijn zijde gezocht. En dat verwekt een onbehaaglijk gevoel. Men gaat zich immers allerlei dingen inbeelden waaraan anders geen aandacht moet geschonken worden. Mijn kerkgebuur was toch niet ziek, of verstoord? Wat mocht wel de reden zijn dat hij in die eerste Hoogmis, in de nieuwe kerk, niet kwam aanzitten nevens mij? Allerlei veronderstellingen welden op, zoodanig dat ik mij werkelijk inspannen moest om dan toch op een fatsoenlijke wijze mijn godsdienstige plicht te kunnen vervullen.

Na de mis werd het raadsel al dadelijk opgelost. Mijn misgebuur stond, buiten, op mij te wachten.

- 'Ge zijt ongetwijfeld gaan zitten op uw oude plaats? vroeg hij mij, maar dan hadt ge mij moeten zeggen, verleden week, waar die plaats gelegen was. Ik heb dan ook maar mijn oude plaats gaan bezetten.'

Wat met ons beiden gebeurde, zal ongetwijfeld ook geschied zijn met alle inboorlingen. Ze zullen allemaal hun oude plaats hebben opgezocht. Er kunnen wel nieuwe tijden komen, maar de menschen zelf, veranderen in den grond, toch niet. Ze steken zich zelf in de plooiën van hun oude gewoonten, zeden en geplogenheden, van zoodra hun leven in het raam van den ouden tijd wordt ingelijst. Die inlijsting dat is

het ensemble van Kerk, van openbare gebouwen, van huizen; dat is dezelfde verkaveling van straten en pleinen, waaruit de oude geest in zijn uitingen en uitwendig vertoon terug naar buiten wordt gedragen en waarin die oude geest zijn goede en kwade kanten ten toon zal spreiden en rond laten wandelen. De vrome geest van de wijding werd weggevoerd. Een nieuwe tijd is aangebroken waarin geleidelijk de oude geest al zijn rechten zal opvorderen.

We gingen een pintje drinken. De herbergzaal zat vol kakelende en babbelende mannen, die, naar hun uitspraken te oordeelen allemaal diepzinnige filosofen schenen te zijn geworden. Zij geraakten immers niet uitgepraat over hun mooie, ruime, prachtige kerk, maar zoo één zoo àl, zij hadden allemaal bemerkt dat deze en gene met opzet te laat was binnengekomen, om door 't gangetje in de middenbeuk, krophalzend te stappen en de mooie gebeeldhouwde stoelen in 't koor te gaan bezetten. Rang en stand, die een paar jaren, zinlooze woorden waren geweest, hadden hun oude bediedenis terug verworven. Dat deze ontvullende vaststelling nu precies in de nieuwe kerk moest gebeuren, was ten slotte niet aanmoedigend. Wellicht had de pastoor dat trouwens ook opgemerkt, of had zich er aan verwacht, want zijn sermoen over den publikaan en den tollenaar was als uitgekozen, om de nieuwe ontluikende oude mentaliteit van pas van leer te kunnen geven. Maar of het helpen zal?

Er moest ergens in mijn binnenste iets zeer pijnlijks aan 't roeren gegaan zijn, want ik voelde mijn halsboord geweldig tegen mijn adamsappel duwen. Op de puinen van een stukgeschoten stad was men een nieuwe stad aan 't oprichten; en pas waren de eerste uitslagen van die vernieuwing merkbaar of de menschen kwamen er hun oude gebreken ten toon spreiden. Een paar jaren was die slechte geaardheid onder de wijding van een puinenstad verborgen gebleven. Nu die wijding verdwenen was, kwam ook, als vanzelf, de oude verderfelijke geest zijn kop boven steken. Zouden de menschen, die in de gemeenschappelijke miserie, elkander als broeders had-

den teruggevonden en begrepen, nu terug van elkander gaan vervreemden door vitterij en bedilzucht, door heerschappij en onderdrukking, door pronkzucht en weelde? Zouden haat en nijd en misprijzen en afgunst terug als voorjaarsbloemen gaan ontluiken in de gemeenschappelijke verscheidenheid van rang en stand, verwezenlijkt door een hoopje geld min of meer, of door een stuk grond of een huis, al gelang men dit stuk grond of dit huis in eigendom zou bezitten of zou afhuren? Zou de schoonheid van een ziel het moeten afleggen tegen de macht van de stoffelijke weelde?

Ik voelde plots dat ik een ander mensch was geworden. Gedachten en gevoelens waren jaren overspannen geweest door een schoone begoocheling. Brutaal werd alles stuk gerukt. Een geweldige behoefte om terug buiten te zijn, deed me de straat oploopen. Lucht en licht immers zijn het bezit van iedereen. Alléén lucht en licht! Mijn kerkmakker liep een eindje mede. Midden de Markt bleef hij staan, wees mij den puinloop van den verhakkelden toren aan, waar dit wonder oog in dien wonderen kop zijn tragische beteekenis nu werkelijk liet begrijpen. Dit oog was een donkere holte waarin geen ziener meer stak. Het was dood en uitgebrand.

- 'Men had gemeend dien toren als oorlogsgedenkenis te behouden. Maar hij lijkt thans, aanleunend tegen die herbouwde kerk, zoo petieterig en zoo vreemd dat men besloten heeft hem af te breken. Morgen wordt met de opruiming er van begonnen.'

- 'Zal dit werkelijk gebeuren?'

- 'Ik weet het best, vermits ik de dynamietladingen moet plaatsen en doen ontploffen. Een karweitje dat met omzichtigheid zal dienen uitgevoerd te worden; want het in opbouw zijnde Raadhuis, hiernevens, zou kunnen van de brokken deelen. En dat moet vermeden worden.'

Ja! Het Raadhuis! Nu bemerk ik dat het al in de lucht striemt! Morgen begint men de kap er van ineen te steken. Ze werken slag om slinger om er mede gedaan te maken. En als het zal voltooid zijn, dan zal zijn bestemming ongetwij-

feld ook aanleiding geven om de politieke veeten en persoonlijke twisten in woord en schrift te gaan uitvechten. Het verkoopen van leugens om beterswille, het bezwadden van zielsschoonheid, het uiteenrukken van de innige roerselen die persoonlijkheden verheffen, zullen schering en inslag worden. Tweedracht zal saamhoorigheid vernietigen; hoogmoed zal bescheidenheid verpletteren en velen zullen moeten lijden onder de onrechtvaardigheid en jaren en jaren lang op hen den last voelen drukken: het onrecht verduldig te verdragen.

- 'De dag had zóó schoon kunnen zijn! 't Vergaat alles in 't niet. 'k Ga naar huis. Die nieuwe halsboord snoert me de keel af.'

In de laatste straat die wij, omzeggens, doorloopen, staan reeds vele nieuwe huizen. Mooie en groote huizen. Midden die straat schittert plots een zonderlinge zonneblek, slaat als een genster in mijn oogen. Onthutst blijf ik staan. 't Is alsof een onzichtbare hand ergens met een spiegeltje speelt, om 't licht van de zon op te vangen en het op bepaalde plaatsen te weerkaatsen. Waar mag de jonge grappenmaker wel zitten?

- 'Wat is er Tijnl', vraagt mijn kameraad.

- 'Ik zoek den bengel met zijn spiegeltje. Ziet ge dat zonnetje niet vóór ons dansen?'

- 'Zoek geen guit, Tijnl; maar kijk aan deze zijde van de straat. Dààr, aan dit hooge venster hebben ze een spionspiegel aangehaakt, om van binnenshuis uit te kunnen onderscheiden wie er op straat voorbijtrekt, en om al of niet de deur te openen wanneer er wordt gebeld. Is het een man met een frak, dan zal men plechtstating en met valsche gulheid den gast verwelkomen en ontvangen; is het een nederig man, die wellicht een dienst komt vragen, dan zal men hooghartig de gordijnen toehalen en de deur dicht laten.'

Ik heb mijn makker lang en diep in de oogen gestaard. Heeft hij mij begrepen? Ik weet het niet. Enkele stappen verder hebben wij van elkander afscheid genomen in 't wis-

selen van een handgreep, die oneindig veel dingen heeft verraden.

Pas had ik de deur geopend of Nele was er al met de vraag:

- 'Welnu, Tijn, is 't schoon geweest in de kerk?'

- 'Uitermate, Nele. Gij hebt het gezegd: morgen begint een nieuwe tijd... met oude menschen. Vandaag stuur ik, den Heer minister mijn laatsten brief.'

- 'Uw laatste brief?! Ende reden?'

- 'Nele, jonk, het schoone lied is uit. Van morgen af, zingen we een andere voois, met het ongewijzigde refrein van alle tijden. En dit refrein kent de heer minister beter dan wij zelf. 't Is 't lied van gaan en komen, van komen en gaan; het lied van willen en niet kunnen, van kunnen en niet willen; het lied van vrienden zoeken om vijanden te vinden; het lied van wrok-voeden in 't betoonen van edelmoedigheid; het lied van liefde bieden om haat te verwerven; het lied van den gullen handdruk en van de verwensching in het hart; het lied der wroeters en der gaaien; het eeuwig lied van schoone schijn en bittere werkelijkheid.

Drie jaar lang leefden we in een heerlijken roes. De schamele barakken polijstten de zielen; zuiverden de harten; deden op den puinhoop de prachtige bloemen van naastenliefde en offervaardigheid, van eerbiedige waardeering en genegene zielsopoffering ontluiken. Van heden af zullen al die bloemen, één na één, doodbloeien, verwelken, ten gronde vallen zonder zaad na te laten. Binnen een paar jaren zal iedereen terug een huis bewonen. Er zullen groote en middelmatige en kleine huizen zijn. En al de bewoners zullen er hun groote ondeugden en gebreken en hun kleine hoedanigheden in verbergen. Zij zullen de nieuwe samenleving vormen, die in het kleinzielig gepeuter en het onverkwikkelijk gedoe van voorheen, ons het onverbiddelijk besef zal brengen, dat de menschelijkheid, eeuwig onveranderlijk is, eeuwig dezelfde blijft.

In die samenleving zullen hartkreten gesmoord en zielenooden bespot worden; zullen nijd en afgunst hoogtij vie-

ren; zullen de edele gevoelens van velen, die hun volk in allen eenvoud willen dienen, begeekt en bespot worden; zullen zij allen die door den Heere begenadigd werden, - schoone enkelingen ploeterend in een moeras - en in 't besef van hun verantwoordelijkheid hun medemenschen willen opwaarts tillen, zich steeds omringd gevoelen van het masker der wereld, dat onder de mom van voorkomendheid en behulpzaamheid, den hamer zal hanteeren om hen op het gepaste oogenblik het hoofd in te slaan!

Het rad is aan 't draaien gegaan; is reeds omgedraaid. Mijnheer de minister, adio!... Het schoone lied is uit...

Morgen begint de nieuwe tijd. Voor ons, Nele, zal hij zijn wat wij willen dat hij weze! Sluit, dezen avond, heel vroeg, deur en luiken dicht op de schoone herinnering aan de doode stad; en dat van nu af aan, niemand nog de weelde wete van ons leven, dat we in de trouwe kracht van ons bloed en van onze liefde, samen zullen uitbouwen voor ons eigen geluk en dat van ons kroost.

Nawoordje.

In de eerste jaren na den oorlog verschenen in een Vlaamsch dagblad ('De Standaard') van de hoofdstad, verschillende ongeteekende bijdragen over het leven in een frontstad (Nieupoort). In verband met de uitgave van dit werk, houd ik er aan te verklaren dat deze bijdragen, die benevens andere aantekeningen benuttigd werden om TIJL's OOG te schrijven, van mijne hand waren. Ze werden meestal geplaatst onder de vermelding: 'In 't IJzerland'.